

45427

CHINO VOLPE

ZGODOVINA
FAŠISTOVSKEGA
GIBANJA

LJUBLJANA 1942-XXI.

G I O A C C H I N O V O L P E

ZGODOVINA
FAŠISTOVSKEGA
GIBANJA

LJUBLJANA 1942 - XXI.

PREVEDEL IVAN TRDINA

45427

030046438

V S E B I N A

	Stran
I. Pogled nazaj	5
Nove politične usmeritve	5
Vojna: začetek revolucije	9
Povojna drama	12
II. Fašistično »gibanje«	18
»Protistranka« ali bojni fašiji	18
»Mi fašisti se moramo uveljaviti, kjer koli moremo«	24
Pohod fašizma: meščani, proletarci, kmetje	33
III. Od »gibanja« do »stranke«	34
Kongres v Rimu: 1921, odločilno leto	34
Vojaška in sindikalna organizacija	40
Mussolini	46
IV. Vojaški vpoklic sil — Pohod na Rim	51
Shodi in vojaški nastopi	51
Od avgusta do oktobra 1922	59
Fašizem in cesarstvo — Pohod na Rim	65
V. Fašizem na vladi — Zastoj in nov polet (1922-25)	70
Obnovitveni in poživitveni prevrat	70
Notranji red in urejajoča volja	75
Napad nasprotnikov, zmagovit protinapad, najvišji cilji	83
VI. Preosnova države	90
Od vlade do trdne države	90
Združitev delavskih sil	96
»Nesmrtnim načelom« nasproti in delo za ponoven pregled pogodb	101
Sprava	105
VII. Gospodarska, strokovna in duhovna okrepitev naroda	109
»Žitna bitka« in pridobivanje tal	109
Veleobrt, javne naprave in obnova mest	119
Število in moč. Vzgoja mladine in vodilni sloj	123

	Stran
VIII. Stanovska država in ponovna osvojitvev cesarstva	131
Stanovska zgradba	131
»Notranji« gospodarski družabni cilji, »zunanji« cilji moči	137
Dvojna vojska in dvojna zmaga	143
IX. Fašizem, fašistična Italija in drugi	148
Razgled po petnajstih letih	148
Nasprotja, soglasja, vzajemnost izven Italije	154
Rastoče nasprotstvo in fašistična utrditev	161
X. Zadnji notranji in zunanji razvoj — izmirjeni Evropi naproti?	166
Zmerom bolj fašističen fašizem. Plemenska politika . . .	166

POGLED NAZAJ

Nove politične usmeritve

1. Nikar predaleč ne iščimo za viri fašizma, zakaj vsako dejstvo pripada svojemu času *po tistem, kar mu je bistveno in svojsko*. Pustimo v miru »prednike«, naj se imenujejo Giovanni dalle Bande Nere ali Gian Galeazzo Visconti ali Julij Cezar. Če pa že hočemo iskati nazaj, pogledjmo rajši vso italijansko zgodovino, v kolikor nam razodeva določene lastnosti, nastope in stremljenja našega ljudstva, najsi bodo to njegove množice ali posamezniki; pogledjmo malo bolj devetnajsto stoletje, to je Preporod ter njegova prizadevanja, da bi Italiji dal popolno zavest in da bi ustvaril enotno državo. Pogledjmo njegove vroče težnje po bodočnosti, ki naj bi bila enaka preteklosti, pogledjmo njegov idealistični kvas in mite o »prvenstvu« in o »poslanstvu«, kakor jih pomnimo izza Mazzinija in Robertija, njegove narodnosocialistične sestavine, ki jih zastopā Carlo Pisacane, njegovo garibaldinstvo in prostovoljstvo. Še več, pogledjmo tistih dvajset ali trideset let pred vojno: politične stranke, ustavno življenje, družabne skupine, misli in vzore, ki so tedaj prevladovali. Vse to je zdaj že obrabljena dediščina preteklosti ali pa se je spremenilo v novo tvorbo.) —

V to dobo spada tudi prvi vzpon velikih množic italijanskega ljudstva, ki je tudi začejalo s svojim preporodom. Te množice so v prvem, bolj meščansko—političnem preporodu devetnajstega stoletja bile neomajne, nezaupljive in pogosto sovražne. Napredek gospodarstva, prebujenje kmetijstva, velika industrija, razvoj mestnih središč, agitacija s socialnim temeljem določajo ali spremljajo ta vzpon, ki je bolj gospodarski in razumski kakor pa zares političen, ki pa vsekakor začjenja povzročati neravnovesje med Italijo, kakršna v resnici je, ter med Italijo, kakršna naj bi bila, med »narodom« in državo, med narodom in vlado, med narodom in med vodilnim

političnim razredom. Pri tem vzponu ima svojo vlogo tudi socialistično gibanje, ki so ga sicer sprožili in v največji meri, bolj kakor po drugih državah, vodili izobraženi meščani, ki pa vsekakor ureja, zbira in navdihuje del delavskih množic. Čeprav jih hujska zoper narod in državo, jih zedinjuje in trga iz zaprtega krajevnega življenja ter jim daje nekaj političnega zanimanja ali politične strasti. S tem jih pa vendarle pripravlja do tega, da se čutijo kot del naroda in države, bolj kakor bi se pa sicer. Potem pa to gibanje tudi postavlja nove naloge vodilnem plastem, učinkuje v nekem smislu kot spodbuda za italijansko omiko, povečuje slabi glas zdaj že zastarelih ideologij iz leta osemindesetega — kakor sta umišljena »svoboda« in »enakost« demokratov ter republikancev, ki sta še povezani z besedo, pa nič več z duhom Giuseppa Mazzinija. Tisti, ki se hoče prepričati o določenem socialnem ter duhovnem napredku italijanskega naroda po zedinjenju, pa tudi ne sme pozabiti izseljevanja, v kolikor je prinašalo svoje dobre te po brezobzirnem izboru in po ogromnem naponu človeških sil.

Z novim stoletjem je prišel nov, splošnejši in vidnejši napredek z ustrežajočim propadanjem na drugi strani: hkrati sta se ojačila meščanstvo in proletariat; nastopilo je večje bogastvo in blagostanje; višje mišljenje in več nezadovoljstva s tedanjim stanjem italijanskega življenja; več odpora proti socializmu, pa tudi proti stari liberalni in parlamentarni državi ter proti omejenim političnim skupinam, ki so jo posebljale; zavestnejše prizadevanje za obnovev, narod pa je začel kazati več stremljenja in upanja. To je čas, v katerem skušajo oživiti utrujeni liberalizem s tem, da se vračajo k njegovemu začetku, to je h Cavourju. S tem bi radi ojačili državo, radi začeli zunanjo politiko z bolj daljnimi cilji, radi bi dali narodu večji zagon. To je čas krščanske demokracije, ki vstaja zoper klerikalizem in zoper socializem, to je, zoper materialistično in klasicistično demokracijo. Njen namen je dvigniti preprosto ljudstvo, toda tudi s krščanskim duhom omiljevati družabna nasprotja, vliti tok vernosti v proletarsko gibanje, pobijati jakobinsko in masonsko miselnost demokracije. Stoletje poprej so poskušali poravnati katolicizem in liberalizem, zdaj pa skušajo spraviti katolicizem z demokracijo.

Proti socializmu pa, ki je težil za reformizmom, in se je zdelo, da propada in sam sebe zanikuje, se je začelo sindika-

listično gibanje, ki je imelo svoje teoretike in liste. Njegova središča so bili predeli, kjer prebiva najbolj razvit in nemiren industrijski in kmečki proletariat, zlasti v spodnji padski nižini ter na Ferrarskem. Ti kraji postajajo v prvem desetletju sedanjega stoletja prizorišče velikih in klasičnih stavk. To gibanje hoče biti bolj socialistično kakor socializem, to je bolj odločno, protidemokratsko in usmerjeno k novi demokraciji. Je protiparlamentarno in naklonjeno neposrednemu nastopu ter veruje v moč manjšin. Njegov namen je osvoboditi delavske organizacije strankarskih ideologij, jim dati pravega revolucionarnega zagona, jim vlivati prepričanje, da je njihova bodočnost v njihovih lastnih rokah. »Filozofija volje«, »revolucionarni idealizem«, so rekli temu, pa tudi »filozofijā akcije«. V njem je bilo malo Sorela, malo Bergsona, ki je učil, da svet giblje življenjski zagon, ustvarjalna sila, ki je v njem samem in ki deluje brez zakonov. Ta sindikalizem zaupa v proletariat, toda zdi se mu potrebno tudi ojačenje meščanstva, da bi se ustvarili ugodnejši pogoji za novo družbo delavcev. Zaradi tega ne izključuje zasedanja kolonij in ne izključuje vojne, kateri priznava določeno ustvarjalno silo. Tudi narod gleda z drugimi očmi, kakor pa so ga do tedaj gledali socialisti marksističnega kova; hoče celo delovni sloj potegniti iz stisk njegovega razreda in ga usposobiti za to, da bi se pridružil narodni skupnosti. Toda življenje italijanskega sindikalizma je bilo kratko. Razpršil in razkrojil se je okoli leta 1910, ko ga je izčrpala lastna zagrizena strast do stavk in ko so ga postavili izven socialističnih vrst. Toda nekaj tega gibanja je oživelo pozneje v drugih oblikah, v zvezah z drugimi idejami in z drugimi političnimi gibanji.

Prav tista leta pa se je začel kot praktično udejstvovanje utelešati nacionalizem, ko je že kakih deset let lebdel v zraku kot čustvo, pa tudi kot nauk ali na pol nauk. Postavljal se je v nasprotje z izenačevanjem, ki ga je oznanjala politična demokracija, ter težil za tem, da bi državi vrnil ugled in smisel v nasprotju s strankami, parlamentom in birokracijo. Poudarjal je narodnost in svojo osebnost spričo različnih internacionalizmov: socialističnega, masonskega, kapitalističnega, klerikalnega, ter se ogreval najprej za notranjo združitev sil, da bi potem lahko začel boj onstran meja. Zahteval je resno kolonialno politiko in resno izseljevalno politiko, da ne bi ta privedla do obubožanja naroda. Bil je različen od revolucionarnega

sindikalizma, ki se je porajal iz naročja socializma, čeprav mu je kazal zobe. Toda med nacionalizmom in sindikalizmom je bilo nekaj sorodnosti. To dejstvo je čisto italijansko, zakaj v Franciji sta oba nauka ostala čisto ločena in je nacionalizem bil konservativen. Obe gibanji sta v Italiji bili enako protidemokratski in protiparlamentarni, protipacifistični in protihumanitarni. Nacionalistično gibanje je predstavljalo novo, obnovljeno zavest o veljavi produktivnega meščanstva, ni mu pa bila tuja misel o ustvarjanju delavskih sindikatov, ki jih je hotelo privedi do sodelovanja v narodni skupnosti, to skupnost pa organizirati kot družbo izdelovalcev, ki morajo biti vzajemni ne samo zaradi notranjega reda in ohranitve, temveč zaradi zunanje moči in zaradi imperija. Iz tega se je posebno pri nekaterih nacionalistih porajal občutek, da morajo s sindikalisti iti po skupni poti. »Njihovo izhodišče je v nekem pogledu tudi naše izhodišče, ker je prvi odkritosrčni in močni nauk, ki je prišel od sovražnika,« je v aprilu 1909 pisal Enrico Corradini, ko je pozdravljal rojstvo lista »Tricolore«, ki je bil majhen nacionalistični ali »imperialistični« dnevnik turinske skupine. Ta je tudi hotel »rešiti delavski svet demagoškega, demokratičnega in socialističnega nasilja, da bi ga potem imel za zaveznika pri velikih delih imperialističnega naroda«. Hotel je ojačiti meščanstvo in proletariat ter ju pripeljati do tega, da bi se neposredno sporazumela na korist vsega naroda. »Če se bo spričo bogatega meščanstva dvignil združen in revolucionaren proletariat, bo kapitalistična družba dosegla svojo zgodovinsko popolnost.« To je govorjenje v razrednem smislu, toda teži za tem, da bi razporedilo, spravilo v ravnovesje, izenačilo in premagalo razrede v narodu, katerega pojmuje kot živo tvorbo, kot ustvarjalca bogastev in kot tvorca v zgodovini sveta.

Skratka, bili sta to različni gibanji, ki sta si delno nasprotovali, delno pa se ujemali; ki sta bili nasprotni socializmu, v kolikor pomeni nauk, ne pa v kolikor pomeni družabna in delovna vprašanja. Bili sta nasprotni politični demokraciji, toda zaradi tega, ker sta merili na trdnejšo in pravo demokracijo. Bili sta nasprotni parlamentarni vladavini in njenim preprirom, nasprotni tistemu načinu vladanja, ki so ga sestavljale razne kupčije, prilagojevanja, malenkostna poskušanja, volilna korupcija, okuževanje politike s kupčijskimi posli, nepriznavanje idejnih vrednot. Ta način je dobil neslavno ime po Giovanniju

Giolittiju, ki je bil več kakor deset let pred vojno skoraj nepretgoma predsednik italijanske vlade. Skratka, ti gibanji sta pomenili vzvišenejše življenjsko čustvovanje, večjo vero v ustvarjalne sile duha, postavljene zgodovinskemu materializmu nasproti. Na obeh straneh so se porajale obnavljevalne pobude z različno silo in naravo, ki so se hranile tudi iz prepričanja, da je narod zdaj boljši kakor njegova vlada, da so njegove vodilne plasti izčrpane, da je treba zamenjati ljudi in načine za vladanje. To prepričanje je učinkovalo kakor revolucionarni kvas. Ker je bilo razširjeno med ljudmi vseh strank, je torej ustvarjalo neko vzajemnost in možnost za skupen nastop, neodvisen od strank samih, in za cilje, ki so presejali posebne cilje posameznih strank.

Vojna: začetek revolucije

2. Tako je prišlo leto 1914. Evropsko vojno so sprožili drugi, toda kot svojo zastavo so jo brž pograbili najbojevitejši oddelki iredentizma, poleg njega pa vsi tisti, ki so bili v naspotju z »meščansko« ali lažno liberalno ali parlamentarno ali giolittijevsko Italijo. Začel se je notranji spor za poseg v vojno ali za nevtralnost. Trajal je deset mesecev in prinesel nadaljnji razkroj v stranke, pri katerih je vsaka imela svoje interventiste in svoje nevtralce. Ta spor je pomenil začetek novih političnih skupin, katere je rodilo novo dejstvo, ki se imenuje vojna. To dejstvo je bilo preveliko, da bi ga bilo mogoče obdržati v okviru tedanjih strank.

Tudi socialisti so se razdelili. Benito Mussolini, ki je bil od leta 1912 bojeviti ravnatelj »Avantija«, glasila stranke, ter duša in poglavar levičarskega stremljenja v socializmu, je prvi trenutek ostal za stranko in za nevtralnost, ker mu je bilo zoprno, da bi se postavil ob bok reformistom, republikancem, demokratom, masonom, ki so se zavzemali za poseg v vojno, in ker je morda upal, da bo v socialističnem in ljudskem odporu zoper vojno dobil pravo revolucionarno terišče. Toda ko je videl, da ga nevtralnost pridružuje najbolj konservativnemu delu italijanskega meščanstva ter tistim socialističnim tokovom, ki jih je že dolgo pobijal; ko je videl, da nosi vojna dosti bolj kakor mir v svojem naročju pogoje za revolucijo in da bo nevtralnost odrezala od akcije in od zgodovine socialistično

stranko ter množice, ki jih stranka vodi, se je pridružil gibanju za poseg v vojno in povzročil, da so ga oktobra 1914 izključili iz stranke. Novembra je začel izdajati »Il Popolo d'Italia« ter se ves vrgel v propagando za vojno. Morda je upal, da bo potegnil za sabo množice »tovarišev« in — zakaj ne? — tako spet postal voditelj stranke, ko bi se ta odločila za poseg v vojno. A to se tedaj ni zgodilo. Toda mnogo tovarišev je šlo za njim. Tako so se v januarju leta 1915 rodili »Fasci di azione rivoluzionaria«, ki so jih sestavljali ljudje s skrajne levice, socialisti in sindikalisti in skoraj anarhisti, vsi sami mali meščani ali delavci ali bivši delavci, ki so prelomili z lastnimi strankami in skupinami. Te skupine so zastopale ljudsko ali revolucionarno gibanje za poseg v vojno. Po številu to gibanje ni bilo veliko, moralno in politično pa je bilo pomembno, ker je ob vprašanju nevtralnosti razbijalo slogo italijanskega socializma, širilo vrzel, ki jo je že bil naredil v razrednih ter mednarodnih ideologijah reformistični socializem, in dajalo novih pobud za oblikovanje narodnega socializma. Z novimi dejstvi, mislimi in glasovi je bogatilo interventizem nacionalistov, liberalcev, republikancev, demokratov, čeprav tedaj interventistični razlogi kakega Mussolinija ter njegovih skupin niso bili dosti različni od razlogov kakega Bissolatija ali Barzilajja ali drugih demokratičnih mož. Različen pa je seveda bil duh...

Prišli so meseci težavnega dela med ljudstvom. Ni bila prav hvaležna naloga, zakaj bilo je na predvečer velikega napora, ki bi zahteval kar največjo složnost vseh src. Toda v nečem pa je le bila hvaležna. Vsekakor je ta vojna, ki bi jo tako in tako bili morali bojevati, dobila značaj prostovoljnosti, ki jo je povzdigovala, jo plemenitila ter ji množila revolucionarne možnosti. Ker so to vojno hoteli v nasprotju s socialisti in konservativci, je dobila močno protisocialistično in protikonservativno vsebino. Zbornica, parlamentarizem in parlamentarni svet so dobili hudo rano, ko so videli, kako se stranke, politične skupine in množice ljudstva gibljejo izven zakonitega zastopstva države in proti njemu ter se obračajo na kralja ter na Salandrovo vlado in od njiju zahtevajo vojno. Vlada pa, ki se je bila že odločila za poseg v vojno, je po tem ljudskem gibanju dobila moči, da je vsilila svojo voljo zbornici, ki se je vojni upirala. Bil je že tedaj kdo, ki je jasno videl — naj se

je tega veselil ali žalostil — da se končuje neko razdobje v italijanskem življenju in da se začenja novo tudi v notranjih, ne samo zunanjih razmerah.

In prišla je vojna, ki je s svoje strani vzbudila domoljubne strasti, čeprav je medtem stara socialistična stranka gnala svoj internacionalizem do obupa. Vojna je popolnoma in občuteno oživila važnost Preporoda in njegovih najpomembnejših ljudi, posebno tistih, ki so vidno utelešali prostovoljskega duha in ljudsko pobudo. To sta bila Mazzini in Garibaldi. Vojna je v podobi bojevnika zblíževala meščane in proletarce, skratka družabne elemente, ki so si bili do tedaj duhovno skoraj tuji. V idealni strnjeni krog naroda je pritegovala sloje in družabne skupine, ki so bili še nevedni ali so se držali ob strani, ter je s smrtjo na bojišču uveljavila nov vzor za delovni sloj, ki ni bil več zaprt v svojo sebičnost in materializem, temveč je bil sposoben domovino doživljati. (In med tolikimi mrličji je vzrasel v reprezentativno postavo mlad človek iz March, ki je izhajal iz ljudstva, iz socializma in iz revolucionarnega sindikalizma. Bil je to Filippo Corridoni.) Vojna je dala izobraženemu meščanstvu bolj živo zavest o delovnih vprašanjih, da bi se tako narodno življenje v celoti dvignilo. Po trgih in po bojiščih je ob sili množic metala na dan silo poedinih posameznikov in majhnih izbranih skupin, odločnih manjšin, ki so jih sestavljali ljudje, odločeni tvegati vse. S tem je v narodu obujala čut za vrednost te sile posameznikov in drznih skupin. Na lestvici vojaških vrednot je visoko potisnila ljudi iz naroda in iz malega meščanstva, ki bodo potem, uporni in nesposobni, da bi se spet vrnili v stare vrste, delovali kot odločen revolucionarni kvas v italijanski, tedaj še tako gibljivi družbi. Temu je treba dodati še prehajanje bogastva iz enih slojev na druge ter oblikovanje novih družabnih plasti, ki so bile malce nad navadnim delovnim ljudstvom. (Delavci-strokovnjaki, obrtniki, ki so postali majhni industrijci, tlačani, ki so postali lastniki, obdelovalci ali najemniki zemlje itd. Te nove socialne plasti bodo po vojni težile za tem, da si najdejo primerno mesto tudi v političnem redu, in se bodo pokazale pripravljene, da gredo za kakršno koli zastavo, tudi najprej za eno, potem pa za drugo, o kateri se bo zdelo, da bolj ustreza njihovemu namenu. Dodajte še neomejeno oblast, ki jo je država dobila v gospodarskih odnošajih pri izdelavi in pri izmenjavi. To je po eni

strani dajalo poguma italijanski socialistični stranki, čeprav je bila najhujša nasprotnica vojne in nejevoljna spričo te vrste državnega socializma, toda pripravljena priznati v njem uspešen donos k pravemu socializmu. Po drugi strani je pa to spodbujalo različne vrste povojnega odpora zoper monopolistično, pokroviteljsko in birokratično državo. Usmerjalo je ta odpor proti novi in od stare različni lastni tvorbi, ki bi ji bila za podlago decentralizacija in obrobne ustanove, razporejene in obsežene v državi, ki bi bila tako preprosta po ustroju kakor močna po moralnih silah.

Ob istem času pa je vojna bila velika preskušnja za stari vladajoči razred, ki se je v šestdesetih letih enotne države v bistvu le malo spremenil. Ta razred je iz preskušnje izšel precej izčrpan in brez ugleda navzlic končni zmagi, bodisi zaradi tega, ker se je zdelo, da ni vojaško, moralno in nazadnje diplomatično pripravil države na strahotno preskušnjo, bodisi ker se je zdel nesposoben, da bi prilagodil duha, miselnost in načine vladanja potrebam trenutka. Spričo množice novih ljudi, ki jih je vojna spravila pokoncu, jih uveljavila in odločno vzgojila, se je zdela vedno bolj neznatna in mlahava oligarhija voditeljev, nekak trust za izvajanje oblasti. Oblast je bila pridržana različnim in menjajočim se osebnim skupinam, ki so si nasprotovale, a so le bile med sabo vzajemne in ki so že petdeset let vladale Italiji. Nič manj izčrpan in brez ugleda ni bil parlamentarni red sam v sebi po svojem poslovanju in po svojih koristih. Hudo ga je bilo ranilo že gibanje za poseg v vojno, ki se je bilo zvezalo z vlado, da bi nasprotujoči zbornici vsililo vojno. Štiri naslednja leta so rano še poslabšala. Ker je zbornica morala dajati postave o vojnih stvareh, ko je njena večina ali pa močna manjšina bila vojni nasprotna ali nenaklonjena, je zaradi tega bila vladi bolj v oviro kakor v pomoč, državi bolj v pohujšanje kakor v spodbudo, da naj vztraja.

Povojna drama

3. Tako pridemo do konca velike preskušnje, ki se je zmagovito zaključila na Piavi in na Grappi. In tedaj se je začela druga drama, ki je sicer nekako drama vseh povojnih časov, toda ki je bila v primeri s toliko vojno v Italiji večja

kakor pa v drugih zmagovitih državah. Bila je skoraj enaka drami v premaganih državah, zakaj tudi mi smo prišli iz vojne z duševnostjo premaganega naroda. Razočaranja so grenila narodno dušo. Vzbudila se je užaljenost zoper zaveznike, ki so skušali spraviti na nič naše zasluge in sadove naše zmage ter so za nas vse odmerjali kar najbolj skopo ali pa so si glede vsega izmišljali malenkosti, da bi nam vzeli, kar bi se le dalo. Hoteli so vzeti vojno odškodnino ter trgovsko brodovje, ki je bilo last Italijanov iz Trsta, hoteli vzeti jadranske pokrajine ter nagrade v kolonijah, za katere nam je dajal poroštvo londonski pakt. Kdor preučuje najnovejši razvoj Italije, da bi našel razloge za toliko njenih stališč in za njen nekam obupani nacionalizem, ne sme pozabiti na ta diplomatski poraz, ki so nam ga zadali zavezniki, na to razočaranje, katero so čutili tisti, ki so mislili, da so si s sedem sto tisoči mrtvih pridobili pravico, da tako imenovane »liberalne« in »demokratične« velesile ravnajo z njimi v duhu prijateljstva in pravičnosti. Ne sme pozabiti žalosti, ki smo jo čutili nad tem, da smo po tolikem vojskovanju našli skoraj nedotaknjena nekatera vprašanja izpred vojne. To je rodilo tisti tako obsežni odpor ljudskega duha zoper včerajšnje prijatelje. Na slab glas so naglo vzdrknili tudi »maliki« vojne, to je ideje in navdihovalna načela, ki so bila malo naša, malo smo jih pa povzeli iz tujine. Te ideje in ta načela je nekaj malega ljudi obsojalo in zasmehovalo, večina jih je pa kar se da odkritosrčno častila in spoštovala. Toda ko so izgubila veljavo, so pustila duše prazne in zmedene. Spričo vprašanj o notranji obnovitvi in o odnošajih s tujino se je enotna fronta nekdanjih interventistov razbila. Namesto sodelovanja, čeprav bi bilo hladno in pogojno, je nastopilo hudo prerekanje med tistimi, ki so se trdno držali londonskega pakta, in med tistimi, ki so hoteli popuščati in se odpovedati, med tistimi, ki so Slovanom puščali Dalmacijo, da bi dobili Reko, in med onimi, ki so zahtevali Dalmacijo in Reko in še druge reči, naj jih je londonska pogodba vsebovala ali ne, katere so nam pa drugi dolgovali zaradi ogromnega napora, ki smo ga dopolnili mi za splošno korist zaveznikov. Te zahteve so bile precej večje od tistih, o katerih se je zdelo leta 1915, da so primerne in katerim so ustrezala skromna določila londonske pogodbe. Potem je izbruhnila še docela odkrita in silovita jeza bivših nevtralcov iz liberalnega in kon-

servativnega tabora: parlamentarcev, časnikarjev, književnikov, ki so nasprotnikom očitali nekoristne žrtve, s posmehljivostjo in z zajedljivostjo ohlajali navdušenje, upe in razočaranja interventistov, se smejali »svetlim dnevom«, kakor so njihovi nasprotniki imenovali dneve v maju 1915, ko je interventistična manjšina v idealističnem zagonu skoraj revolucionarno dala čutiti svojo voljo do vojne in občutiti težo te volje. Tudi zaradi teh notranjih razdorov med meščanstvom so s še večjo prešernostjo spet dvigali glave socialisti, kakor da bi bili mislili, da je zdaj prišel čas za njihovo vojno, in to ne več za vojno na fronti, temveč za notranjo vojno. Ozirali so se v Rusijo kot v učiteljico in voditeljico. Dvignili so na prapor srp in kladivo, premišljali o tem, da bi delovanje stranke prilagodili načelom Lenina in Trockega. Tudi oni so klicali po »diktaturi proletariata«, ki da je edino sposobna dati socializmu zmago. Mislili so, da je meščanski red zdaj v razkroju. Nekdo bi moral pobrati njegovo dediščino in to so bili delovni razredi. Čas za to, so pravili, morda ni prav ugoden, zakaj kapitalizem še ni dopolnil svojega kroga v zgodovini, pa tudi gospodarsko življenje je bilo potlačeno. Toda vojna je kapitalistični red naglo vlekla v zlom in delavci so nujno morali prevzeti ta posel.

Italijanski socializem je tiste mesece doživel razdobje resnične vznesenosti. Pričakoval je čudeža, pričakoval celotnostne in končne rešitve. Tudi množice so bile omamljene. Pri ljudeh, ki so med vojno bili na varnem po delavnicah in ki so bili nasičeni s protivojno ter prevratno propagando, kakor pri bojevniki, ki so se vračali trudni, nemirni, razočarani nad vsem starim in v utvarah o tistem novem, kar se je zdelo, da se pripravlja, pri obojih so rasle težnje in pričakovanja. Malce so tudi prijemali za trnke, ki so jih v kalne vode metali politikanti, zlasti novi politikanti, ki so bili slabši od nekdanjih. Ti politikanti so se malo delali, kakor da so tolmači teh svetopisemskih pričakovanj, kakor da ta pričakovanja dobivajo tudi pri njih odmeva, delali so se, kakor da jih oni ojačujejo. Pod videzom, da hodijo naprej in da vodijo, so v resnici hodili za množicami in, namesto da bi se bili sklicevali na plemenitejša čustva, so se laskali najslabšim nagonom teh množic. In tako niso prevladovale zmernejše socialistične skupine, ki so bile

boljše razpoložene in pripravljene na morebitno sodelovanje, temveč prevladovale so skrajne skupine. Tudi niso prve skupine kaj preveč ustrezale drugim. Ali ne bi bile s tem tvegale, da izgube sleherni stik z množicami in ves ugled pri njih? In ali se ne bi tedaj množice zaradi tega še bolj vrgle v boljševizem? Tako so govorili ti desničarski socialisti ter s tem opravičevali svoje popuščanje skrajnežem, popuščanje, ki se je spremenilo v pajdaštvo. In tako so se tudi oni hočeš nočeš bolj ali manj varovali s tisto kričečo rdečo barvo, ki je bila barva ozračja v tistem času. Tudi oni so obsojali vojno in tiste, ki so jo hoteli. Poslanec Claudio Treves je v zbornici na ves glas oznanjal: »Prišla je za tisto Italijo, ki se je zavzemala za vojno in posegla vanjo, ura pokore!« In njegove besede so imele širen odmev. Dobršen del Italije je vojni zaničljivo obračal hrbet več mesecev, čeprav je država izšla iz vojne zmagovita. Izgubil je zavest o svoji vrednosti za narodno življenje in za srečo samega proletariata. Odrekel se je vsakemu slavnemu naslovu, ki bi ga bila od vojne in od zmage mogla dobiti skupnost in posamezniki, in to slavo celo zavrgel.

Treba je upoštevati vse to italijansko življenje od leta 1914 do leta 1919, treba je upoštevati krizo starih strank, revolucionarni interventizem, slabi sloves slojev in ustanov, polemično silovitost socialistov, ki so v nasprotju s stranko šli med interventiste, globlje občutje za narodna in socialna vprašanja in obup nacionalistov nad bivšimi zavezniki in tudi nad vlado, ki je slabo upravljala dediščino zmage, obnovljeno in še bolj zagrizeno ofenzivo socialistov proti vojni, prešerne upe na bližnjo in popolno revolucijo ruske vrste — treba je upoštevati vse to in še marsikaj drugega, če si hočemo razložiti fašizem.

Fašizem je začel živeti v čustvovanju in mišljenju ustanovitelja Fascijev revolucionarne akcije samega. Bil je to Benito Mussolini, Romanijec, zelo vroče krvi, še mlad pa bogat z različnimi in žalostnimi skušnjami. V njem je živel neukrotljiv bojevniški duh, sila volje, voditeljski nagon, katerega je več kakor enkrat dokazal v motnih letih prve vojne; v njem je živela politična strast, ki je ovladovala sleherno drugo strast, kakor se spodobi za pravega sina Romagne, kakršen je on bil; v njem je bila žeja po akciji, nezadovoljstvo z doseženimi postojankami, sposobnost za prenavljanje in prilagojevanje spre-

minjajočim se okoliščinam in pa sposobnost, da ga ni prav nič skrbelo za zunanjo strnjjenost. Interventizem ter odhod iz stranke zanj nista bila prehod iz enega tabora v nasprotni tabor, temveč so ga do tega privedla naslednja dejstva: nejevolja zaradi predolgega čakanja na zaželeno revolucijo, nezadovoljnost nad prilagodljivim duhom in revolucionarno nesposobnostjo socialistične stranke, ki je padla v roke »politikanom« z meščansko in parlamentaristično miselnostjo, upanje, da bo z drugimi ljudmi in po drugih poteh, izhajajoč iz vojne, ki je tudi sama bila nasičena z revolucionarnim kvasom, izvedel tisto revolucijo, glede katere so se drugi zdaj pokazali nesposobne in nepripravne, da bi jo vodili: revolucijo zoper zaje-davsko, skeptično in nevtralistično meščanstvo, zoper monarhijo, ki so jo imeli za germanofilsko in nagnjeno k trojni zvezi, zoper osrednji velesili, ki sta zastopali samodržstvo. Boj za poseg v vojno je bil za Mussolinija že zaradi njegove narave, nagibajoče se k individualizmu navzlic socialističnemu nauku, dobra skušnja za to, kaj lahko store posamezniki in manjšine, če so le oboroženi z voljo in z drznostjo. Vojna je to skušnjo zapečatila.

»Mislim, da je nujno v to ogromno količinsko vojno vedno odločneje uvajati element kvalitete;« spremeniti vojno »iz napa in žrtve v vse vdanih množic, v vojno zavestnih, na vse pripravljenih bojnikov... Uprite se množici z jekleno voljo in posrečilo se vam jo bo razdrobiti. Treba je dobiti oporišče v duhu... Ni usojeno nujno, da bi morala vojna biti množica, lenoba, število, količina. Uveljavite posameznika.« Tako je pisal Mussolini junija 1918 po nastopu Rizza, predrznega voditelja »Masov«, ki je sredi Jadranskega morja s svojo orehovo lupino napadel celo avstroogrsko brodovje ter potopil oklepnico »Santo Stefano«. Ta nastop je bil mogoč, »ker so ga poskusili in ker je živela volja za to, da ga poskusijo«. In zahteval je od tistih, ki so vladali, malo norosti, »razumne in pametne norosti«. Mussolini se je zdaj v veliki meri okoristil s temi nauki iz izkušnje. Zdaj, ko je opustil stari sen o revoluciji v množicah, je poskusil revolucijo manjšin, »zavestnih in na vse pripravljenih bojnikov«. Seveda je vojna pomenila tudi domovino, narod in narodne vrednote, razredno vzajemnost itd. In Mussolini je te vrednote sprejel še z večjim ognjem. Začel jih je čutiti in

doživljati, ko se je v Trentu znašel v boju skupaj s Cesarem Battistijem. To so bile bitke tistega trentinskega socializma, ki je v deželi, katero je ogrožalo nemštvo, pomenil tudi začetek italijanskega narodnega uveljavljanja. Pa kakor se je Mussolinijev socializem odprl, da bi docela sprejel narodnostne vrednote, tako po drugi strani te vrednote niso preveč zasenčile socializma. Tega je odločno odklonil kot stranko, odklonil tudi kot nauk in kot filozofijo z materialističnim temeljem, ostal mu je pa kot čustvo, kot simpatija do delovnega sveta, kot težnja za osvoboditev množic izpod jarma stranke in izpod politične korupcije, da bi se začela njihova samovzgoja in da bi si same neposredno začele krojiti lastno usodo, kakor so si to zamišljali tudi sindikalisti.

Ker je Mussolini tako zbližal narod in ljudske množice, je od vojne lahko pričakoval zmago »svobode in pravice« nad imperializmi in samodrštvi, lahko pričakoval osvoboditev italijanskega proletariata ter njegov popolni vstop v zgodovino s tem, da bo sodeloval pri njej, to je, sodeloval pri vojni. Pričakoval je tudi lahko dvig prav vsega italijanskega ljudstva, večje povezanosti med ljudstvom in med državo, pričakoval, da se bo italijansko ljudstvo uveljavilo kot narod in kot mednarodna sila. Bilo je, kakor da se ob visoki vojni vročini stapljajo ali vzajemno ohlajajo vprašanja in čustva in misli, ki so do tedaj bile v Italiji skoraj razdeljene na različne politične skupine, kakor so se bile izoblikovale v poslednjih desetletjih: na socialiste, sindikaliste, nacionaliste, narodne liberalce itd. V štirih letih vojne je Mussolini v svojem listu »Il Popolo d'Italia« znova in znova oznanjal, da se delovni razred ne more cepiti od naroda, da so življenjski pogoji italijanskega proletariata naravnost odvisni od ugleda in moči države, kateri pripada, da je treba vojni dati »socialno vsebino«, jo čutiti kot kažipot in napotek k reševanju socialnih vprašanj. (»Il Popolo d'Italia« 9. novembra 1918.) Oznanjal je, da bi delo moralo imeti kar največji delež pri političnem, gospodarskem in moralnem obnavljanju naroda. In v dneh premirja je pisal, da je treba iti naproti delavcem, ki so se vračali iz strelskih jarkov, jim pomagati, oživljati v njih moško zavest o lastni moči in ponos na zmago.

FAŠISTIČNO »GIBANJE«

»Protistranka« ali bojni fašiji

1. Po vojni pa je nastopil Mussolini s svojim interventizmom, ki ga je ponosno varoval v srcu, branil in dvigal kakor zastavo, medtem ko je v drugih omahoval ali padal; s svojo mržnjo do socialistov v stranki, ki so jo prerekanja in osebna nasprotstva še poglobila; s tistim duhom močne demokracije, okrepljene po vojni, ki so jo vojščaki dobojevali in pretrpeli in ki je dala slutiti, da se bo utrdila v sindikalistični zamisli, brž ko se bo osvobodila socialističnega oklepa, kakor se je pač dogajalo v vseh bivših socialistih, ki so prehodili pot interventizma. Interventizem, zdaj pa obramba zmage in vseh njenih dobrin ter prav vseh njenih možnosti; protisocializem in demokracija na podlagi sindikatov: to so bile misli, ali še bolje, strasti, iz katerih je črpal svoje nagibe Benito Mussolini; niso bile le sestavne prvine političnega programa, marveč še mnogo bolj pobude k dejavnosti, ki jo je občutil kot veliko učiteljico in vodnico, kot plodno ustvarjalko nikdar mišljenih in nedoumljivih stvarnosti, skritih v skrivnostni bodočnosti.

Preteklo je šele nekaj mesecev po premirju, ko je začel zbirati stare interventiste iz l. 1915. 3. januarja 1919 je objavil članek z naslovom »K ustavi italijanskega interventizma«, ko da bi bila stvar interventizma, pa prav njega samega, da začrta smernice novega italijanskega političnega ter upravnega reda. Prve dni marca je naznanil, da namerava ustanoviti »protistranko« ali bojne fašije, celico za delovanje in agitacijo po vsem polotoku, ki naj bi bila naperjena tako proti preveč konservativnemu duhu desničarjev kakor proti razdiralnim namenom leninovskih levičarjev. Protistranka bo nasprotovala zlasti socialistični stranki, a tudi drugim strankam; vendar ne samo v kolikor izpričujejo kak poseben nauk, marveč tudi v kolikor so stranke, to je sestav obrazcev, dobro orisanih programov, načel ali nauk. V Italiji je videl krepko voljo do prenove, in sicer v mnogih ljudeh ter strankah, tako v »ljudski« ali katoliško-socialni stranki, ki se je komaj rodila, v liberalnih skupinah, v bojevnikih, ki so se jeli zbirati v društvih itd. Povsod je videl, kako je naraščal val proti starcem in starim

ustanovam, ki so se držali v bistvu podobnih si načrtov. Toda kar daje stranki osebno značajko, ni načrt, meni in piše Mussolini, marveč izhodišče in cilj, to je gibalni duh. Zanj pa je izhodišče vprav v interventizmu. To je značilno in ločilno dejstvo, ne le spričo uradnih socialistov, marveč tudi spričo tistih mož, ki so bili ali od vsega početka proti vojni ali pa so se potlej kesali, da so jo podpirali, zdaj pa kakor koli obupavajo in zdvajajo nad njenimi uspehi in se hočejo ločiti od nje.

Držeč se krepko osnov interventizma kot najvažnejšega dejstva zahteva Mussolini zase in za svoje bojne tovariše pravico in dolžnost, da brani vojno in zmago ter da preobrazi italijansko življenje pod okriljem tistih lepih zamisli, ki so prevevale interventizem. Za doseg tega namena, ki je hkrati enoten in raznolik, ne bo vnaprej izključeval nobenega sredstva, niti revolucije ne. Toda to bo italijanska revolucija, zares italijanska, ne po moskovska. Sicer pa se je ta revolucija po njegovi sodbi in pisanju začela že l. 1914—15; nadaljevala se je pod imenom vojne do l. 1918, zdaj pa čaka dovršitve. V zgodovini se začenja razdobje, ki bi mu lahko vzdeli ime »doba politike množic«. Množicam pa se ne moremo postaviti po robu, samo usmeriti moramo njih gibanje, pokazati jim določene poti. Zlasti pa jih moramo osvoboditi socialistične stranke, jih iztrgati čaru boljševiških bajk ter usmeriti h *gospodarski demokraciji* (pravice delavskega razreda glede dela, pokojnin in nadzora nad industrijami, ki jim je treba dati tudi vodstvene moči in jim pomagati, da bodo iz njih samih privrele razumske in odločujoče prvine, ki bodo znale jamčiti za veličino dežele itd.) ter k *politični demokraciji* (bolj neposredna udeležba v javnem življenju, zakonodaja in vlada v rokah tehničnih veščakov, državni ustroj pa preosnovan z uvedbo narodnih tehničnih svetov, ki naj jih izvolijo poklicne in strokovne organizacije ter kulturna društva itd.). Mar ni sedanja italijanska vlada zabredla v težave? Vsi so med vojno ugotovili nesposobnost ljudi, ki nad nami vladajo, in pomanjkljivost parlamenta ter uprave, po kateri se je ta izoblikoval in se nanjo opiral. Ko gre za dedno nasledstvo, ne smemo dovoliti, da bi nas kdo prehitel, pa naj bodo socialisti ali kdo drug, temveč osvojiti si ga moramo mi in uveljaviti našo pravico, to je pravico tistih, ki so deželo spravili v vojno, jo pripeljali do zmage in jo bodo vodili do višje usode. Skratka,

tekma s socialistično stranko za dedno nasledstvo: samo da ne bo šlo toliko za nasledstvo bogataštva in meščanstva, kakor je bilo v socialističnem programu, marveč za nasledstvo določene politične vlade in določenih skupin voditeljev, ki so tesno povezani z njo. Ne gre pa za kolektivizem ali internacionalo, marveč za italijanski narod, da se bo socialno in politično prerodil in užival mednarodni ugled, kakor je njegova pravica in dolžnost, ki mu gre po številu, po omiki in po vojni. V tem nekdanjem izseljencu, ki je doživel bedo in ponižanje v tujini, v tem večnem revolucionarju in bojevniku pa je bedel življenjski in politični nazor, ki je polagal temelj imperializmu, v katerem je videl »večen in nepremeljiv življenjski zakon«, to je tisto potrebo, željo in voljo po lastnem uveljavljanju, na katere naltimo v vsakem posamezniku ter v slehernem živem in po življenju težečem narodu. Ni da bi tak narod moral biti plemenitaški in vojaški, lahko je »demokratski, miroljuben, gospodarski in duhoven«.

To so bile Mussolinijeve misli in besede, ki jih je v svoji vneti novinarski delavnosti izražal ali omenjal v listu »Il Popolo d'Italia« (Ta se je tedaj iz »Socialističnega dnevnika« preobrazil v »Dnevnik bojevnikov in pridelovalcev«), včasih pa jih je uporabil kot govornik v zgodnjih povojnih mesecih, ko so se začele ideje križati vsevprek, ko se je v srcih usidrala negotovost in se je delavskega sveta, ki ga zdaj ni več brzdala vojna pokorščina, lotevala splošna in grozeča vznemirjenost. Toda iz tega delavskega sveta je včasih prodril tudi kak glas, ki je bodril te misli in besede, kakor se je dogodilo sredi marca l. 1919, ko so delavci v Dalmineju, delavni bergamski pokrajini, ob sporu z lastniki zaprli vrata, dvignili tribarvnico in na svoj račun povzeli delo, namesto, da bi zapustili stroje in delavnice. Izbrali so si dnevno povelje, v katerem so označili za cilj svoje delavske stavke »lastno korist, a še bolj korist italijanske industrije ter blagor cele Italije«, kar se je Mussoliniju zdelo, da je zgodovinsko važno in da utira novo pot, kaj drugačno od tiste, po kateri je stopal stavkarski, sebični in razredarski socializem, ki ga je začarala leninovska Rusija. Mussolini se je odpravil v Dalmine. Govoril je z delavci in jih pohvalil, ker kljub razredni zavesti niso pozabili naroda. Zavoljo razredne zavesti bi se lahko lotili stavke starega kova,

odbijajoče in uničujoče stavke, a zavoljo naroda so se oprijeli ustvarjalne, ki ne pretrga zagona pridelovalnega življenja.

Kako bi pač mogli narod zanikati taki, ki so se zanj borili in trpeli? Prej ko slej bi se povzpeli do bistvenih služb v novi družbi in zdaj so proti taki bodočnosti utrli novo široko pot. Zanje je odločalo delo, ne pa »bedast nauk«, odločalo delo, ki so ga strelski jarki posvetili, da ne bo več muka, obup, marveč da se mora pretvoriti v ponos, v ustvarjalnost in v pridobivanje svobodnih ljudi v domovini, svobodni in veliki znotraj ter zunaj njenih meja.

Tako je »Il Popolo d'Italia« 3. marca 1919 označil Milano kot najboljše upanje pričakovanega prevrata, saj je to mesto bilo največje in najbolj živo bojno središče s svojim interventizmom iz leta 1914-15, s svojimi močno razširjenimi dnevniki, s svojimi prostovoljnimi prispevki, s svojimi socialnimi ustanovami ter velikimi vojnimi industrijami, ki pa je zdaj postalo tudi središče revolucionarne propagande. V Milanu je napovedal zborovanje sodelavcev, dopisnikov, bralcev in prijateljev lista. »Iz tega zbora se bodo rodili bojni fašiji, katerih program je obsežen v imenu samem.« Priključilo se je nekaj sto somišljenikov iz raznih pokrajin, celo iz najbolj oddaljenih, iz mest in vasic, začeni z Genovo, ki je kakor Milano imela velik pomen v boju za interventizem. Pridružili so se še posamezniki in skupine, ki so vojno preživeli ali šele po njej nastali za propagando in notranji red ali pa zaradi jadranskih vprašanj. Tu si naletel na krajevna društva bojnikov, pristašev napadalnih oddelkov ali vojnih prostovoljcev, drugje spet na kako »Protinemško zvezo«, na »Fašij rodoljubnega delovanja«, na »Narodno obrambo«, na »Ljudsko protiboljševiško zvezo«, na »Zvezo latinske mladine«, na »Fašij nove Italije« ali »Osvojeneno Italijo«, na kako zvezo »Za Fiume« ali »Za Dalmacijo« itd., itd. V Mussoliniju in v njegovem listu so neki videli bolj ozemeljske zahteve (Fiume in Dalmacijo), ki jih je ogražal Pariz, drugi zvezo bojnikov, češ da imajo oni pravico vladati Italiji, tretji lepe Mazzinijeve zamisli in celo republiko, četrti določeno ureditev tistih, ki so se vrnili iz strelskih jarkov, peti »svobodo in pravico« lepih časov iz leta 1914-15, šesti pa nado novih bojev. Toda vse različne težnje navdihuje eno skupno čustvo: vojno je treba braniti, lepe vrednote pa, ki so jo prevevale, čuvati kakor bogastvo, mnogim edino bogastvo. In za-

čela je krepko vplivati tudi Mussolinijeva osebnost. Vendar ne toliko po mislih ko po njegovi moči podžiganja, po zaupanju, ki ga je znal vlivati, po gotovosti, ki jo je vdihnil dvomljivcem, po sili, s katero je znal ne le čvrsto hoteti, marveč svojo voljo tudi uresničiti. Njegov sloves se je med vojno razširil domala povsod. Mnogi sovražniki, a tudi mnogi drugi so ga cenili. Kot ustanovitelj lista »Il Popolo d'Italia«, kot bojevnik in ranjenec, kot velik bičar socialistov in dober sejalec poguma v črnih vojnih trenutkih je bil zmerom prvi, ki je zahteval od vlade krepkih dejanj, od vseh Italijanov pa pokorščine. Že ob prevratu oktobra leta 1917, ki ga je večina pripisovala nezmožnemu Bosellijevemu ministrstvu, jih je med vojaki in meščani bilo nekaj, ki si sicer nikakor niso mogli misliti Benita Mussolinija na vladi, a so vendar menili in dejali, da bi »kak Mussolini« znal marsikaj postaviti na pravo mesto. Zdaj pa so na razne načine z Mussolinijem soglašali mnogi tisti, ki so za vojno žrtvovali ne le svoje telesne napore, marveč ji posvetili tudi nekaj duše, in jih je bilo treba zato šteti za nekake prostovoljce.

Potem ko se je 23. marca ustanovil milanski fašij na zborovanju na trgu San Sepolcro, kamor je prišlo kakih 50 pristavev iz vseh krajev Italije in o katerem so le redki kaj vedeli in redki govorili, so drugi fašiji naglo sledili: v Genovi, Torinu, Veroni, Bergamu, Trevisu, Paviji, Cremoni, Napoliju in Triesteju, ki je bilo prvo osvobojeno mesto, kjer je bil ustanovljen fašij, da bi se boril proti dvema združenima sovražnikoma hkrati: proti komunizmu in slovanstvu. Mussolini ni dajal izjav o podrobno izdelanih načrtih in pregledov reform ter se tudi ni bavil z njimi. Kakor vsi tisti, ki se obračajo bolj na čustvo ko pa na misel in s tem hočejo vzbujati razjasnitev mišljenj, tako se je tudi on držal bolj nejasnih splošnosti. Sprejeli in pospeševali bomo vse tisto, kar bo pomagalo narodu, ostalo pa zavrgli, je dejal. Od določene usmeritve ne sprejmemo nobene, pa naj bo monarhistična ali republikanska, katoliška ali protikatoliška, socialistična ali protisocialistična. Pripravljeni smo sprejeti tudi socializem, če se bo le izkazal v skladu z narodnimi koristmi, je dodal. Fašizem preneha biti fašizem, kakor hitro se odloči za to ali ono že vnaprej določeno smer. Nimamo in niti ne maramo pravilnikov ali uredb: zadostuje že osebna izkaznica. Stopimo v stik z drugimi ustanovljenimi skupinami

in z ljudmi, ki so na te skupine navezani, a dogovorov in uradnih ter pisanih pogodb nikar. Bistveno je, da vemo, da te sile lahko uporabimo za skupen namen. Skratka: hočemo »gibanje«, ne pa »stranko«. »Zdravo italijansko gibanje, revolucionarno gibanje, ker bo proti vsaki dogmi, pa krepko prenovitveno gibanje, ker se ne bo menilo za ustaljene usmeritve. Gibanje stvarnosti in resnice, ki se oklepa življenja.« Mladost, polet, vera. Fašizem hoče biti stvaren. Ne zastavlja si oddaljenih ciljev, marveč si prizadeva za začasno organizacijo vseh tistih, ki sprejmejo dane rešitve danih sodobnih nalog. Za zdaj se zadovoljuje s tem, da zgage revolucionarne sile interventizma, da »združi v obliki protistranke ali nadstranke Italijane vseh prepričanj in vseh pridelovalnih slojev, da jih požene v nove in neogibne bitke, ki jih je treba dovoljevati, da bo velika revolucionarna vojna prišla do prave veljave«. Nemara se je zavedal, kako težko je spraviti usmerjeno skupino mož z globoko načrtane poti, kakor je izkusil sam, ko je leta 1914-15 italijanske socialiste hotel navdušiti za interventizem, ne meneč se za stare nauke in pridige. Zato si Mussolini zdaj ne mara zapreti nobene poti, ne sebi ne svojim. Biti hoče svoboden, rešen sleherne vezi. Prihraniti si hoče neokrnjeno pravico in možnost, da iz dneva v dan določa in popravlja pot, da vsak dan prikroji podrobne zamisli in dejanja zahtevam trenutka s pogledom na poslednje cilje, ki so za hip morda tudi njegovim očem še zastrti v megleni oddaljenosti, a katerih neugodni trenutek je jasen. Njegov program preveva velika želja po svobodi: svoboda za pridelovalce spričo teže očkarske in interventistične države, o kateri so imeli izkustva med vojno; svoboda delavskih množic pred slehernim blodnim vplivom političnih strank; svoboda od vsake diktature »tiare ali žezla, meča ali bogatije, izkaznice ali bajk«. Skratka: treba je iztrgati iz vsakršne spone žive narodne sile in jih pustiti, da bodo kar moč same po sebi delovale pri reševanju nalog, ki jih življenje nudi sleherni dan. Zdelo bi se tudi, da je fašizem zamišljen kot neznatno, a krepko kvasilo, ki naj prodre in deluje v množici, naj jo vzdrami in navdušuje ter ji daje lastno zavest. »Fašizem bo zmeraj ostal gibanje manjšin« (»Il Popolo d'Italia«, 2. julija), in sicer bistveno meščanske manjšine. »Ne more se razširiti zunaj mest.« Človek bi dejal, da porajajoči se fašizem sicer dobro pozna mestne delavske množice in tudi nekajkrat

prijateljsko poziva »Splošno delavsko zvezo«, ker upa, da se mu bo posrečilo odtrgati jo od socialistične stranke in jo pridobiti zase, da pa ne pozna dežele. In to je razumljivo. Mussolini sam izhaja iz tistega socializma, ki je sicer zganil podeželsko dninarstvo, živeč pri zemlji, ne pa z zemljo in od nje, a je onemogel obstal pred malimi lastniki, polnajemniki in raznimi preužitkarji, skratka pred pravim podeželskim ljudstvom, pred pravimi kmeti. Nadalje je bil fašizem, v kolikor je pomenil interventizem, prav tako meščanski. »Vojne vrednote« vsaj za hip niso zasluge kmetov, ki so kot velika večina vojno pretolkli in dobojevali, le da v vdani pokorščini, marveč zasluge srednjega in majhnega meščanstva, tistega, ki je bil za interventizem.

0 *»Mi fašisti se moramo uveljaviti, kjer koli moremo«*

2. Od meseca marca najprej smo priča razvoja fašističnega delovanja, ki sredi udejstvovanja drugih sorodnih skupin dobliva čedalje bolj svojo lastno podobo. Razvija se v dveh glavnih smereh. Predvsem v odpor in protinapad na delavske agitacije, razširjene po socialistih, ki so torej merile na politični prevrat in podžigale duha nepopustljive mržnje do vsega — ljudi ali stvari — kar je spominjalo na vojno. »Socialist« je popolno nasprotje »interventista«. Sredi aprila krvav spopad v središču Milana. Na eni strani skupine fašistov, pred kratkim odpuščeni častniki ter častniki dijaki, ki jim je bilo dovoljeno obiskovati vseučiliške tečaje (in so bili povečini vsi s politehniko), na drugi pa številna množica stavkujočih. Ti so se razkropili, prvi pa so naskočili »Avanti«, vdrli vanj s silo in ga razdejali. »Prvi prizor državljanske vojne,« je dejal Mussolini. Niso bili fašisti tisti, ki so pripravili to majhno bitko, vendar pa so prevzeli odgovornost zanjo. »Il Popolo d'Italia« so stražili delavci in vojaki, ki so bili pristaši ali prijatelji. Odnosaji in zveze med fašijem in drugimi političnimi, rodoljubnimi ter sindikalnimi skupinami, ki so hodile z njim vstric, so se krepili. Pokazalo se je jasno, da so se silam ulice, na katero so se opirali socialisti, postavljale po robu ne modre želje, dnevna gesla, govorniška propaganda, niti sama policija in vojaštvo, marveč čisto druge sile, ki so bile tudi zmožne stopiti na ulice in so se dale voditi možem, ki so bili tudi sami vajeni ulice

ter jo dobro poznali. Pokazalo se je prav tako jasno, kakšen nov duh je v vsej mladini ustvarila vojna, vojna, dobojevana s popolno duhovno predanostjo.

Potem pa še drugo delovanje: sodelovati z raznimi iredentističnimi društvi, z vojnimi navdušenci, s prostovoljci itd. pri agitacijah za Reko in Dalmacio, ki so jih zavezniki Italiji odrekli in se v »Mare Nostrum« delali gospodarje ter odkrito pospeševali slovanske težnje. Meseca maja se je na pozorišču pojavil D'Annunzio s svojim govorom s Kapitola na trgu zbrani množici in s svojim klicem »Memento audere semper«: nekako novo italijansko geslo. Septembra pa je prišlo do nastopa v Reki, pripravljenega od skupine grenadirskih častnikov, ki so v D'Annunziu iskali in našli svojega voditelja, potem ko so zaradi krvavih spopadov med francoskimi kolonialnimi vojaki in meščani v Reki ter po razsodbi nekega medzavezniškega preiskovalnega odbora morali mesto zapustiti. Nastop je pomenil ugovor tako proti zaveznikom kakor proti italijanski vladi, ki je na medzavezniških zborovanjih preveč pohlevno poudarjala narodne pravice. Omenil je tudi, da se je pohod do italijanskih meja, ustavljen po Vittoriju Venetu, spet začel; začel pa se je na pobudo bojevnikov samih. Od delkom rednih čet, ki so z D'Annunzijem vkorakali v Reko, so se pridružili še drugi: kar cele edinice. Poleg tega še ladje in mornarji, pešaki in topničarji. (Skratka: začetek razkroja oboroženih sil države.) Nato je pohitela množica prostovoljcev iz vseh krajev Italije, skoraj vsi mladi in celo najmlajši, bivši bojovníki in mamini srčki, v katerih so še tleli garibaldijski spomini, ljubezen do prigod in tveganja. *Reka ali smrt!* Tedaj se je zdelo, da se je središče iredentistične agitacije za jadransko ozemlje premaknilo proti najbolj mučenemu mestu vsega Kvarnera. Zdelo se je celo, da Reka in branilci njegove italijanske usode predstavljajo Italijo v vojni. Razglasili so, da so d'annunzijske čete »zmagoslavna vojska«, Reka »resnična Italija«, vlada v Reki »prava italijanska vlada« v nasprotju s tisto, ki si je v Rimu lastila to ime, z Nittijevo vlado namreč, ki so jo zdaj hudo napadali, zlasti potem, ko je Nitti v zbornici obžaloval delovanje D'Annunzia in njegovih pristašev, češ da jih je navdajala nezdrava želja po novih vojnah. Reškim prostovoljcem je postavil nasproti delavce in kmete ter jih nekako pozival k sodelovanju proti onim drugim. Reklo se je

tudi: »Dejanje, opravljeno v Reki, se mora zaključiti v Rimu.«

Pobuda za nastop v Reki torej ni bila fašistična, niti mussolinijevska. A ta je dozorevala in se razvijala v istem ozračju politične strasti, zagrizenega rodoljubja, zahtev po pravicah iz vojne in nadaljevanja zmage. Fašiji so potem ostali tesno povezani z legionarji, Mussolini pa z D'Annunzijem. »Il Popolo d'Italia« je začel z narodno subskripcijo za Reko, pospeševal zbiranje prostovoljcev in bil nekako duša reškega gibanja na polotoku. Leto dni, ki je bilo tako rekoč leto fašistične manjšine, je fašizem podpiral d'annunzijevstvo, d'annunzijevstvo pa fašizem. In v Mussoliniju se je moralo utrditi prepričanje, da so današnje in jutrišnje žive sile bile tiste, ki so bile miselno povezane z vojno; obogatiti se je morala njegova izkušnja glede zmožnosti smelih manjšin, da morejo ustvariti nove položaje; moral se je v neki meri zanašati na D'Annunzijevo privlačno silo. Že tedaj so se rodili načrti o »pohodu na Rim«. Na to je mislil Mussolini, a mislil tudi D'Annunzio. Ali ni bilo v Reki več ko deset tisoč prostovoljcev, ki so bili pripravljene na vse? Mar ni bilo orožja v obilju? Gotovo se je tedaj zasvetila misel, da se mora in more, čeprav s silo, iztrgati Rim iz oblasti mož starega režima, ki so od ondod vladali Italiji v bojazni pred notranjim boljševizmom in pred mednarodno plutokracijo.

Medtem pa je naraščalo število fašijev. Zaradi bližnjih volitev so si začrtali in podrobno določili svoj program glede tega, kaj naj se takoj in kaj pozneje ustvari. In Osrednji odbor fašijev v Milanu je 28. avgusta razglasil program. Ta je za upravni, socialni, vojaški in finančni red zahteval splošno volivno pravico po okrajnih volivnih listah, s sorazmernim zastopstvom, ter da tudi ženske morejo voliti in biti izvoljene. Zahteval je odpravo senata; ustavno skupščino, ki naj bi določila državno upravo; tehnične svete za delo, industrijo, prevoze in promet itd., ki naj jih izvolijo skupno poklicne in strokovne organizacije ter naj dobijo zakonodajno moč in pravico, da lahko izvolijo izredne komisije z ministrskimi pooblastili; zakonsko delovno pravo, osem ur, najnižje mezde, udeležba delavskih zastopnikov pri upravi javnih industrij ali obratov, morebitna prepustitev industrijske uprave ali javnih obratov proletarskim organizacijam, ki bi se izkazale vredne tega;

narodno milico, s kratko službeno dobo in čisto obrambnimi nalogami; podržavljenje tovarn orožja; zunanjo politiko, ki bo v miroljubnem tekmovanju dala italijanskemu narodu pravo veljavo v svetu; močno izredno obdavčenje kapitala, ki naj bi imelo obliko prave delne razlastitve vseh bogastev; zaplembo imetja verskih društev in odpravo škofijskih posestev; revizijo vseh pogodb glede vojnih dobav in zaplembo 85% zadevnih dobičkov.

O tem programu so razpravljali v Firenzi 9. oktobra, ko se je tamkaj ob bolj ali manj hudobni radovednosti ujedljivih in nekoliko nejevernih Florentincev zbral prvi fašistični kongres. Tam se je govorilo tudi o takojšnji reformi birokracije po načelu decentralizacije in neposredne odgovornosti uslužbencev; o šolski reformi, ki naj šolo prenovi v krepko orodje narodne zavesti in v »vadnico moči, poguma in osebnega junaštva«; o zunanji politiki, ki naj bi se krepko razvila proti tujim imperializmom, proti gospostvu bogataških sil. Take reforme, so dejali, so neizogibno potrebna podlaga vsaki drugi nadaljnji reformi, vsakemu reševanju podrobnih problemov, kakor problema zemlje, izkoriščanja rudninskih in vodnih sil, problema trgovske mornarice itd. Našel se je tudi kdo — in to je bil na shodu F. T. Marinetti, predstavnik in vodja futurizma, od vsega početka pristaš fašijev — ki je predlagal izgon papeža iz Rima ali »odpravo Vatikana iz Italije«. Skratka: bil je program skrajnega radikalizma z marsikako ostjo proti socialistom, klerikalcem itd. Mussolini se je tudi dotaknil vprašanja monarhije, da ugotovi, *samo da ugotovi*, da je v zadnjih dveh mesecih, septembra in oktobra, ko se je obdržal na vladi tak zavajalec in zanikovalec zmage, kakršen je bil Nitti, republikanska propaganda bila tolikšna, kakor je prej v petdesetih letih časniških in knjižnih prerekanj ni bilo. S tem se ni hotel okleniti republikanske struje, marveč na jasen način prikazati nagnjenja fašizma. Ta nagnjenja pa tudi niso mogla nikogar presenetiti, če se je le spomnil, od kod so prihajali prvi ustanovitelji in navdihovalci fašizma.

Kakor je videti, fašiji odslej obračajo poglede na sleherno narodno delovanje in pravijo: »Mi fašisti se moramo uveljaviti, kjer koli moremo; iz nejasnosti, ki nas obdaja, moramo stopiti na plan.« Tako so rekli v Firenzi. Ni dvoma, da sta boj proti boljševizmu in zahteva sama po pravicah zaradi zmage

mogla zbuditi to fašistično gibanje. Toda zdaj se ne glede na kake zunanje in slučajne razloge v njem samem začenja javljati nekak razlog za obstoj: od tod njegovo trajanje in rast, tudi če taki razlogi izginejo. Vendar pa program, kakršen je bil firenški, ni bil tak, da bi si tedaj pridobil mnogo pristašev. Bilo je rajši nasprotovanja in smešenja, če niti ne štejemo razumljivega temeljitega boja socialistov, ki sta jih navdajala globoka mržnja in strah. V Mussoliniju so videli prebežnika in nevarnega tekmeča, sposobnega tolči jih z lastnim orožjem. In zvedelo se je, da je Lenin leta 1920 oštel italijanske »tovariše«, ker so dopustili, da jim je ušel tak mož kakor Mussolini. Ob političnih volitvah novembra 1919, ki so odpravile zbornico, izvoljeno leta 1913, in temeljito prenovile narodno predstavništvo, so se zato milanski fašisti z Mussolinijem na čelu morali zadovoljiti z nekaj tisoč glasov. Vendar to voditelja ni preplašilo, še manj da bi mu vzelo zaupanje v maščevanje, ki je bilo v njem že skoraj gotovost, porojena deloma iz ponosa, deloma iz njegovega preroškega vida v bodočnost. Volitve so pa bile zmagoslavje za prav mlado ljudsko stranko, ki je s kakimi sto svojih zastopnikov zmagovito prišla iz tekme. Ta stranka je odnesla nekaj dediščine krščanskega socializma, samo da je prav kmalu pokazala, da je v njenem duhu in ravnanju več socializma ko krščanstva. Še večjo zmago so slavili socialisti. Od njih jih je 156 šlo v zbornico z velikim ponosom, z okrepljenim zaupanjem v gotovo bodočnost, a tudi z močno voljo, da stro majhnega, toda sitnega sovražnika, ki je socialistični stranki bil za petami.

Ljudska stranka je brž pokazala pripravljenost in željo, pa tudi nepotrpežljivost, da bi čimprej prišla do oblasti. Zato je brž imela svoje zastopnike v vladi. Drugače je bilo s socialistično stranko, v kateri so še naprej prevladovala politično-skrajna in nepomirljiva stremljenja. In čim bolj je gospodarska agitacija prinašala skope ali negativne uspehe, tem bolj je merila na politične cilje ter si postavljala za namen popolen preobrat po zgledu Rusije. To je bila v Italiji ura socializma, ki je trajala v letu 1919 in v delu leta 1920. Socializem je dajal navdih, ime, podporo ali pa tudi samo pretvezo in priliko za vse, kar so storili in poskušali zoper tedanji politični in gospodarski red. To so bile stavke v industriji, stavke v kmetijstvu, stavke v javnih napravah, splošne stavke. Socializem je skušal

dobiti v roke vse izdelovalne ustanove ter se vgnezditi pri vseh krmilih.

Septembra 1920 je po dolgih pogajanjih med uslužbenci in industriji prišlo do zasedbe tovarn. Nastopil je mesec slabega ravnanja z napravami in je prišlo do primerov divjega nasilja. Mesec dni so razmetavali ali pa jemali blago, v poslovnem svetu je vladal preplah, kapital je bežal, tehnično osebje pa, ki je bilo pripravljeno smatrati se za »delo«, toda ki se mu je surova izenačevalna miselnost množic upirala, je bilo zmedeno. Prav nič drugačni niso bili nastopi skrajnežev na deželi. Zasedali so zemljišča, zlasti na jugu, kjer so bile te želje že stare in so jih smatrali za uveljavljanje zahteve po lastnih pravicah. To so bila hrupna zasedanja. Delali so jih ljudje brez denarja, brez tehničnihkušenj in tudi brez sleherne navajenosti na kmetijsko življenje, zakaj veliko jih je prihajalo iz prodajalnic in obrti, spodbujal pa jih je privid o zemlji. Tudi na severu so zasedali pristave in ustanavljali »pristavske svete«, katere so vodili in navdihovali pristaši ljudske stranke, a so jih prijazno gledali tudi socialisti. Ti so v teh kmečkih množicah, ki so jih hujskali ljudoveci, tudi videli bodoči material za socializem. Množile so se kmečke zveze, ki so bile zelo nemirne, tudi po tistih pokrajinah, katere so do tedaj hyalili kot socialni paradiž, kakor n. pr. Toscano.

Do skrajnosti je prišlo v ferrarski in bolognski nižini, koder so bili predeli, katere so izboljševali in kjer so zemljo obdelovali dninarji, to je delavci, ki so bili malo ali pa nič navezani na zemljo. Pri teh ni šlo za obdelovalce, temveč za pripravljavce zemlje. Tod so lastniškimi slojem življenje onemogočili. Lastnike so obkoljevali, jih zalezovali, jim grozili osebno, ogrožali živino in pridelke. Tudi tisti mali meščani, katerih sloj se je ustvarjal ali povečaval zadnja leta in ki so ga sestavljali najemniki s celotnim ali polovičnim užitkom od zemlje ter mali posestniki, obdelovalci zemlje, so morali radi ali neradi stopati v zveze, se podvreči njihovemu izenačevalnemu redu, sprejeti monopol glede delovne sile, ki so ga izvajali namestitveni uradi, katere so vse imeli v rokah socialisti in njihove zveze. Kako naj bi se upirali izsiljevanju, osebni nasilju, bojkotiranju, ki je bilo podobno starinskemu »interdictio aquae et ignis« ali srednjeveškemu izobčenju? Politični boj ni

imel na sebi več ničesar zakonitega. Ko si je delavska organizacija na kmetih zagotovila monopol glede delovne sile, je merila na to, da bi se polastila pridelave, zemlje in strojev in gnala razvoj v kmečki komunizem. Sindikalne ustanove si niso samo vedno bolj svojevolsko prilaščale javno oblast, temveč so stremele tudi za tem, da bi tudi uradno prenesle oblast javnih pravnih ustanov na gospodarske organizacije. Skratka, oblikovala se je država v državi in proti državi, ki se je zdelo, da je ni ali da je slabo navzoča. Končno je vsepovsod prišlo do načrtnega naskoka na občine in na pokrajinske uprave. Tisoče občin ter desetine pokrajin so dobili v roke socialisti, ki so od ondod mislili skoraj odstraniti tudi državo, vladarsko rodbino ter njune postave in znamenja. To se pravi, prignali so do skrajnosti tista avtonomistična stremjenja, ki so tedaj bila bolj ali manj lastna vsem strankam, čeprav so njihovi cilji bili različni. Toda za socialiste so se ta stremjenja sproščala v obkoljevalni postopek, da bi se polastili obrobni postojank ter obkolili, potolkli in osvojili meščansko državo. Glede tega niso med občinskimi volitvami delali prav nobene skrivnosti. To se pravi, da so v upravi občin merili na razkroj meščanstva kot družabne sile. Hoteli so nastopati samo za koristi proletariata, hoteli so iti čez meje, ki so jih »meščanske« postave dajale delovanju občin. Občine in pokrajine v rokah socialistov, to bi se seveda reklo, da je ustvarjeno močno oporišče za vse prevratne organizacije, to bi se reklo, da se uprava dobrodelnih ustanov usmeri k političnim ciljem, da mora zavladati razredni davčni red. Potem bi po občinah, dobrodelnih ustanovah in socialističnih zadrugah zavladala najčistokrvnejša birokracija, začelo bi se porazno financiranje gospodarskih podjetij in pogosto lahkomišelnost denarno gospodarjenje.

Vlada se je kaj slabo upirala temu socialističnemu napadu. Dejal bi, da se mu pogosto dejansko niti ni upirala ne v velikih in tudi ne v majhnih stvareh, temveč je pustila, da je napredoval. Nitti, ki je bil predsednik vlade od srede 1919 do srede 1920, je bodočo Italijo že videl v rokah socialistov in ljudovcev, obeh velikih množičnih strank. Giolitti, ki je imel Nittijevo mesto do začetka 1921, je pa še vedno bil tisti, ki se mu je bilo dvajset let poprej z njegovim »načinom« svobode ali zanemarjanja lova na trnek in podkupovanja strank posrečilo obrusiti ro-

bove in bodice delavskemu razburjenju. Toda to vedenje vlade je bilo v resnici tudi nemoč. Zbornica je predstavljala vsakdanjo zavoro za vladno delo. Neprenehoma so se vrstile krize in spremembe v vladi. Parlamentarne skupine so bile nemirne in poželjive. Ljudska stranka si je prizadevala biti razsodnik v položaju. Osvojevalen in poln zahtev je bil Don Sturzo, sicilski duhovnik, ki je bil postal voditelj te stranke, tako osvojevalen in poln zahtev, da je otežkočal življenje tudi presneto skušenim in prevejanim ljudem, kakor je bil Giolitti, ter ga je pripravil do tega, da je odstopil. Revolucionarni veter je zajemal tudi nameščence ter motil javne naprave, posebno železnico. Niso samo izvajali stavk ali grozili z njimi, čeprav je to bilo pogosto, temveč je vsa železniška služba bila podrejena vsakdanji svojevoljnosti železničarjev. Seveda so železniška podjetja bila v popolnem neredu, železniške tatvine vsak dan na vrsti, državna blagajna pa je imela vsak mesec na desetine milijonov škode. Tako se je primerilo, da so Nitti ali prefekti, h katerim so iz pokrajin prihajali obupno prosit pomoči, odgovarjali: ni moči storiti nič! Bilo je, kakor da zapuščajo predele ozemlja pred sovražnikovim vdorom. Tako se je zgodilo, da je bil Giolitti skoraj brezbrizen do rovarjenja, ki je bilo pred zasedbo tovarn, potem pa tudi do zasedbe same. Šele ko se je stvar dopolnila, se je zavzemal za to, da bi se delavci umaknili ter jim obljubil nadzorstvo nad podjetji.

Ni bilo v bistvu obsojati prav vse te politike, ki je skušala razorožiti revolucionarni socializem s tem, da je ustrezala potrebam in težnjam delovnih množic. Toda ta politika je pogosto dobivala videz konkurzne likvidacije. S tem so dajali poguma agitatorjem, vzbujali videz, da je država docela odpovedala in da ni več sposobna varovati imetja in svobode državljanov. Kar se je to godilo v odnošajih s prevratnimi strankami, se je godilo tudi v odnošajih z novimi podložniki nemške in slovanske narodnosti, katerim so dajali razloga za misel, da je nova meja Italije le začasna stvar. In tisto, kar se je dogajalo v notranjosti, je dobivalo odgovora v tem, kar se je dogajalo v zunanji politiki. Nitti je bil silno šibak do bivših zaveznikov, ker ga je vsega preganjal strah, da bi Italija utegnila umreti od gladu, če bi se spoprijela z državami, ki so dobavljale živež in surovine. Tittoni, njegov zunanji minister, se je skoraj odrekel

Rodosu in se umikal pred Grki. Giolitti je poleti 1920 zapustil ne le Albanijo, kamor so bili zmetali milijarde, temveč tudi Valono, kjer smo bili sklenili ostanke, in vse to pod pritiskom uporniških tolpa in, kar je še slabše, po majhnem uporuh bersaljev v Anconi, ki so bili določeni, da se bodo vkrcali za v Albanijo. To ni bilo brez zveze z meščanskimi prevratniki, katerim se je treba zahvaliti za dneve krvavega nasilja potem v tem mestu, v Marcah in v Romaniji. Toda ker je tedaj ugled Italije v tujini bil najnižji in ker je kmalu nato prišlo do zasedanja tovarn, ni bil nikdar bolj razširjen strah ali pa upanje, da bi se Italija utegnila zdaj zdaj podreti!

Proti takemu stanju stvari je vstajalo mnogo glasov, tudi glas fašistov in Mussolinija z njegovega vsakdanjega govorniškega odra v »Il Popolo d'Italia«. Toda ta glas je bil bolj zase. Oznanjal je obrambo italijanskih pravic, odpor do zaveznikov ter trdno zasidranje na Brennerju, ni pa treba z nacionalisti prelivati solza za vsak otočič, izgubljen na Jadranu, ni se treba zatekati k prilagoditvam in transakcijam glede Reke. Razen tega se je stalno zanimal ter s prijazno pozornostjo spremljal sindikalno gibanje. Nad zasedanjem tovarn samim, se je zdelo, da se Mussolini preveč ne pohujšuje, zakaj videl je v njem tudi malo svoje revolucije. Nadzorstvo nad njimi je vendar bilo izrečno v programu fašijev. Tudi je v zmagi delavcev opazal konec večstoletnih pravnih odnošajev, konec nasprotja med kapitalom in delom ter zblížanje med tema dvema potrebnima činiteljema pri izdelavi. Giolittiju, po njegovem, ni bilo treba očitati, da je storil prav malo ali nič, da bi preprečil zasedanje, temveč očitati mu to, da potem ni preprečil, da bi se to sindikalno gibanje ne bilo izrodilo v političnem oziru v socializem in boljševizem. Moral bi kazati moč, ne pa nemoč države. Utegne se dogoditi, je dostavljal Mussolini, da se bo to odpovedovanje ponavljalo in tedaj »vabimo državljane ter posebej fašiste, da se pripravijo z vsemi sredstvi, da bodo spodnesli boljševiške načrte socialistične stranke«. To se pravi, da ni maral nobenega premirja s stranko, toda imel je odprte roke za delavske organizacije. Glede vlade pa: ali ali: ali se bo ona uprla nastopu te stranke, ali pa jo bodo nadomestili v vladi državljani in fašisti.

Pohod fašizma: meščani, proletarci, kmetje

3. To je bilo prav tisto, kar se je dogajalo pomalem povsod. Po Pulji, po Toscani, ob spodnjem Padu in drugod je prišlo do posamičnih in do skupnih odgovorov. Skupine državljanov in kmetov so stopale v akcijo. V jeseni 1920 je že fašij v Ferrari, ki je bila središče predela, katerega so močno obvladovali socialisti, začel posegati v kmečko okolico. Fašisti so delali nagle pohode kakor v sovražnikovo ozemlje, da bi varovali svobodne delavce ali ogrožene lastnike. Hodili so na kazenske odprave ali na represalije zaradi žalitev ali nasilij, ki so jih zagrešili nasprotniki. Udarili so sem ali tja, da so odnesli kako preveč izzivajočo rdečo zastavo. Ponoči so delali obhode v mestu in poskušali ustanavljati fašije po podeželskih krajih. Bili so oboroženi, urejeni, poveljevali so jim bivši častniki. Hodili so z zastavami na čelu, prepevali vojne himne in nove pesmi. Bili so navzoči povsod, kjer je bilo treba oživljati odpor prijateljev ter brzdati bojevitost nasprotnikov. V novembru in decembru je potem prišlo do odločilnih dejanj v Bologni in Ferrari. V Bologni so sredi občinskega sveta ubili odvetnika Giulija Giordanija, bojevnika in vojnega pohabljenca, ki je bil odbornik liberalne in fašistovske manjšine. To je med meščani sprožilo gibanje neubranljivega nezadovoljstva. Bologna je bila najbolj rdeče mesto v Italiji, skoraj prestolnica italijanskega boljševizma, nove države, ki se je oblikovala. Tamošnji fašij je do tedaj živel borno življenje. Štel je kakih sto mladih ljudi ali kaj malega več, same romantične glave! Toda zdaj jih je v nekaj tednih imel tisoč ter je izvedel prvi veliki nasilni nastop: naskočil, zavzel in zažgal je delavsko zbornico in to pod vodstvom Leandra Arpinatija, mladega človeka, ki je izhajal iz ljudstva. V Ferrari je 20. decembra oddelek fašistov bil za tarčo oboroženim ljudem, ki so čakali v zasedi pod ložo gradu Este. Trg je bil posejan z mrličmi iz oddelka. Tudi tu se je meščanstvo odločno dvignilo, fašij se je naglo razvil in nastopi na podeželju so se ojačili. Začelo se je načrtno udrihanje po vseh rdečih organizacijah, političnih ali gospodarskih, po zvezah, po delavskih zbornicah, po zadrugah itd., ki so vse bile povezane kakor členi na verigi. Vzrasle so prve fašistovske organizacije na kmetih in bile tesno povezane z mestnimi. Kaka zveza je začela izobešati trobarvnico,

kako drugo so znova ustanovili na novi podlagi, ko so jo bili zapustili poglavarji in se je razpršila.

Tako so nastali tudi prvi sindikati, pripadajoči fašijem, sestavljali so jih ljudje, ki so radi ali neradi stopali poprej v rdeče zveze. »Stari sedež je odprl vrata domovini« pravi napis na hiši, ki je kot prva dajala zavetišče tem sindikatom nove barve.

III.

OD »GIBANJA« DO »STRANKE«

Kongres v Rimu: 1921, odločilno leto

1. Vsekakor pa je ta notranji boj, v katerem je Mussolini bil izpostavljen prepihu skrajnih tokov v fašizmu, pospešil dogodek, ki se je že kazal na obzorju: spremembo »gibanja« v »stranko«. Fašizem je bil zdaj velik organizem. Imel je vodstvo in hierarhijo ter poleg sebe sindikate in zadruge. Zato je bila potrebna točnejša programska in taktična diferenciacija, to je natančneje določeni cilji in sredstva, pa tudi večja disciplina, odločnejše poveljstvo ter uspešnejše zaviranje osebnostnih in posebnostnih stremljenj. Zato se je septembra zbrala v Milanu posebna, nalašč za to postavljena komisija in sklenila na bližnjem kongresu v Rimu predlagati tako spremembo. Prišlo je do druge majhne krize. Slišati je bilo veliko glasov, ki se niso ujemali s tem načrtom, bilo je mnogo domotožnih pripomb, češ da bo s tem izginila mladost gibanja in z njo izginilo toliko očarljivega in posebnega in svojskega, kar je sestavljalo fašizem. Politika in socialna vprašanja, že prav, toda ali ne bi stranka zadušila strasti in poezije fašistovskega gibanja? Mussolini sam je moral pustiti do besede bolj svoj razum kakor svoje čustvo, moral je premagati skušnjave svojega individualističnega duha. Velike množice je gledal nekam prezirljivo. Toda, kakor je sam rekel, sta bila dva Mussolinija: eden, ki ne mara množic in se ogreva za posameznika, drugi pa, ki čuti disciplino in hoče, da je pri drugih prav taka kakor jo izvaja sam pri sebi. Dejal je tudi, da je potrebno preiti v razdobje skupne odgovornosti in točneje določiti načrte za dan, ko bi bilo treba začeti z obnavljanjem, potem ko bi bile izpolnjene negativne naloge boja zoper notranje razkrajanje.

Kongres v Rimu se je sešel 7. novembra 1921. Na njem si videl mogočno množico zastopstev. Dve sto fašijev in sedemnajst tisoč vpisanih s kongresa v Firenci leta 1919 je zdaj naraslo na dva tisoč dve sto in na tri sto deset tisoč. Navzoča je bila tam vsa Italija v večji ali manjši meri po različnih pokrajinah. Skromen je bil še fašizem od Umbrije navzdol in na otokih. Toda tisto, kar je leta 1919 bilo še samo milanska prikazen in je imelo le malo vej, je zdaj bilo italijansko in narodno dejstvo. Na tem rimskem zborovanju je vladalo ozračje goreče strasti. Že štiri ali pet mesecev je razburjala duhove, postavljala drugega proti drugemu najvidnejše ljudi iz fašizma in skoraj tudi mesta proti mestom, pokrajine proti pokrajinam ena beseda: mirovna pogodba. Bile so zveze med fašisti in reškimi legionarji, med fašizmom in d'annunzijevstvom, malo med Mussolinijem in D'Annunzijem, ki je od daleč bedel nad svojimi mladimi tovariši. Ni bilo vse reštvo zlilo svojih voda s fašizmom. Del tega reškega gibanja je postal nosilec gesla o Quarneru, ki se je skoraj upiralo fašistovskemu geslu. Tudi nacionalisti in fašisti niso bili v popolnem soglasju. V prvih je bilo nekaj ponosa in nekaj vzvišenosti, kakor je običajno pri prednikih in ljudeh misli, pri drugih pa nekaj nestrpnosti, vsaj pri nekem delu, nestrpnosti tiste vrste, kakor jo poznamo pri duhovni manjšini, čeprav bi bilo nemogoče zanikati, da je ta misel prepojila fašiste tudi po nacionalistih, ki so stopili v fašizem. Vprašanje odnošajev med fašisti in nacionalisti je torej bilo tudi notranje vprašanje fašizma, ki je imel eno krilo bolj nacionalistično, ki je bilo po sinovsko navezано na nacionalistično stranko. Drugo krilo je bilo bolj fašistovsko, to je novejše, ki se je izoblikovalo bolj samo od sebe in ki si je prizadevalo tudi delati samo, ki je bilo bolj revolucionarno in tudi bolj »tendenčno republikansko«. In konec koncev je bilo še vprašanje o spremembi gibanja v stranko. Skratka notranji tokovi.

Toda kot vezivo med vsemi fašisti je pa deloval napor, da bi se priborili spričo drugih strank do lastne osebnosti. Imeli so občutek, kakor da so osamljeni. Kajti fašizmu nasprotna je bila vlada, nezvesti so mu bili zavezniki iz včerajšnjega volilnega boja, nezaupljiv ali brezbrizen nemajhen del javnega mnenja, zlasti prodajalniško meščanstvo, »ljudje reda«, tradiconasti, zapečkarji, skratka veliki trebuh Italije. In vse

to je pomagalo premagati pereča vprašanja. Namesto novega prerekanja o mirovni pogodbi, katero so nekateri hoteli začeti, drugi pa se mu izogniti, je prišlo do objema med Mussolinijem in Grandijem. »Nič ne bo moglo razdeliti fašizma,« je rekel Grandi, »ki je sklop vere in volje.« Enoglasno so sprejeli predlog Itala Balba za pozdrav D'Annunziu in s tem je bil postavljen most med fašizmom in med reštvom, pa tudi most med fašisti in fašisti, ki še niso bili docela složni. Kongres je pozdravil tudi nacionaliste v imenu bitk, ki so jih bojevali skupaj. Zavrnili so zamisel nacionalistov o fašizmu kot njihovi podružnici ter sprejeli stališče, da je treba v obeh gibanjih gledati nekak vzporeden razvoj, različnost in sorodnost hkrati. Obe gibanji sta bili enako nasprotni individualistični ter internacionalistični družbi, toda eno po premisleku in po šoli, drugo pa po strasti, po zagonu in po ostvarjalni sposobnosti (Grandi v »Il Popolo d'Italia« 2. februarja 1922). To razčiščenje stališča, ki je bilo hkrati tudi zблиžanje, je bilo važno zaradi vprašanja o monarhiji ali o republiki. In zatrdno so nacionalisti prinesli v fašizem tisti monarhistični kvas, ki ga je manjkalo ali je bil le šibak. Dovolj je, če pomislimo, da je bil pri fašistih navzoč Cesare de Vecchi, ki ga je bil sam stari Pijemont, sama monarhija, samo geslo »kralj in domovina«.

Mussolini je v svojem govoru udaril na te različne tipke dosti občutljiveje od drugih. Govoril je skoraj kakor nacionalist, ko je dejal, da je imela Italija po svoji ustanovitvi med pravimi politiki samo nekaj ljudi z desnice, potem pa Francesca Crispija, ki je »vrgel Italijo na Sredozemlje z imperialističnim duhom in mislijo«. Velik opomin! Kajti »narodi, ki se brez volje zapro v hišo, so narodi, ki gredo po poti proti smrti«. Toda ko je rekel, da hočejo fašisti zistovetiti državo in narod, je pokazal, da hoče državi nacionalistov dati več demokratičnega navdiha in vsebine, državi, ki je bila tako rekoč božanstvo, viseče na nebu vsega absolutnega. Dejal je, da ljudskih množic ne mara častiti, ne jih malikovati, jih bičati, če bi bilo potrebno, da pa jih vsekakor hoče vključiti v narod s tem, da bo meščansko sebičnost brzdal prav tako kakor proletarsko. Glede ustanov je ponovil »republikansko stremljenje«, rekel pa je, da s tem misli samo pustiti odprto špranjo v bodočnosti za primer, če bi te ustanove »ne bile sposobne braniti koristi, zlasti idejnih koristi italijanskega naroda«, da pa ne misli pospeševati

revolucije republikanskega značaja, ki bi bila potem zadušena, četudi bi se bila v prvem trenutku posrečila. Skratka, gre samo za čuječnost in za nadzorstvo.

Mussolini je govoril kot liberalec, kot novorojen liberalec, ko je trdil, da je v gospodarskih vprašanjih antisocialist in da narodnega gospodarstva ne gre zaupati skupnim ustanovam ter birokraciji in da bi železnice ter telefone izročil v roke zasebnikom in da sanja o etični državi, ki bi imela kar najmanjše tvarne funkcije, pa kar najvišjo moralno funkcijo. Izrekel je besede priznanja za delo d'Annunzia, toda izključil je možnost, da bi fašizem mogel najti svoj zakonik v quarnerski ustavi. Priznal je samo, da to ustavo navdihuje duh, ki ga fašisti lahko privzamejo in si ga prisvojijo. Ta duh bi pomagal fašizmu, da ne bi postal preveč politično ali preveč socialno gibanje. Glede katolicizma je omenil pomoč, ki bi jo ta lahko dajal ciljem narodne ekspanzije, to je povedal zaradi tistih, ki bi morda hoteli preklicati zakon o poroštvih, to je začeti boj s papeštvom. Nazadnje je odobril spremembo gibanja v stranko. Stranka se mora »razosebiti«. V novi organizaciji mora on, Mussolini, izginiti. »Vi, fašisti, morate ozdraviti od moje bolezni in korakati sami.« Treba je pridobiti si čut za skupno odgovornost, edino sredstvo, da se spustiš v velike bitke in da v njih zmagaš!

V dneh zborovanja je bilo v Rimu zelo nemirno in bili so tudi neredi. Posebno po ljudskih mestnih četrtih je prišlo do spopadov in do krvi. Zatem se je začela stavka do skrajnosti, ki bi se nehala samo, ko bi fašisti šli iz Rima, kakor so razglašali stavkujoči. Med fašisti je bilo pa tudi takih, ki so hoteli igrati na veliko karto. Mesto je bilo polno črnih srajc. Vsak dan so prihajale nove iz bližnjih pokrajin, nazadnje jih ni bilo manj kakor trideset tisoč in med njimi dvajset zlatih kolajn. Med njimi je bil tudi bataljon nacionalistov, »vedno pripravljenih«, oborožena skupina, podobna fašistovskim oddelkom. Toda Mussolini je svoje ljudi ustavil, jim obrzdal voljo do kazenskih pohodov, dal malo prav tudi meščanstvu, če ni hotelo preveč bahatega postavljanja po mestnih cestah. Ponavljal je, da odobrava zavestno, razumno, viteško nasilje, kolikor ga je strogo potrebnega, da odbiješ nasilje drugega, da pa ne odobrava tolovajstva. Nekaterim je dejal, da čas še ni zrel: še leto dni. V tem človeku se je vedno bolj razodeval čut za čas, to

se pravi sposobnost, da z očesom ovladaš ne samo majhen kos, temveč prav vse bojišče.

Tako se je kongres končal. Toda ni preteklo dosti dni, pa je že osrednji fašistovski odbor razpravljajl 15. novembra o tem, da se odpove sporazum o pomirjenju, glede katerega se je zborovanje omejilo na to, da ga ni obravnavalo. In kakor je Mussolini vzel pred fašisti nase odgovornost za sklep tega sporazuma, si je zdaj pred Italijani naprtil odgovornost za odpoved. Bilo je koristno in potrebno ta sporazum skleniti, je dejal, zdaj pa je koristno in potrebno prelomiti ga. Služil je zato, da je zaviral kazenske pohode in da je pokazal našo voljo do miru. Odslej pa bi bilo treba se držati večje discipline, katero je omogočila ustanovitev stranke.

V zgodovini fašizma ima leto 1921 velik pomen: »fašistovsko leto in pol«. Ta beseda je to leto odmevala po vsej Italiji, vse italijansko življenje je to gibanje opazilo in fašizem je pritiskal s svojo težo na vsa stališča, na predloge in na razprave v vladi in pri strankah.

Leto 1921 je leto, ko je fašizem iz tesnega mestnega okolja v severni in srednji Italiji vdrl v pokrajine in na podeželje, se nasitil z meščanskimi in proletarskimi silami, postal gibanje množic, se znašel pred sindikalno prikaznijo v vsej njeni obsežnosti in zapletenosti.

To je leto, ko ob strani politične organizacije rasteta vojaška in sindikalna organizacija: fašiji, skvadre, sindikati. In fašiji ter sindikati se združujejo na pokrajinski podlagi po prvih krajevnih zbiranjih, ki se niso dobro pokazala. S tega stališča je važen pokrajinski zbor pokrajinskih gospodarskih sindikatov, ki je bil v Ferrari junija in ki ga je vodil Edmondo Rossoni, nekdanji socialistični ali sindikalistični organizator, ki se je zdaj spreobrnil k Mazzinijevemu solidalizmu, na katerega so se fašisti močno sklicevali, zlasti v tej pokrajini.

To je leto, ko gre fašizem v parlament in ko kaže, da si bo namesto Milana naredil za središče Rim. Tedaj stopi v idejni stik z monarhijo in s papeštvom ter prehaja v rastoče priznanje narodne funkcije, ki jo opravljata ali bi jo lahko opravljala. Ima svoj kongres v Rimu, ki ni samo po naključju izbran za tako mesto. Rim je bil vrata za dostop na jug, Rim je bil Rim. Beseda Rim vedno bolj doni fašistom v ušesih kot avtoriteta, kot vesoljnost, kot disciplina, kot imperij. In na

novembrskem zborovanju so razpravljali tudi o tem, da bi vodstvo stranke prenesli v Rim, kakor so pozneje tudi storili. Določili so, da bodi 21. april, obletnica ustanovitve Rima, praznik fašizma. Kmalu potem je ta dan postal tudi praznik dela.

To je leto notranje krize, leto nevarnosti za razcepitev fašizma. Ta nevarnost je nastala zaradi preneglega naraščanja fašizma, zaradi raznovrstnosti njegovih sestavin, zaradi različnosti v smernicah, zaradi prevladujočega bojnega duha, zaradi pomanjkljivega sodelovanja med političnim gibanjem, med vojaško organizacijo ter med novim »avtonomnim« ali »gospodarskim« ali »narodnim« sindikalizmom. To je leto poskusa za pomirjenje s socialisti, ki bi bilo moglo, če bi se bilo posrečilo, fašistovskemu gibanju vtisniti čisto drugačno usmeritev, moglo bi bilo pripeljati socializem do sodelovanja s fašizmom s tem, da bi bilo iz tega odstranilo konservativne elemente.

To je leto spremembe gibanja v stranko. Stranka, to se pravi več enotnosti in discipline in zanesljivosti, da ne bo nihče, da vas ne bo nihče nikjer potegnil v senco tujih koristi, kjer bi se izgubili. Sprememba v stranko je pomenila razosebljenje fašizma ali pa vsaj poskus za to in pa skupno odgovornost. Mussolini se je spravljal malo izven vsakdanjih zmešnjav in nad nevarno valovanje fašistovskega javnega mnenja. Zaradi tega se njegova veljava ni nič zmanjšala, temveč je zrasla, s tem se je celo začela naloga njega kot navdihovalca in vojskovodje. Stranka je dala fašizmu individualnost, katere ni imel. Vidneje je začrtala mejo med njim in med nacionalizmom, med liberalizmom in med socializmom, od katerega je sicer veliko dobival.

»Konec bo igre z liberalnim, nacionalističnim, demokratičnim, če hočete tudi z ljudskim fašizmom,« je dejal Mussolini. »Fašizem bo v zgodovini italijanske politike zastopal sintezo med neuničljivimi načeli liberalnega gospodarstva in med novimi oblikami delavskega gibanja. Ta sinteza bo mogla Italijo napotiti do njene sreče.« (»Trdne točke« v »Il Popolo d'Italia« 4. novembra 1921.) Fašizem se je vedno bolj razčiščeval v gibanje avtoritarne in narodne demokracije. Vedno bolj je kazal, da meri na druge in višje cilje, kakor pa zgolj na zmago nad boljševizmom. Fašistovska stranka je tudi zdaj pripravljena na boj zoper nasilje, je pisal Mussolini 16. novembra, toda zdaj bo »začel s pripravljalnimi, zares političnim delom,

ki naj ga prilagodi za delno ali celotno vodstvo narodne vlade.«
Že je videti obris o nič več tako oddaljeni »fašistovski državi«
(»Fašistovska stranka« v »Il Popolo d'Italia« 16. nov. 1921).

Nekaj tednov po zborovanju v Rimu, je »Il Popolo d'Italia« objavil program stranke (27. decembra 1921). Bil je v toliko potrebnejši, v kolikor, kakor so trdile prve vrste v samem programu, »teži fašizem po najvišji časti, da bi vladal narodu«. Ni šlo samo za bistrenje javnega mnenja, temveč tudi za izzivanje tekmujočih strank, to je socialistov. Kajti ko je prevladal desničarski socializem, ko so se ločili od socialistov komunisti, ko je prišla Giolittijeva vlada, ki se je zdelo, da nazadnje zelo ljubimkuje s socialistično skupino v zbornici, ko je prišla vlada neodvisnega socialista Bononija, se je pa l. 1921 že začela kazati možnost antifašističnega sklopa, zveze med socialisti in vladnimi skupinami ter možnost, da se socialisti kakor tudi ljudska stranka in skupaj z njo povzpno na vlado. V jeseni l. 1921 so najbolj razpravljali ravno o vprašanju glede sodelovanja socialistov pri oblasti. Za to sodelovanje se niso ogrevali toliko socialisti, niti tisti desničarski ne, kolikor demokrati in socialistom prijazni liberalci, kakor kaže pisanje milanskega »Secola«. Ti so si stvar zamišljali zaradi tega kot navadno sodelovanje s socialisti, ne pa, da bi se socialistom vdali z orožjem in pratežem. Ena izmed nalog fašizma in fašistovske parlamentarne skupine je bila preprečiti to zvezo in ta prihod na oblast.

Vojaška in sindikalna organizacija

2. Stranka in njen statut sta ojačila tudi tako imenovane obrobne organizacije ter privedla do bolj organične zveze s fašiji. Te organizacije so bile skvadre in sindikati. Skvadre so se disciplinirale. 22. novembra 1921 je bilo po sporazumu med Italom Balbom ter fašistom generalom Gandolfom v Onegli ustvarjeno vrhovno poveljstvo za ustanavljanje, urejanje in vodstvo skvadrističnih oddelkov. Prišlo je do prave in pristne vojaške organizacije, ki je bila zadosti enovita, toda ne enolična, da ne bi uničila tistega kar je bilo nastalo z značilnimi krajevnimi znamenji. Fašiste so po rimsko razdelili v principe in triarije. Principi so bili prva civilna milica, ki se je zbrala, če so nasprotniki delali nasilja ali pa ob javnih nezgodah. Mi-

lica je imela uniformo in je morala priseči. Morala je sama pri sebi vzgajati ljudi v posamični in skupni disciplini, razvijati pri mladih ljudeh moralne in telesne sposobnosti, potrebne za ustvarjenje oboroženega naroda, obujati na polotoku smisel za red ter zanimanje za narodno moralo in politično življenje. Najmanjša enota je bila skvadra, več skvader je sestavljalo centurijo, več centurij kohorto, več kohort pa legijo, ki ji je poveljeval konzul. Vse je bilo podrejeno političnim ustanovam stranke in je s stranko tvorilo nerazdeljivo enoto. Ker je vsak fašist miličnik, je ves fašizem milica.

Sredi decembra so v odgovor na glasove, da pripravlja vlada bližnji naskok na oborožene oddelke vseh barv, izjavljali, da je fašizem pripravljen z vsemi sredstvi braniti svojo pravico do obstanka, do propagande in do organizacije. Izjavljali so tudi, da so odseki stranke in pa skvadre ena stvar. Da bi razpustili skvadre, bi morali postaviti izven zakona in razpustiti narodno fašistovsko stranko. Stranka bi pa odgovorila!

24. decembra je Bononni poslal prefektom okrožnico glede razorožitve državljanov. Okrožnica je prepovedovala sleherno oboroženo skupino, najsi postavlja kakršen koli, napadalen ali obramben cilj, naj hodi za kakršno koli zastavo in naj nosi kakršno koli ime, bodisi da so to »akcijske skvadre«, »rdeča garda«, »ljudski arditi«, »konjenica skvadrstov«, »vitezi smrti« itd. Toda uspeh te okrožnice je bil kaj majhen. Niso se pa povrnili spet časi zaplotniškega vojskovanja, niso se obnovili kazenski pohodi, ni se spet začel načrtni naskok na gospodarske organizacije. Mussolini je 1. decembra v zbornici dejal: »Mrličiči so breme.« In zahteval je od vseh: od vlade, od vodilnih slojev, od italijanskega ljudstva, naj obrnejo pozornost čez meje, kjer so že začele napredovati misli o evropski gospodarski vzajemnosti, ki je pogoj za rešitev te celine, nekdanj svetilnika omike, kjer sta se približevali Nemčija in Rusija in kjer je že zorela sprememba evropskega zemljevida. Prišlo bo torej ali do novih pogodb ali do vojne! In na dan, ko se bodo pogodbe spreminjale, mora Italija nastopiti zedinjena, da bi pokazala, da je premagala povojne sitnosti in da se pripravlja začeti novo in svetlejšo razdobje v svoji zgodovini. Naloga Italije kot proletarske države je omejevati zgodovinsko sebičnost narodov, ki so se povzpeli, ter dati malo prostora tistim, ki

imajo voljo in sposobnost, da se povzpno. (»Il Popolo d'Italia« 1. januarja 1922.)

Kar pa se tiče sindikatov, so se brž preusmerili v političnem smislu. Že leta 1921 smo imeli skupino fašistovskih železničarjev. To so bili tisti, ki so se med protifašistovsko stavko v Rimu ponudili, da bodo delali in vozili fašiste domov. Stranka posveča posebno pozornost tej panogi delavcev. Treba se je spomniti, da so boljševiški železničarji bili l. 1919 in 1920 ena največjih nadlog za Italijo ter vzrok za šibkost in celo za nemoč države! V novembru sta vodstvo in osrednji odbor povabila fašiste, naj se vneto posvete organizaciji sindikatov in zadrug »zlasti pri prometnem osebju«. In decembra je narodni odbor po Balbovi dnevni zapovedi določil začetek za čisto fašistovsko organiziranje osebja v javnih upravah, na železnicah ter pri pošti, brzojavu in telefonu. Končno je februarja 1922 osrednji odbor zveze fašistovskih železničarjev izjavil, da hoče »brez zlaganih izjav o nepolitičnosti« ravnati se po programu fašistovske stranke, katere bistvena sestavina je ta zveza. Tako so storili tudi drugi sindikati. 24. januarja 1922 so na zborovanju zastopnikov gospodarskih organizacij, ki so nastale na fašistovsko pobudo, da bi ustvarile enoten državni organizem, po govorih Grandija in Rossonija sklenili, da sindikati, ki jih ustanavljajo fašiji, niso nepolitični, temveč fašistovski.

Toda tudi tega sindikalnega vprašanja niso med fašisti reševali čisto mirno. Bili so ljudje, ki so bili navdušeni nad tem pritokom delavcev v fašizem in nad to fašistovsko strokovno organizacijo. V sindikalizmu so videli bistveno sestavino nove države, o kateri so sanjarili, ali pa so na spravo med narodnim in sindikalnim načelom kazali kot na silo naše dobe, v fašizmu pa, ki je bil te sprave sposoben, so videli duha nove italijanske narodne demokracije. Drugi pa so zaskrbljeno gledali delavske množice, ki so prešle v fašizem, in so sodili, da je njihovo organiziranje v fašizmu nujno. Govorili so: tu so sto tisoči ročnih in umskih delavcev, ali jih moremo zanemarjati? Ali jih moremo smatrati za divjake? Pustiti, da jih izkoriščajo demagogi? Kakor se podirajo rdeče organizacije, tako dobiva fašizem na rame to veliko težo. Ali moremo delavce odbijati od sebe? Zatrдно ne! Lahko storimo, da jih ne iščemo, ni pa jih moči odbijati. Vemo, zakaj prihajajo k nam in je

odveč poizvedovati. Drži, da prihajajo. In mi smo morali in se moramo baviti s sindikalizmom.

Podobni stavki prihajajo pod pero samemu Mussoliniju (v »Il Popolo d'Italia« 30. maja 1922, ob prvem narodnem zboru sindikalnih korporacij in 20. septembra 1922 v govoru, ki ga je imel v Vidmu). Taki in podobni stavki ga razodevajo ali potrjujejo kot človeka, ki prezira »število«, »količino«, »množico«, češ da so to izumi demokracije in socializma ter zrealijo njegovo notranjo bojazen, da bi taka človeška sila in tako obsežna organizacija bremenila fašistovsko gibanje in fašistovsko stranko, uničila ustvarjalne sposobnosti in silo izbrancev ter zadušila notranjo življenjsko moč posameznika. Vsa Mussolinijeva ljubezen se je obračala k izvirnemu sindikalizmu. Njegova misel je obstajala na manjšinah, ki ustvarjajo zgodovino. Vsekakor pa ni nihče več dvomil, da bo treba začeti s to organizacijo, z organizacijo vseh delavcev, rok in duha, kar je bilo značilno znamenje za fašistovski sindikalizem. Toda mnogo ljudi je dvomilo, ali naj jih organizirajo pod zastavo politične stranke, pa naj bo to tudi fašistovska. Nekateri so namigovali na stranko dela. Še vedno je vplivalo izročilo starega prevratnega sindikalizma, ki je hotel, da bi sindikati bili prosti strank, prosti tudi politike, to je tujih ideologij, in da bi bili sposobni ravnati po lastnih smernicah, ustreznih zahtevam dela.

Seveda je zmagala zamisel, da morajo biti sindikati politični in, to se razume, politični v fašistovskem smislu. Kako bi si bilo mogoče misliti sindikalizem brez duha, brez ideje, ki bi ga dvigala in bi ga reševala pred razdrobljenostjo, pred sebičnostjo panog in obrti? Nemogoče je organizirati množice samo sindikalno. Ali bodo socialistične ali fašistovske! In tako so sindikati postali fašistični ter se oprli na naslednje stebre: delo je vrhovni naslov, ki daje človeku pravico do popolnega državljanskega mesta v družbi; delavci so tisti, ki posvečujejo svoje delo ustvarjanju ter izpopolnjevanju človekovih naravnih in duhovnih dobrin in sindikalne organizacije jih morajo vse sprejeti; narod je nad posamezniki, nad razredi in nad panogami; organizacija si mora prizadevati, da bo pri delavcih vzgajala čut za domovino in za narodno družbo, ki je več kakor razred, da bo razvijala izdelavo, da bo v skupnosti uveljavljala vse sposobnosti in sile posameznikov, ne pa jih dušila.

To je bil sindikalizem, ki je prinašal precej sestavin starega sindikalizma, če odštejemo politično pobarvanost in določeni poživljajoči duh. Ni bilo nobene zveze z državo, sindikalizem se ni v ničemer odrekel samoobrambi in boju spričo drugih razredov. Tudi ni moči reči, da bi bil skušal priti preko razrednosti do obsežnejšega in bolj razumevajočega sindikalizma, ki bi bil sposoben dati organično enotnost različnim produktivnim elementom naroda ter bi jih privedel do tega, da bi tudi gospodarsko sodelovali. Vsekakor pa je nekaj tega bilo že čutiti. Mussolini je bil eden izmed prvih, ki je to opazil, priznal in ni izključeval možnosti, da bi v daljnji bodočnosti »sindikati izdelovalcev mogli biti celice za nove vrste gospodarstva«, tisto čemur bodo potem rekli korporativno gospodarstvo (v »Il Popolo d'Italia« februarja 1922). Za označbo sindikatov ni manjkala niti beseda »korporacija«.

Sindikate so sestavljali sami delavci. Bili so pa tudi mešani sindikati, v katerih so bili delodajalci in delojemalci. Ti so se imenovali narodne ali integralne korporacije: korporacija za industrijsko delo, za kmečko delo, za trgovino, za srednje sloje in razumnike, za mornarje. Te so se potem združile v Italijansko zvezo korporacij. V prvi polovici februarja 1922 je bil v Rimu posvet med vodstvom stranke ter med začasnim osrednjim odborom sindikalnih korporacij, da bi se določilo medsebojno razmerje. Aprila 1922 se je rodil list »Il lavoro d'Italia«, tedensko glasilo Zveze, ki ga je vodil Rossoni. Ta je v prvi številki, pod naslovom »Oklic italijanskim delavcem«, pisal: »Narodni sindikalizem začenja z reorganizacijo Italijanov vseh poklicev ter ene same vere v veličastnem okviru politične vzgoje, izdelovalne sposobnosti ter narodne zavednosti in discipline.« In Mussolini je iz Milana pozdravljal novi list takole: »Ob 'Il Popolo d'Italia' je zdaj 'Il lavoro d'Italia'. Oba sta strnjena zoper vse vrste zajedavstva v politiki in v gospodarstvu. Ko je fašizem končal svoje uničevalno delo,« je nadaljeval Mussolini, »mora po eni strani predstavljati budno narodno zavest v naši zunanji politiki, po drugi strani pa se obračati k množicam ročnih in umskih delavcev, da bo dvignil njihove življenjske razmere ter jih vedno tesneje zvezal z življenjem in zgodovino naroda.«

Kakor je bilo treba pričakovati, razprav seveda ni bilo ne konca ne kraja. Tla so bila posuta z ovirami. Ko so rešili vpra-

šanje o fašistovski politiki, je bilo treba reševati spet druga: kakšno svobodo bo stranka pustila fašistovskim organizacijam, to je politični element sindikalnemu elementu, zakaj nekaj prav malega avtonomije je bilo pač potrebno. In potem vprašanje: kakšno svobodo bodo imeli sindikati druge barve? Ali bodo sindikati raznovrstni? Ali bo glede sindikatov vladal tribarvni ali pa fašistovski monopol, potem ko so v imenu svobode dela pobijali rdeči in socialistični monopol? In odgovori na ta vprašanja so bili različni. Corgini iz Bologne je odgovarjal: da, svoboda bo in raznovrstnost. Drugi pa so trdili, da to ne bo moglo biti. Mussolini je dejal, da bo monopol »zadnji doprinos v postopku vzajemnosti« (»Il Popolo d'Italia« 26. avgusta 1922). Vprašanje o fašistovskem sindikalizmu je za fašizem v letu 1922 poglavitno vprašanje, to lahko rečemo. In mnogi so čakali prav na to preskušnjo fašizma. Nasprotniki so upali in so bili prepričani, da bo na tem padel.

Razen sindikalne organizacije so se spravili tudi na zadruge, da bi v okvir fašizma potegnili tiste, ki so bile že ustanovljene in ki so jih imeli pod sabo socialisti, in da bi ustanavljali nove. Poleti 1922 je bilo že mogoče ugotoviti mnogoobetajoč razvoj »italijanskega združnega sindikata«. Spravili so se na ustanavljanje fašistovskih mladinskih predstraž za fantiče od desetih do petnajstih let. Ustanavljali so skupine Balilla, ki so bile pridružene prednjim stražam in ki so jih nadzorovali fašiji. Fašisti so pogosto ponavljali, da program ni tako važen kakor ljudje; da je predvsem treba pripravljati bodoči vodilni razred, ki bo sposoben nositi ne toliko nove misli, temveč novi duh, živi duh, brez predsodkov, bojevit, ki bo fašizem uresničil. In prav zaradi tega so zdaj začeli z obsežnim vzgojnim delom pri mladini in pri otrocih. To je bil nov in izbran material, ki še ni bil zaznamovan po starih ideologijah. Bil je tudi sredstvo, da so prodrli v rodbino. Še bolj so bile temu namenu posvečene ženske skupine, ustanovljene za vzporejanje propagande, dobrotelčnosti in pomoči pod nadzorstvom fašijev. Njihova naloga ni bila politika, temveč šole, krožki, predavanja, šport, vse posebej usmerjeno za delavno ženo, da bi v delavskem svetu ustvarjalo fašizmu ugodno okolje.

3. Leta 1922 je bila fašistovska stranka največja organizirana sila v državi. Nasprotniki bodo še zdaj govorili, da fašistovski program ni program, ker je tako neodločen. Tenkočutni misleci ter spretni graditelji ideoloških zasnov, ki zamenjujejo filozofijo in življenje, pozabljajo, da tudi čustva in strasti so ali morejo biti misli, ki se šele oblikujejo, in da so tudi sposobne ustvarjati dejanja, v katerih je vedno taka ali taka misel, ti so še naprej mislili o fašizmu, da je »tuj politični kulturi«, in so ga zaradi tega obsojali. Toda fašistovska stranka je vseeno rasla in rasel je fašizem, ki se ni ves izčrpaval v stranki. V njem je zdaj več enotnosti in discipline. V množici navadnih prostakov pa zdaj vlada tisto zaupanje in tista gotovost o samem sebi ter o lastnem delu, ki je skoraj kakor vera. Fašizem zdaj veruje, da mora ne le doseči »cilje«, temveč da mora izpolniti »poslanstvo«. Po Preporodu, Giobertiju in Mazziniju se spet oglašajo ta beseda, na katero omenjena velikana tudi neposredno vplivata. V vojnih in povojnih letih sta Gioberti in Mazzini preživela nekako novo mladost. Fašizem začne imeti svoje mite. Že je razlog za slavo, če je kdo pripadal neznatni vrsti utemeljiteljev v prvorojenem fašizmu v Milanu, ki ga Mussolini pogosto postavlja za zgled najtrdnejše discipline in popolne uravnovešenosti. V marcu 1919 je že obdan kakor s svetlim sijem. Ali to leto ne pomeni skoraj začetka nove dobe v italijanski zgodovini? »Devetnajsto leto« pomeni isto kakor navdušenje in vera. Kako kratek čas, pa kolika pot! In koliko tovarišev je padlo v vsakdanjih bitkah! To je zdaj bila utemeljena tradicija, zapečatenata z mrtvimi, ki so povečini bili mladi in zelo mladi, pogosto doraščajoči ljudje, ki so stopili v življenje s fašizmom in ki so pripadali vsem družabnim razredom. Nekateri izmed njih so bili zares pravi zastopniki svojega rodu, tako rekoč »vzgledni« možje: interventisti pri sedemnajstih ali osemnajstih letih, ko so bili glede politike še nedolžni, potem pa vojni prostovoljci, bojvniki, reški legionarji, fašisti, vse, dokler jih ni po izdajstvu dosegel strel kakega ubežnika ali komunista... Taka usoda je januarja 1922 dosegla Federica Loria iz Prata, dušo in poglavarja pratskega fašizma in pa ferrarca Artura Breviglierija. Eden in drug sta bila sinova ljudstva.

Kakor je rasla ta enotnost, ta disciplina, ta duh vdanosti, tako se je nad množico prostakov vedno bolj dvigal poglavar: Mussolini. Ta v stranki nima posebnega hierarhičnega položaja, a je zdaj vseeno »Duce«. To besedo, se zdi, je prvi izrekel sindikalistični agitator in vojni prostovoljec Filippo Corridoni, preden je v bitki umrl. Mussolini ni samo fašijev ustanovitelj, temveč je tri leta dan za dnem sodeloval pri naporu za njihovo rast, je spodbujal in brzdal, je delal za vzgojo in prečiščenje samega sebe in drugih hkrati. Vedno bolj je stopal iz vsega postranskega, osebnega, iz posebnosti in strasti ter zdaj uteleša gibanje, ki ga je v njegovih bistvenih sestavinah sprožil sam. Če je fašizem bolj in bolj določneje oblikoval in se razlikoval od drugega, se duhovno širil in če je postajal glavni in polagoma najboljši odmev italijanskih glasov, če je vedno bolj postajal »splošna zadeva«, se vedno bolj istovetil z Italijo, ima za to Mussolini več zaslug kakor kdor koli drug. Nihče ni tako pazil, da bi preprečeval zablode in razprševanja, da bi se upiral preveč desničarskim in preveč levičarskim težnjam ter tistim fašistom, ki so bili bolj »kmečki« kakor »podeželski«, ki so pod pretvezo socializma v socialističnih gospodarskih organizacijah samo uničevali pa nič drugega, se upirali tistim, ki so tu pa tam kazali, da pojdejo po istih poteh kakor komunisti in boljševiki ter lovili delavce in kmete, ki so pristopili k fašizmu. Vsak dan je koval svoje železo po listih. Ob večjih prilikah pa je nastopil z osebno prisotnostjo in z živo besedo, čeprav je v njem vzrasel nekak prezir zoper preobširno govorenje. Toda njegovo govorenje je kakor delo, zakaj tako do dna se zaseka v dušo poslušalca, tako jih zna spraviti v tisto čustveno razgibanost, ki je blizu dejanja, ki je tako rekoč drugo ime za dejanje. Zametaval je »gostobesedno, nabreklo in nedosledno« zgovornost demokratov ter si ustvaril svojo, ki je bila »izbrano fašistovska, t. j. okostnjaška, odrezava, odkritosrčna in trda«. Nikdar se ne spušča preveč v podrobnosti, se ne izgublja v dnevnikih dogodkih, temveč vzbuja privide, načrtava pota in kaže cilje. Naj govori ali piše, vedno drži svoje ljudi v pričakovanju, vedno obrnjene ne k stvarim, ki so že narejene, temveč k tistim, ki jih je še treba storiti, skratka sprožene naprej. Vzgaja ljudi k duševnosti vojakov, ki vedo, da utegne ura za bitko udariti v desetih letih in da more udariti v desetih dneh: zatorej bodi vedno pripravljen! Vsa njegova govornica je govo-

rica vojaka ali generala. Fašizem je milica. Vprašanja, ki jih je treba rešiti, so sovražniki, s katerimi se moraš spopasti in jih potolči. Italijansko ljudstvo je vojska, ki koraka v strnjjenih bataljonih. Ta vojska ima poveljstvo, častniški zbor, prostake, novake, disciplino, izkaznico, ki je enaka obesku za spoznavanje. Ne gre za razpravljanje, temveč za to, da veruješ, se boriš, poslušáš.

Mussolini širi okoli sebe nekako nestrpnost, skoraj prezir za preveč modre ali »preveč razumne« ljudi in pogosto tudi za inteligenco, ker se ti domišljajo glede svoje omike ali vednosti ter ju precenjujejo, v resnici so pa jalovi dlakocepci, »sposobni, da ti bodo razčetrili celo las«, so pa nesposobni, da bi stvarjem dali kakršno koli pobudo.

Sprejme oznako Adriana Tilgherija, da »je fašizem absolutni aktivizem, presajen na področje politike« in pristavlja: če je relativizem konec znanstveništvá, če priznava relativizem življenju in akciji brezpogojno prvenstvo nad razumnostjo, je fašistovsko gibanje s tem, ko zavrača misel, da bi dalo svojim zapletenim in mogočnim duhovnim razpoloženjem končno programatično obleko, s tem, da ravna po fragmentarnih navdih-njenjih, tako rekoč »superrelativizem«. In če je relativizem v zvezi z Nietzschejem ter z njegovo »Voljo do moči«, je fašizem najsilovitejša stvaritev »Volje po moči« in sicer po individualni in po nacionalni moči. (»Relativizem in fašizem« v »Il Popolo d'Italia« 22. novembra 1921.)

Lahko, da se to stališče v pripadnikih izrodi v zaničevanje kulture. In res ni manjkalo izrazov surovega zasmeha in zanedljivosti in zaničevanja kulture in ljudi, ki so jo zastopali. Od tod izvira hladnost in sovražnost do fašizma, dva pojava, ki sta bila močno razširjena med profesorji, književniki in skratka »razumniki«. Toda če ta zasmeh in zaničevanje malo odražata umske okoliščine rodu, ki je prebil štiri leta vojne ter raztreseno končal svoje učenje ter kar čakal, da bo gibal z rokami, namesto da bi listal po knjigah, sta pa hkrati izraz nezadoščenih zahtev, kakor je to vedno v časih, ko ljudje začinjajo delati nove stvari ali čutiti na nov način življenje, pa ne najdejo v vladajočih idejah, v šoli, v profesorjih in književnikih potrebne opore in pomoči, da bi stvari razumeli, da bi se usmerjali in delali. To je skratka težnja po prenovitvi kulture ali pa začetek te prenovitve. In fašizem ima zdaj tudi že

svoj izvor za kulturo, za »fašistovsko kulturo, živo, gibčno, sposobno, da prodira v duše, da navdihuje in zedinjuje sleherno stvar, ki ni življenjsko področje čisto zase, temveč je istovetna z življenjem samim. Tudi on ima težnjo po »fašistovski kulturi«, ima vzor »fašistovske umetnosti«, fašistovskega »sloga« in »življenjskega načina«. Mussolini že misli in govori, da si mora fašizem dati lastno filozofijo, to je, da mora s premislekom priti do popolne zavesti o samem sebi.

Lahko priznamo, da so v drugi polovici leta 1921 in še bolj leta 1922 splošne razmere v državi kazale na zboljšanje. Bilo je nekaj tolažljivih znamenj o gospodarskem življenju. Delo se je obnavljalo, navdušenje za Rusijo in za njen boljševizem je upadlo tudi po zaslugi socialistov, ki so šli tja, da bi na lastne oči ugotovili, kakšen je položaj v tej državi. In D'Annunzio je iz svojega zavetja v Gardonu lahko razglasil, da je Rusija s tem, ko je žrtvovala samo sebe, osvobodila svet otročje utvare in jalove bajke; s strahotnim poskusom je dokazala, da vlada, ki je izšla iz razredne diktature, ni sposobna, da bi ustvarila znosne pogoje za življenje. Italijani so se pomalem vsi sprijaznili z vojno, to je sami s seboj. Vojna se je v oddaljenosti očiščevala blatne skorje. Bolečine in trpljenje, ki jih je nalagala, niso služili več za napade in očitke, ki so jih Italijani metali drugim Italijanom v obraz. Bonomijeva vlada je tako konec leta 1921 lahko izvedla prenos Neznane vojaka na Oltar domovine. In od enega konca polotoka do drugega je vladala globoka ganjenost, v kateri je velika večina Italijanov spet našla lastno bratstvo. Fašizem je v precej veliki meri zahteval zase zaslugo za to spremembo. In ta zahteva je bila pravična, čeprav je v spremembi sami bilo nekaj, kar je segalo čez fašizem in čez vsako posamezno silo ali idejni tok ter se obračalo v hvalo narodu, njegovemu globokemu zdravju in njegovi neizčrpljivi življenjski sili. Po polomu v oktobru 1917, ki ga je treba v bistvu pripisovati vojaškemu vzroku, ki ga je pa delal še resnejšega začetek moralnega razkroja, si je vojska bila opomogla. Po razkroju v letih 1919 in 1920 pa je zdaj prihajalo k moči tudi vse ljudstvo, se otrevalo zle volje in strupenih klic velikega navora štirih vojnih let, ki je v nekem trenutku bil hujši od njegovih moči.

To se torej more in mora priznati. Pa bi kdo rekel, da se je manjšala važnost postranskih ali tudi negativnih nalog fa-

šizma: zahteve po posegu v vojno, povečevanje zmage, brzdanja boljševiške poplave. Toda kakor smo rekli in videli: fašizem ni bil niti v prvih svojih dneh samo zanikavanje. Tri leta boja so fašizem obogatila glede pozitivne vsebine, ga dvignila kot politično misel, postavila pred njegove oči širše obzorje in bolj daljne cilje. Skratka fašizem je postal nekaj, kar je samo po sebi, kar živi lastno življenje in ni več vezano na okoliščine ali na spremenljive zahteve narodnega življenja. Dokaz za to je dvig fašijev v tujini. Nekaj jih je nastalo leta 1921, več drugih pa leta 1922 in sicer v egiptovski Aleksandriji, v Kairu, v Reimsu, na Rodosu, v Luganu, v Parizu, v Smirni, v Newyorku, v Tripoliju itd. Tam njihov namen prav gotovo ni mogel biti spopad z boljševizmom. Zaradi tega je lahko razumeti, zakaj se je fašizem vedno bolj mobiliziral, ko je mnogo ljudi, tudi tistih, ki so ga spremljali s simpatijami, pričakovalo, da bo začel demobilizirati, se razoroževati in da bo Italijo spet izročil ljudem in strankam, ki so si običajno delile njeno vodstvo. Velika tarča fašizma postaja zdaj vlada, prav za prav bi lahko rekli, parlamentarna vladavina, ki je z Bonomijem ter po njegovem padcu v februarju še bolj s Factom dosegla višek nereda in nemoči. Zbornica je bila v vednem pričakovanju kriz, vsa razdeljena v organizirane ter uradno priznane skupine, ki so se borile med seboj za premoč. V vladi je bila pripravljena videti samo svojega odpravnika poslov. Tudi vlada je bila sestavljena na podlagi razmerja med posameznimi skupinami v zbornici. Zaradi tega je bila na znotraj nesložna, navajena živeti od dneva v dan ter se smatrati za trenutnega zastopnika trenutnih položajev. Ali je bilo treba vse to pripisovati volivni preosnovi iz leta 1919, ki je narodno zastopstvo postavila na temelj številčnega razmerja? Veliko ljudi je tako govorilo in iz tega dobivalo novih razlogov za očitke proti Nittiju, ki je to preosnovo izvedel. Toda pri iskanju vzrokov so šli tudi dalje. Videli so jih v sebičnosti strank, ki v zbornici in v vladi niso čutile in delovale kot celota, temveč kot del; videli so te vzroke v dejstvu, da je zakonodajna oblast, zlasti spodnja zbornica, dobila popolno premoč nad izvrševalno oblastjo, in v dejstvu, da je kroni bila vzeta vsa oblast in da so njen vpliv omejili na skoraj pasivno nalogo pri sestavljanju vlad. Od tod je izvirala splošna želja, da bi se kralj dal kaj odločneje čutiti. Od tod tudi zahteva po vo-

jaški diktaturi. To je zahteval sam Mussolini nekega dne v zbornici, čeprav je pristavil, da je taka diktatura tvegana igra, h kateri se smeš zateči le v skrajnem primeru, zakaj ko si jo odigral, prinese ozdravljenje ali pa zmedo. Toda krik »Dol z zbornico! Živela diktatura!« je bil krik, ki je začel pogosto odmevati pri demonstracijah fašistov in tudi nefašistov pod okni prefektur in armadnih poveljstev. Tako je bilo v Bologni in v Firenci. Ko je Mussolini razlagal ta krik, je dostavljal: »Boljši del naroda ne gre na levo, temveč na desno, proti redu, hierarhiji, disciplini. Že tri leta zahteva vlado, pa je nima. Vlade ni. Sedanja kriza kaže, kako nesposobna je zbornica, da bi dala narodu vlado. Utegne se zgoditi, da se bo krik iz Bologne jutri spremenil v silovit zborni klic vsega naroda. (»Il Popolo d'Italia« 12. februarja 1922.)

IV.

VOJAŠKI VPOKLIC SIL — POHOD NA RIM

Shodi in vojaški nastopi

1. Ker je bilo italijansko javno življenje tako, je fašizem zmerom bolj hotel, iskal in želel priložnosti, da bi pomagal vladi in jo nekako nadomestil posebno tam, kjer in kadar bi mogle biti posledice njenega preslabotnega delovanja prehude, tako na primer v novih obmejnih pokrajinah, kjer je bilo treba poslej nekako brzdati naraščajočo samoupravno muhavost ali celó kar na kratko odpraviti stare samouprave ter te pokrajine zakonito združiti z Italijo. V začetku leta 1922 se je tržaški fašij odločno lotil tega vprašanja. V tem mestu je bilo zborovanje fašističnih poslancev in strankinih osebnosti, kjer so se sešli Giovanni Giurati, dolgoletni predsednik *Trenta* in *Trsta*, Michele Bianchi, Alberto de' Stefani in drugi. Te samouprave, je rekel zadnji, so res lahko kdaj pomagale reševati deželo pred ponemčenjem, toda zdaj samo ovirajo popolno spojitve z Italijo, ki jo terja italijansko ljudstvo. Tudi v Zadru se je začel fašizem bojevati zoper stare krajevne skupine, ki jih je podžigalo ozko domoljubje, da so doslej sovražile Avstrijo, poslej pa ne zaupale Italiji. Dalje je bil prve dni marca na Reki pravi vojaški nastop reških in tržaških fašistov,

ki jih je vodil Giunta, zoper Zanello, ki je tu po D'Annunzиеm odhodu zastopal prav take samoupravne namere. V stranki je bilo sicer res dosti nestrpnih, ki so, uprti v višje in pomembnejše cilje, hoteli pospešiti dosego vsega z naglico, to se pravi s silnim in prevratnim državnim udarom. Večina pa je bila vendar zmerom prepričana, da mora fašizem najprej globoko prežeti narodno življenje in postati nagonška sila. Nasilje, s katerim bi se hoteli polastiti države, je rekel sam Mussolini, bi bilo zdaj lahko usodno (3. aprila narodnemu svetu stranke). Neko dnevno povelje Balba, Fornija in drugih z dne 3. aprila pa je nalágalo fašistom, naj v poslanski zbornici in v upravnih skupščinah povečajo svojo strankarsko delavnost, dokler ne bodo stopnjema prekvasili vsega naroda. Skratka, bila jim je ljubša razvojna pot. Vendar pa nikakor ne bi smela izključevati priprav za dogodke, ki bi terjali naglo odločitev.

Spomladi je bila cela vrsta velikih fašističnih shodov. Dne 26. marca so se za tretjo obletnico fašijev zbrali v Milanu delavci, kmetje in revni meščani. »To niso nikakršni koristolovci!... Gibanje ima polno vzvišenih pobud,« je razlagal Mussolini v »*Il Popolo d'Italia*« (Italijansko ljudstvo). Prav tako so 21. april, dan ustanovitve Rima in praznik dela, ki naj bi nadomestil prvi maj, prvikrat praznovali s shodi, sprevodi itd. Članek v »*La Gerarchia*« (Starešinstvo) je poudaril pomen Rima v zgodovini italijanskega naroda, kako njegovo vstajenje pomenja v prisposodobah in mislih vsakokratno vstajenje Italije. Mussolini pa je v svojem dnevniku zapisal: »V Rimu vidimo pripravo za prihodnost. Rim je naša vera. Sanjamo o rimski Italiji, to se pravi o modri in močni, urejeni in gospodovalni. V fašizmu vstaja veliko rimskega nesmrtnega duha: rimsko je liktorstvo, rimski je naš notranji ustroj, rimski je naš ponos in naš pogum. Rimljani so bili silni graditelji... S takimi mislimi se fašisti spominjamo prve brazde, ki so jo zarezali na Palatinu za zgraditev veličastnega mesta.« S tem je bila dana tudi zgodovinopisju zmerom bolj očitna smer, naj bi se zblížali rimska in italijanska zgodovina, naj bi v obeh zgodovinah videli eno samo; pri tem pa vsekakor, če gledamo z zgodovinskega vidika, to se pravi z razumevanjem tako rimske kakor italijanske zgodovine, niso imeli zmerom srečnih rok.

Sredi maja se je zbralo v Ferrari 50.000 fašističnih delavcev iz strokovnih zvez, ki so s plašči in odejami, po vojaško

zvitimi čez rame in prsi, prihiteli od vseh strani peš, s kolesi, s tovornimi avtomobili in velikimi rečnimi čolni. Vodil jih je Italo Balbo. To je bila silna »fašistična stavka«. Iskali so dela, ne podpor; terjali so pospešeno dovršitev že začelih del, ugovarjali zoper počasnost vlade in zatrjevali, da »imajo tisti, ki so se vojskovali, pravico do življenja«.

Dne 24. maja, na obletnico vstopa v vojno, so po rimskih ulicah obstreljevali sprevod, ki je nosil v rodno mesto truplo Enrica Totija, narodnega junaka, samonogega ostrostrelca, ki se je vojskoval v kolesarskem oddelku in smrtno zadet še zagnal berglo proti sovražniku. Bilo je nekaj mrtvih in ranjenih. Mussolini pa je zapisal v »*Il Popolo d'Italia*«: »Fašisti vse Italije, bodite poslej telesno in duhovno pripravljene. Če bo treba, boste kot blisk naglo planili in se utaborili na mestih, ki vam bodo določena. Kajti pred vašim navalom se bo vse umaknilo.« Zaradi prelivanja fašistične krvi v Bologni in bolonjski pokrajini in ker so pričakovali verjetnega vladnega ukaza, s katerim naj bi ta v soglasju z drugimi strankami zatrla politične in strokovne fašistične združbe, pa so nekaj dni potem prešle vse pravice in dolžnosti fašističnega vrhovnega vodstva v tej pokrajini na delovne odbore; bolonjske fašiste so vpoklicali; strankin tajnik Michele Bianchi je prenesel svojo pisarno v Bologno; ferrarska, modenska in beneška krdela so se utaborila v Benetkah. Bilo je 10.000 mož; prenočevali so po vežah, postavljali nočne straže, imeli budnice in vojaško prehrano, skratka vojaško pokorščino. Bila je prava zasedba mesta! Hoteli so glavo načelnika Morija. Ko pa so dosegli, da so redarski posli prešli na poveljnika vojaške posadke, generala Sanija, so odšli. Pri tej priložnosti so ugotovili moč nove politično vojaške združbe, njeno pripravljenost, poslušnost in gibčnost. To so potrdili tudi nefašistični dnevnikarji. Isto so poudarjali v inozemstvu, kjer so začeli, delno iz radovednosti, delno iz pravega zanimanja, zelo pazljivo zasledovati italijanski fašizem, ki se ni použival le v notranjih vprašanjih, ampak je imel tudi jasno začrtano smer zunanje politike, bolj naklonjeno nekdanjim sovražnikom kot nekdanjim zaveznikom. Dalje je bil prav tako 28. maja v Florenci shod toskanskih fašistov od Grosseta do Carrare, od Arezza do Livorna, kamor je prišlo mnogo tisoč mož. Shodi so bili tudi v Padovi, v Legnanu in v Sestri Ponentu. Potem je bil prvi narodni shod

tistih strokovnih stanovskih društev, ki so prešla iz rdečih v fašistične zveze, in sicer s klicem: *Živela Italija, živel fašizem!* Tako je bila tekma s socialisti, da bi jim iztrgali množice, skoraj vsepovsod, posebno na podeželju, dobljena. Ravno tiste dni je Mussolini poudaril pomembno dejstvo, da se je fašizem v Padski dolini »pokmetil«. »Domoljubje,« je pristavil, »zdaj ni več samotžno (ali izkoriščano) čustvo samih mest, ampak postaja tudi dediščina podeželja. Tribarvnica, ki je poprej niso poznali, vihra že po najbolj zakotnih zaseljih. Veliko zasluženje fašizma je, da se mu je posrečilo vključiti silne množice kmečkega ljudstva v živo telo naše zgodovine« (*»La Gerarchia«* dne 20. maja 1922). Rossoni pa je na dan shoda rekel: »Z današnjim dnem je stopilo italijansko delo v narodno zgodovino. Šele zdaj smo dobili narodno strokovništvo, kajti doslej so socialisti navajali delavske sloje le k temu, da so terjali samo gmotne dobrine. Zdaj pa je ljudstvo, posebno podeželsko ljudstvo, dalo nova zagotovila italijanskemu narodu.«

Spričo takih nastopov množic, ko so se skoraj cele vojske na migljaj shajale in razhajale, ki so na videz podpirale državo, v resnici pa delovale kot sila izven države, se je veliko ljudi v Italiji in izven nje začudeno ali nemirno spraševalo: Ali misli fašizem prenoviti ali prevrniti red in državo? Kaj je mogoče obenem prenavljati in prevračati? Mussolini pa je odgovarjal: Popolno nasprotstvo je med sedanjo, »liberalno« državo, ki si domišlja, da je nad zmedo strank in slojev, ki narodne in državne ter protinarodne in protidržavne sile spravlja v isti koš, in pa državo, kakor si jo zamišlja in jo hoče fašizem. To nasprotstvo mora prenehati; fašizem mora torej udejestviti pravo državo. Kako se bo to zgodilo? Mogoče zakonito. Mogoče, to se pravi, da je dvoje načinov ali rešitev. Med fašisti je bila namreč smer, ki je mislila na zakonito rast, na stopnjevano prodiranje v vse okraje in v vse občine, posebno v večje, na odločujočo večino na deželi, na prenovo volivnega zakona, na nove volitve, na premoč v zbornici in s tem v vladi; bila pa je tudi nezakonita, prevratna, vojaška smer. Tudi v zbornici so postavili dvoje na izbiro: ali zakonitost ali nezakonitost? Mussolini je bil videti bolj za prvo, ali pa je vsaj čim manjkrat hotel ubirati drugo pot. Jasno je sprevideval nevarnosti prevrata, morebiti pa je videl tudi nevarnost številčne premoči ali zmago vojaške dejavnosti nad

politično, ki je bila sicer mogoča, a nezaželena. Vendar Mussolini tudi druge možnosti ni maral izključevati. Prav lahko si ga predstavljamo, kako je bil v svoji notranjosti prevzet spričo privida vojske na pohodu in zmage, ki bi si jo osvojil v naskoku, ne pa s pogajanji in neizogibnimi popuščanji. Toda v njem je bila silno ukoreninjena razsodnost, da ni hotel škodovati nobeni rešitvi, ampak si je poskušal ohraniti vsa vrata odprta. Sicer pa tudi zakonitost in nezakonitost nista bili tako čisto določeni in določljivi, da bi druga drugo do kraja izključevali. Res je v juliju sledila vrsta »spopadov za krajevno čiščenje«, kakor jih je imenoval Mussolini; pometali so namreč, včasih s čisto rednimi odpusti, strokovne zveze in občinske socialistične svete. Sredi meseca se je fašizem polastil Riminija; Rimini pa je postal obenem z Bologno nekakšna čeljust klešč, ki naj bi oklenile vso Romanijo. Iz Riminija so se potem premaknili proti Marki, kjer je bilo dotlej le malo fašističnih prednjih straž. Prav tako so zmagali v Andrii, središču Apulije. Dalje tudi v Cremoni, na področju Roberta Farinaccija, v Novari in v Viterbu.

Videti je, da se je zdaj hotel nasprotni tabor zateči v obrambo, da bi preprečil razširitev prodiranja. V zadnji tretjini julija je izbruhnila železničarska stavka, ki se je začela v Novari, kjer so naskočili delavsko zbornico, in se razširila na vsa sosedna okrožja. Komunisti, ki so vodili turinski dnevnik »*L'Ordine Nuovo*« (Novi red), so hujskali in podpihovali. Fašisti so zagrozili, da bodo s 30.000 možmi zasedli Milan, če stavka do 21. julija ne bo končana; in res so 21. julija, bodisi zaradi fašistične grožnje bodisi zaradi nezadostne uspešnosti stavke, prenehali stavkati. Nekaj dni nato so socialisti poskusili prevrat v Ravenni; vnela se je bitka med delavci rdečih krdel in delavci, ki so prestopili v fašistične strokovne zveze. Nenadno pa so fašisti, ki so se zbrali iz okoliških krajev, posebno iz Ferrare, pod Balbovim poveljstvom zasedli Ravenna: to je tako imenovano »zavzetje Ravenne«. Novo in večjo stavko so razglasili 31. julija med neko stisko Factove vlade. Dan poprej je kralj sprejel celó Filippa Turatija, *leaderja* (voditelja) desničarskih socialistov, in se posvetoval z njim o ministrski stiski. To pot je prvokrat stopil na Kvirinal socialist, ki je bil celó vezan na stranko ter krepko podprt v poslanski zbornici in v delavski zvezi. In videti je bilo, da ni samo mo-

goče, ampak tudi verjetno in že blizu tisto sodelovanje, ki so ga nekatere skupine narodne vlade od leta 1919 vsak dan napovedovale. Fašisti so seveda zahrumeli! Mussolini je vsekakor brez prevelikega odpora lahko mislil kot na nekaj sprejemljivega, na mogočno zvezo treh najmočnejših strank, treh velikih sil, ki so si trenutno delile Italijo: socialistične, ljudske in fašistične; seveda tako zvezo, h kateri bi mogel fašizem pristopiti kot »primus inter pares« (prvi med enakimi). To je že pred enim letom izrekel v zbornici, isto je zdaj ponovil v svojem dnevniku (30. julija 1922). Toda nikoli ne bi maral samo mirno gledati, posebno pa ne leta 1922, kako stopajo socialisti v vlado, kjer je že bila ljudska stranka, ki se je kazala vsak dan bolj sovražno fašizmu; to se pravi, da ne bi prenesel take zveze med vlado, socialisti in ljudsko stranko, kakršno bi lahko imeli za napoved vojske, ne pa miru, vojske s fašizmom, s tem pa torej domače vojske v deželi.

Splošna stavka, ki so jo poskusili med julijem in avgustom 1922 in so jo zaradi njenega prevratnega načina rešitve navdahnili pač prevratneži po nekem drugem prejšnjem vzajemnem poskusu, je namreč porušila vsako možnost sodelovanja z vlado, pa naj bi bilo vedenje socialistične stranke in zveze spričo te stavke tako ali tako. Tudi zdaj so fašisti javno zapovedali in izrekli zadnjo besedo stavkujočim in vladi: če ne bo v 48 urah konec stavke, jo bomo mi s sodelovanjem ljudstva zatrli. Ker se je stavka nadaljevala, so fašistična krdela po 48 urah res zasedla postaje, prevzela železniške zveze, spremljala in odpremljala vlake ter varovala nestavkujoče železničarje. Tako so stavko že v nekaj dneh zadušili. Istočasno so 3. avgusta fašistična krdela pregnala iz milanske občine socialiste, naskočila in razdejala so »*L'Avanti!*« (Naprej!) ter plačala zmago s krvjo. Na Mornariški palači se je spet pokazala tribarvnica, ki je že toliko časa ni bilo tam, in z balkona je spregovoril ljudstvu D'Annunzio, ki se je zdaj prvič po zavzetju Reke vrnil v Milan. Če so bile med Mussolinijem in D'Annunziem kdaj kake sence, so zdaj zginile. Potem je bila bitka v Savoni, bitka v Parmi, bitka v Livornu, ki jo je vodil z zlato svetinjo odlikovani poveljnik Costanzo Ciano. Tudi v Livornu so zavzeli občino; tedaj pa je kot v posvetilo zmage dvajset tisoč meščanov pokleknilo v verni zbranosti ter se spomnilo padlih. Dne 5. avgusta je delovni

odbor sklenil, tudi v Genovi zasesti pristanišče, trdnjavo socialistov in njihovih zadrug, ki so si lastile samotrštvo z delom. Vodilo pa je bilo: svoboda pristanišča, razveljavljenje vseh pogodb med pristaniško družbo in socialističnimi zadrugami ter upoštevanje številčne moči zadrug pri vsaki panogi dela. Tudi tukaj so zmagali. Zavzeli so palačo svetega Jurija, znamenito palačo nekdanje ljudovlade, srce pomorske Genove, zdaj bivališče predsednika pristaniške družbe. »*Il Lavoro*« (Delo), ki je bil za »*Avantijem*« največji genovski socialistični dnevnik, je bil prav tako razdejan. Skratka, prevratni poskus je popolnoma spodletel.

Vse to so bili silno pomenljivi in pomembni dogodki. Videti je bilo, kaj premore nekaj tisoč mož, ki so pripravljani na boj, ki jih podžiga ena sama jasna misel in ena sama silna strast, ob pritrjevanju in odobravanju velikanske večine meščanstva. Videti je bilo, kako socialistično pridiganje med proletarci ni vzgojilo niti smisla za narodni red in tudi ni znalo vzgojiti čustva in sposobnosti za prevrat. Mussolinijeve jedke zbadljivke so dobro zadele, ko je očital socialistom, da niso bodisi hoteli bodisi znali doseči ne sodelovanja ne prevrata. In potem? Tiste dni je fašizem doživel nekakšno dokončno posvetitev. In priklical je k sebi toliko novih ljudi, ki so dotlej čakali! Dolgi so sezname novih fašijev, novih stanovskih društev, novih mladinskih prednjih straž in novih krdel. Med stanovskimi društvi in rdečimi občinami pa je bilo pehanja kakor ob potresu; osvojili so delavsko zbornico in prevzeli nekaj združenj, tako na primer v Veroni in v Benetkah. Ko so do kraja oslabili socialistično stranko, so se preusmerili k fašizmu novi delavski sloji, in sicer to pot meščanski delavci. Pa tudi srednji in revni meščanski sloji, ki dotlej še niso bili nikamor opredeljeni. Vse to so bile večidel posledice različnih socialističnih prizadevanj za sodelovanje z oblastjo. Toda ali ni zdaj socializem pokazal, da bo zmerom bolj izključen iz sestava narodnih vrednot? In ali se ne bi prav tako izkazal pri upravljanju države, kakor se je slabo izkazal z neredom, razkrojem in denarnim hujskaštvom pri upravljanju občin?

Skratka, bilo je polno novih spreobrnitev in novih privržencev v prid fašizmu tako med meščanstvom kakor tudi

med ljudstvom. Ta presilna množica pa je precèj prezaposlila fašiste, tako da so nasprotniki že rahlo upali, češ da se bo mogoče fašizmu dogodilo isto, kar se je v letih 1919/20 pripetilo socializmu, ko se je sicer strašansko napihnil, a pri tem izgubil udarnost. »Nikakor ne,« je odgovoril Mussolini. »Od socialistov se ločimo v tem, da nismo prodajali mačka v vreči. Govorili smo o Italiji in o njeni bodočnosti. Ne odgovemo pa se nekaterim pravicam gospodovalnosti. Preštevilni privrženci pač lahko škodujejo stranki prepirljivcev, ne pa stranki, ki jo sestavljajo vojaki, kakor je naša. Naš politični red je tudi vojaški red. Naši mladi pripadniki hočejo boja, ne prepira. Tudi stanovskim društvom nismo nikoli obljubljali prevelike blaženosti. Branili bomo delavske pridobitve, toda če bo treba, bomo naložili tudi dajatve« (»*La Fiumana*« v »*Il Popolo d'Italia*« dne 26. avgusta). Nasprotno pa je bil to silno hud, skoraj smrten udarec za socializem, tako glede števila kot glede zupanja. Ker je bil spričo neuspešnih poskusov, da bi uvedel nov red, spričo praznega pričakovanja odrešenika, spričo majhne sile, ki jo je pokazal zoper komuniste, že ranjen, ga je zdaj še bolj pobil neuspeh splošne stavke, pa že tudi sámo protislovje, ko je klical zakonitost na pomagáje ter se skliceval na državno pomoč zoper fašistično nasilje, a se istočasno za svoj račun zatekal k drugemu in še veliko hujšemu nasilju. Socialisti so sami priznali poraz; takšna je bila posledica tiste stavke, o kateri so upali, da bodo z njo dosegli prav nasprotno, namreč uničenje fašizma. Avgustovska stavka, so pravili, je bil »naš Kobarid«. Bila je zadnja karta in ko smo jo zaigrali, smo izgubili. Iztrgali so nam Milan in Genovo, naši oporišči, ki sta se nam zdeli nezavzetni. Upepelili so nam dva največja dnevnikar, »*Avanti!*« v Milanu in »*Il Lavoro*« v Genovi. Kamor koli je dosegla fašistična burja, povsod je pometla. Različni sklepi, s katerimi smo poskušali rešiti vprašanje svojega obstanka, so bili vsi prepozni: prepozen je bil sklep sodelovanja, ki bi ga bili morali poskusiti po volitvah v maju leta 1921; prepozna je bila tista prevratna splošna odklonilna stavka, s katero smo poskusili, ko je že mnogo naših utrd padlo... Tega so krivi notranji nesporazumi glede ravnanja in odkloni od prvotne smeri. Treba se bo vrniti k začetku, k ustavni listini italijanskega socializma iz leta 1892... (»*La Giustizia*« [Pravica] v Reggiu v Emiliji dne 22. avg. 1922).

2. — Verjetno je, da avgustovska zmaga v fašistični stranki ni utrdila zakonitih in razvojnih smeri, ampak prevratne; vsaj spodbodla je k hitrejšemu delu. Še nikoli poprej ni bila kaka zakonita vlada tako neogljenjena in obratno, se spričo take in zoper táko še nikoli ni takó uspešno uveljavila dejanska vlada. Zato pa se je fašizem zaradi svoje rasti zadeval ob zmerom bolj nujna vprašanja, vprašanja, ki so poslej pretresala ves narod. Med drugim je bilo nujno potrebno misliti na jug, ki je bil precěj nezaupljiv in počasen tudi glede fašizma, kakor je bil sploh zmerom spričo vsega, kar je prihajalo s severa. Ker je bil cesarski, čeprav zoper Bourbonce, se je sredi XIX. stoletja ustavljal mazzinizmu. Potem se je nekoliko drugače odzval »piemontizmu«, ki je bil vsekakor prva tvorba, ki je terjala enotnost. Nadalje je zelo počasi sprejemal socializem, vsaj tisti marksistični socializem, ki je gospodaril drugod; a vendar je bil v letih 1919/20 jug vzrok socialistične zaskrbljenosti in bi skoraj lahko tako postal italijanska Vandea. Zdaj pa je skrbel fašiste. Res da je bilo na tem ozemlju v Apuliji tiho fašistično gibanje, bilo je dalje tudi v Kampaniji in v Neaplju, nekoliko trdnjše tudi v Abrucih. Drugod pa malo ali nič. Toda kako naj bi brez juga osvojili in obdržali Rim? Kako naj bi se čimbolj izognili nevarnosti za razdvojenost in razbito enotnost? Zato je Mussolini 11. avgusta prisebno napovedal za 24. oktober zbor črnih sraje v Neaplju kot uvod v pospešeno prodiranje. Fašizem, je dodal, bo južno vprašanje spremenil v največje narodno vprašanje. V tej deželi bo prebudil politične in gospodarske sile, ki bodo lahko dajale novega življenja. Jug bo ozdravil jug, država pa ga bo pri tem naporu podpirala. V njem vidi fašizem silno narodnostno vsestransko pomoč, to se pravi delavce in vojake, dalje silno skupnostno čustvo in silno sposobnost odpora zoper prevratno kugo. V Neaplju bo tudi natančno razložil odnos fašizma do cesarstva...

Že je zaživela in zadrhtela v ozračju beseda: »pohod na Rim«. Mussolini pa je vsakemu, ki ga je o tem spraševal, odgovoril, da se je ta pohod v prenesenem, zgodovinskem pomenu besede že začel. Začelo se je delo, po katerem se bo fašizem utelesil v državo. Začelo se je oblikovanje novega

političnega sloja, kateremu bo zaupana naloga voditi narod; voditi, kajti tale Facta je samo minister, ne voditelj. Pohod 100 ali 300 tisoč vojaško urejenih črnih srajc, o katerih je vse govorilo, skozi tri okrožja, jadransko, tirensko in tibersko dolino, je mogoč, toda ne nujno potreben, ne neizogiben... Skratka, dvojna izbira še zmerom živí. Še enkrat jo je namreč izrecno ponovil strankin tajnik Michele Bianchi dne 13. avgusta na milanskem zborovanju osrednjega odbora stranke, kamor so prišli pokrajinski predstavniki. Poslej smo v obnovitvenem razdobju, je rekel. Velika množica delavcev, ki je prišla k nam, čaka na nas. Zdaj *aut aut*: ali bomo postali življenjski sok države in ji pripomogli ter skoraj izvedli politične volitve in dobili glede na našo politično moč v deželi sorazmerno zastopstvo, če pa ne, si bomo naredili nove fašistične naloge. Odločitev bo morala v kratkem dozoreti. Želimo, da bi vodilni italijanski sloji to spoznali... Za vsak primer je Balbo, poveljnik krdel, zahteval, naj se pri vodstvu stranke osnuje strokoven in vojaški odbor, ki bo vse fašistično vojaško gibanje enotno usmerjal in ga zmerom bolj krepil. Balbo je bil v fašizmu na levi. Zmerom je bil za oborožen fašizem, brez kakršnih koli vezi. Nasprotoval je pogodbi o pomirjenju, nasprotoval preureditvi v stranko.

Dne 20. septembra je bil shod fašijev Julijske krajine v Vidmu, »prestolnici vojske«, kajti tu je bil sedež vrhovnega poveljstva, tod skozi so šli vsi bojevniki na pohodu v strelske jarke. Bila je obletnica predora Porte Pie. Mussolini je res opozoril na Rim, mesto duha; na Rim, ki je bil daljni cilj in daljni vzor že Mazziniju in Garibaldiju; na Rim, ki bo imel bistven pomen v novem narodnem življenju, ki bo postal »utri-pajoče srce zaželenih osvojevalne Italije«. Toda Rim si mora to zaslužiti; zaslužiti z urejenostjo na znotraj in na zunaj, s politiko, ki ne bo več sama odpoved in strahopetnost; mora, »naj velja, kar hoče«. Iz Rima bo fašizem izoblikoval vladavino. Kako? Čeprav je bilo do shoda v Neaplju še mesec dni, je bilo Mussoliniju vendar jasno, da se mora že dotakniti napovedane izjave o cesarstvu. »Prepričan sem, da lahko obnovimo vladavino, ne da bi se dotaknili cesarstva.« Treba je imeti tudi vse drugo pred očmi! Kajti večina Italije pač ne bi sledila. Dobili bi razcepitev po pokrajinah. »Upati si moramo biti cesarski.« Cesarstvo je nepretrganost. Silna je nje-

gova naloga! Sicer pa fašistični prevrat tudi ne misli vsega zmetati na ogenj, naj si ljudstvo nikar ne predstavlja, da vse podira. Navalov preplaha bo še dovolj! Treba je le razdejati površno zgradbo nekakšne socialistične ljudovlade. Zdaj italijanska država nima npravne trdnosti, zmerom je v oblasti močnejšega in načenja vsako vprašanje posebej kot politično vprašanje. Ni do dna prepričana o svojih dolžnostih in o svojem poslanstvu. Zato pa gradi brez cementa. Preobložena je z dejavnostjo, treba jo je razbremeniti. Mislite, da jo bo to oslabilo? Ravno nasprotno! Zmerom in zmerom več bo imela moči za silno gospostvo duha...

Videmski govor je na široko odmeval: v sosednih odrešenih pokrajinah in na daljnem jugu, kateremu je bil še prav posebej namenjen. Sledilo je nekaj tednov shodov in vojaških nastopov; tako v Vicenzi, v Novari, v Alessandrii in v Cremoni. Tu je Mussolini 24. septembra rekel: »Piava ni cilj, ampak vodilo. Odtod se bodo namreč dvignili naši prapori, tod se bo začel pohod, ki bo usmerjen naravnost v Rim. Nobena ovira ga ne more več ustaviti.« Dne 29. septembra je bilo v Rimu zborovanje udov strankinega vodstva v poslopju zadružne zveze. Tu so bili Mussolini, Bianchi, Balbo, Ciano, Terruzzi, De Vecchi, Dudan, Bastianini in drugi; in pohod na Rim, pravi pohod, je bil nekako sklenjen. Izogibali naj bi se spopadov z vojaštvom, spoštovali cesarstvo, prevzeli vladu in jo iztrgali predstavnikom poslanske zbornice. Bilo je tudi nekaj notranjih nesporazumov med fašisti. Toda poveljniki so svarili: Nikar ne motite fašističnega pohoda, ki sme iti po eni sami poti, po poti v Rim!

Med septembrom in oktobrom so dozoreli pomembni dogodki v visokem Poadižju. Že prvega septembra je strankin tajnik Bianchi poslal predsedniku vlade spomenico z zahtevo, naj odpravi samouprave, naj tudi na visoko Poadižje razširi postave in državno oblast, naj odpravi preštevilna znamenja prejšnje vladavine. Potem so se fašisti začeli pogajati s krajevnimi občinskimi oblastmi in so nekaj vendarle dosegli; v Meranu na primer izvešanje italijanske zastave ob prazničnih dneh in oba jezika za uradno rabo. Kajti tri leta po prihodu Italijanov v te kraje, tri leta po zmagi in razsulu avstro-ogrske države smo dosegli šele toliko. Brez uspeha pa so bila pogajanja v Bolzanu, kjer je bila italijanska mladina brez šole,

kjer je mestno redarstvo reševalo tudi politična vprašanja, kjer je bil župan Perathoner neodvisen gospodar mesta. Brez uspeha so bili tudi razgovori z nemškimi deželnimi poslanci. Italijanske oblasti so potem še dalje odlašale. Zato so jih tudi tu nadomestili fašisti. Septembra je Mussolini pooblastil Francesca Giunta, ki je že vodil vojaške nastope v Trstu in na Reki, za posredovanje; če bi bilo treba, tudi s skrajnimi sredstvi. Tedaj pa so se v noči med septembrom in oktobrom nenadno zbrala krdela iz Vicenze, Mantove, Trenta, Cremone in Brescie, ki so jih vodili Alberto de' Stefani, Francesco Giunta, Roberto Farinacci, Italo Bresciani, Achille Starace in Cesare Buttafuochi, vdrla v Bolzano, po kratkem spopadu s posadko zasedla šolsko poslopje »Cesarice Elizabete« in ga prekrstila na Kraljico Heleno, zasedla občino, razobesila tri-barvnico in pritrdila kraljevo podobo, potem zasedla palačo pokrajinske uprave Trenta, poslopje upravnika Credara in stavila vladi nujne zahteve, naj odstrani upravništvo in odstavi upravnika, naj uporablja italijanske zakone v odrešenih deželah, naj strne Trento in Bolzano v eno samo pokrajino. Boj ni bil toliko zoper Nemce, s katerimi ni maral nihče nasilno ravnati, kajti vsak je moral vedeti, da je tu v visokem Poadižju 200.000 tujcev, pač pa zoper italijansko vlado, ki je tem 200.000 tujerodcem, predročeni manjšini v narodnostno enotnem narodu, kakor je malokateri v Evropi, dovoljevala, da se niso menili za Italijo in ravnali z Italijani kakor s tujci.

Po deželi je bilo spričo teh dogodkov med fašisti in tudi med nepristranimi zadovoljstvo in neugodje in neusmerjenost, vsakega nekaj. Govorili so: »Končno smo le dobili vlado!« ali: »Koliko vlad pa prav za prav imamo? Dve vladi sta preveč.« S tem so hoteli reči, naj fašisti brž prevzamejo vlado ali pa naj vlada spet postane vlada in ne sme več odlašati. Kakor koli naj odpravijo, in sicer hitro odpravijo to podvojenost! Seveda so fašisti že zdavnaj rešili to vprašanje. Saj niti niso več prikrivali poti, po kateri bodo šli. Ko je Mussolini 4. oktobra govoril delovni četi »Antonio Sciesa« v Milanu, je izrekel jasne besede: »Zbudili smo pričakovanje, ki je prevzelo duše vseh Italijanov, ko slutijo dogodke, ki morajo priti.« Spomnil se je tudi naskoka na »*Avanti!*« v avgustu skozi zaporo pušk in mrež. »To,« je dodal, »je pravo nasilje milanskega fašizma. Ne drobno, postransko, pogosto nepridovno nasilje

posameznika, ampak veliko, lepo, neizprosno nasilje odločilnega trenutka.« Še enkrat je odvrnil pažnjo fašistov od preštevilnih podrobnih del, ker naj bi se osredili za delo »odločilnega trenutka«. Vemo tudi, da je Mussolini prav tiste dni sestavil razglas ljudstvu, ki so ga potem objavili Italijanom. Toda Mussolini je bil, kakor smo rekli, mož, ki je imel vsa vrata odprta; čeprav natančno vemo, da je bil Mussolini do dna prepričan, da ni mogoče doseči zadovoljive rešitve, ki so jo vsi fašisti že dolgo čakali, po čisto zakoniti poti, se mu je vendarle zmerom zdelo primerno nakazati mogočo zakonito rešitev, samo da bi tudi veliki večini omahljivcev do kraja opravičil nasilna sredstva, ki bi se jih potem poslužil. Pred mladino »*Sciese*« je tudi rekel: »Zmerom bolj nujno je, da Italija dobi vlado.« Po dogodkih v Bolzanu in San Terenzio (majhen kraj blizu Spezie, kjer je pred kakim tednom zletelo v zrak skladišče streliva in kamor so naglo pritekla na pomoč fašistična krdela, ki jih je vodil Renato Ricci, ter bila tudi za to preskušnjo sijajno pripravljena) pač ni bilo dvomov, kdo naj bi jo dal. Vlada naj bi za prve dni novembra sklicala zbornico, izglasovala nov volivni zakon in se brž lotila volitev. Factova premena ni nič pomagala. S tako poslansko zbornico bi mogli po tridesetih premenah dobiti samo trideset Factov. Če vlada ne mara iti po tej poti, bomo šli mi po drugi. Poslej bomo igrali z odkritimi kartami, čeprav se drugi malo razumejo na to, kajti zbornična politika je osušila duhove. Iz strelnih jarkov pa je prišla Italija polna pobud in življenja. In mož, ki je že čutil, da bo skoraj zgrabil za krmilo, je s široko kretnjo pokazal smer, po kateri bo šel: »Naša politika bo ostra in nazadnjaška. Kajti tudi nazadnjaki smo. Zavrgli bomo namreč kratkotrajno svobodoljubno šego, po kateri naj bi bilo vse medlo, mlačno in posredujoče, ko bi vsak rad ujel bežno enodnevnicu, ni pa vidna oblast države in kralja, ki je preveč ljudomil do zadnjega nameščenca. Ljudovlada je vzela italijanskemu ljudstvu polet, to se pravi način vedenja, barvo, silo, barvitost, nepričakovanost in skrivnostnost; vse tisto, kar je kaj vrednega v dušah množic. Vse to bomo mi vrnili. Igrali bomo na vse strune, na nasilje in vero, na umetnost in politiko; smo namreč politiki in vojščaki...«

Mož, ki je tako govoril in nakazoval odločilni prevrat v vsem načinu narodnega življenja, mladini, ki je pričakovala

silnih stvari, gotovo ni mogel kaj prida upoštevati pogajanj, ki so se začela tiste dni s predsednikom italijanske vlade. A ta pogajanja so se kljub vsemu začela, naj bo že cilj, ki so ga fašisti prav za prav imeli z njimi, kakršen koli. Začela so se po dogodkih v Bolzanu, to se pravi potem, ko je bil tudi slepim očit razkroj vlade, ki naj bi poslej postal tudi nekak razkroj italijanske države ali nasprotno, polna učinkovitost nove vlade in nekakšne fašistične države. Težav pa ni bilo konca. Rim, uradni Rim je bil tudi zdaj kakor med vojsko zadnji, ki bi uvidel in spoznal italijansko resničnost. Tja je s polotoka cizela ponarejena resničnost, vsa v ustaljenih navadah in mislih. Poslanska zbornica, strankarsko prerivanje in spremembe vlad, vse to je imelo odločno nesorazmeren delež spričo resnične pomembnosti, spričo narodnega bistva, ki je bilo v tem ali odsevalo iz tega. Vlada je zdaj načela vprašanje javne varnosti in zakonitosti. Kar ni se mogla odločiti, da bi dala prednost eni izmed raznih političnih zamisli, ki so tekmovala med seboj, da bi spričo njih opustila svojo nepristranost. Fašisti so zahtevali močno udeležbo v vladi; zahtevali so najbolj pomembna področja, tako na primer zunanje, vojno, mornariško in za javna dela, še več, upravo letalstva. Vlada pa je ponudila podtajniška mesta, sprejela imenovanja ministrov brez področij. Tudi spričo takega odlašanja vlade ni čudno, če je stranka zelo pohitela z upostavitvijo svojega vojaškega ustroja. Dne 18. oktobra so na nekem zborovanju milanskega fašija, pri katerem so bili navzoči Mussolini, Bianchi in De Vecchi, poveljnika krdel Balbo in general De Bono ter generala Fara in Ceccherini, imenovali štiri može, ki naj bi ob začetku prevrata prevzeli vso oblast. To so bili Bianchi, Balbo, De Vecchi in De Bono. Mussolini je predlagal dan, in sicer 21. oktober. Verjetno je, da bi rajši še pospešil kot zavlačeval. Nekateri pa so posredovali za odlašanje, češ da fašistična vojaška ureditev še ni popolna in da jug še ni dal zadostnih jamstev vsaj za blagohotno nepristranost. Sklenili so torej, da bodo najprej uresničili za 24. oktober napovedano veliko zborovanje v Neaplju. Toda Balbu, De Bonu in De Vecchiju so vendar naročili, naj pripravijo načrt vpoklica in določijo zbirališča različnih oddelkov, ki naj bi krenili proti Rimu.

3. — V takih okoliščinah je bil 24. oktobra neapeljski shod, kak dan poprej pa so se prav tako v Neaplju Bianchi in vsi trije poveljniki krdel dokončno zedinili o vsem, razdelili zadnja navodila in natančno določili dan pohoda na Rim. »Zdaj je tisti trenutek, ko mora strelica odleteti z loka, ali pa se utrga preveč napeta tetiva,« je rekel Mussolini v svojem govoru v gledališču San Carlu. Hotel je reči, da je prišel odločilni trenutek. Kakšna je ta odločitev, ni povedal. Toda pokazal je na eni strani Factovo vlado z njegovim nerazumevanjem, njegovim dlakocepsko zakonitim duhom in njegovimi smešnimi ponudbami, na drugi strani pa fašizem, ki ni mogel »po uradni poti priti na vlado«, ker je hotel »vključiti v liberalno državo vso silo novih pokolenj, ki so izšla iz vojske in zmage.« Cesarstvo, je dodal, sploh ni v nevarnosti. Tu pred predstavniki pokrajine, ki je imela cesarsko izročilo, če je sploh kako izročilo imela, pa se je Mussolini še za korak približal cesarstvu. »Nanj,« je rekel, »je navezana enovitost in nobene koristi ne more imeti fašizem, če ga razdene. Kakor prav tako cesarstvo ne more imeti nobene koristi, če se upira fašizmu. Se je mar leta 1848 upiralo ustavi? Se je leta 1915 upiralo vojski?« Potem je zapel hvalnico Neaplju in njegovemu ljudstvu. Ko mu je nekdo ugovarjal, da ta velikanska pokrajina ni trpela pod boljševizmom in zato ne potrebuje fašizma, je odgovoril: »Toda toliko drugih težav je treba odpraviti in se lotiti toliko drugih vprašanj! Treba je razkužiti krajevno ozračje, uravnati silo utripanja juga proti trem morjem in trem celinam, ki obdajajo polotok...«

Potem je bil mogočen mimohod mimo Mussolinija. Zbrali so se zunaj mesta in se po treh urah hoje sešli na trgu Svetega Ferdinanda, v srcu Neaplja, in sicer 40.000 četnikov, 20.000 delavcev strokovnih zvez, krdela konjenikov iz Kampanije in Apulije, trume kolesarjev in imetniki zlatih svetinj. Na čelu so bili oddelki iz odrešenih dežel. Vzklikali so silno prisrčno in grmeče, vmes pa so odmevali klici Reki in Dalmaciji, ki se je iz misli nanju in iz ljubezni zanju od leta 1919 dalje do pred kratkim hranil fašizem. Donel je tudi klic: V Rim, v Rim! In Mussolini ga je posnel v kratkem nagovoru, ki ga je imel na trgu Svetega Ferdinanda: Poulični spreved je sam

sebi namen in se ne more spremeniti v bitko, »toda povem vam z vso slovesnostjo, ki jo nalaga ta trenutek, da nam bodo ali izročili vlado ali pa si jo bomo vzeli, ko bomo planili na Rim«. Poslej gre za dneve in mogoče za ure. In opominjal jih je, naj urno spet odidejo na svoja mesta spričo dejanja, »ki mora biti skupnostno in ki mora od vseh strani Italije bedni razred političnih voditeljev zgrabiti za vrat«. Naslednja dva dneva sta bila posvečena delu fašističnega narodnega sveta. Navzoči so bili tudi pokrajinski tajniki, vodstvo stranke, osrednji odbor, vrhovno vodstvo krdel in predstavniki zadružne zveze: to se pravi vsa politična, vojaška in strokovna fašistična starešinstva. Govorili so o vseh nujnih vprašanjih: o stranki, strokovništvu, pooblaščenih skupinah, volitvah, zunanji politiki in o šoli. Toda nestrpnost je zmagovala vse. Sam tajnik Bianchi je v svojem silno kratkem poročilu rekel, da »so dogodki premagali prenekatero točko dnevnega reda. Do pred nekaj dnevi smo odlašali, toda zdaj čutimo, da so se vsa obotavljanja umaknila odločni, trmasti volji, ki hoče in mora zmagati.« Takole je strnil položaj: »Zbornice nič več ne predstavljajo dežele. Vsaka vlada, ki preneha biti, nepostavno opravlja oblast. Naša naloga je predstavnim ustanovam Italije vrniti zakonitost.« To se pravi, obnoviti pravo sorazmerje med postavno Italijo in dejansko Italijo, s tem da spodnesemo zbornico. Nič drugače kot v maju leta 1915, ko je vmešavanje naravnost od kralja zahtevalo vlado, ki naj bi hotela vojsko, ker je zbornica ni hotela. Saj je sploh precej enaka misel vodila tako majske dni kot pohod na Rim. Ker pa so v Neaplju poročevalci in govorniki na dolgo in široko raztegovali, je Michele Bianchi izrekel stavek, ki je ostal v zgodovini: »Fašisti, v Neaplju dežuje, kaj neki počnete?«

Dne 26. oktobra so *prvaki* in *trojaki* izpolnili povelje neposrednega vpoklica po vsej Italiji. In nanagloma se je po polnoči med 26. in 27. oktobrom razvil ves pripravljeni načrt. Politično, vojaško in upravno oblast so na tihem prevzeli štirje možje z neomejenimi pooblastili. Objavili so razglas, ki ga je sestavil Mussolini in so ga ti štirje možje potrdili. Bila je ravno četrta obletnica dneva, ko je narodna vojska planila na Piavi v zadnji in zmagoslavni napad. »Danes vojska črnih srajc znova poudarja okrnjeno zmago, se do kraja naslanja na Rim in ga vede v slavo Kapitola.« Razglas je opominjal vojaštvo,

naj se ne udeležuje spopadov, prav tako tudi zastopnike javnih sil. Boj je namerjen »zoper politični razred strahopetcev in slabičev, ki skozi štiri leta niso znali narodu dati vladê«. Nič se ni treba bati tvornemu meščanstvu, »fašizem hoče narod samo urediti in pomagati vsem silam, ki naj pomnože gospodarski razmah in blaginjo«. Nič se ni treba bati delavskim množicam, katerim bomo zagotovili varstvo pravičnih koristi. »Kličemo vsemogočnega Boga in duha naših mrtvih za pričo, da nas podžiga en sam pogon, da nas zbira ena sama volja, da nas vnema ena sama ljubezen: da bi prispevali k ohranitvi in poveličanju domovine.«

Medtem so se v večjih mestih vodstva presnavljala v delovne odbore in prevzemala vodstvo gibanja. Skoraj povsod so zasedali javne urade, občine, pošte, brzojave, redarstva in načelnštva. Z nepričakovanimi in naglimi napadi so odvzemali orožje, kjer so le mogli. Zasegali so tudi druge potrebščine. Ni manjkalo spopadov z vojaštvom in redarstvom. V Casal Monferratu, v Cremoni, v bolonjski pokrajini in še ponekod je nekoliko tekla kri. Tudi na splošno so ali onemogočili oddelkom javnih sil nastope, s tem da so stavili vse na predrznost in pretkanost ter uporabljali preseñenje, ali pa so dobili njihovo začasno dovoljenje v negotovem pričakovanju, ki pa se je brž spričo uspehov ter po ugodnem poteku v Rimu in po vsej Italiji spremenilo v naklonjenost in tovarištvo. Vojaštvo je opravilo svojo nalogo, ostalo je na svojih mestih, obdržalo je hladno kri, kolikor je moglo spričo fašističnih napadov, ki pa so bili bolj množični kot oboroženi napadi, kajti spočetka je bilo celo orožja malo. Toda njihova naloga ni bila lahka. Spričo nujnih ukazov čezmerne premoči so večidel vsi ubogali, pa čeprav so pozneje obrnili orožje zoper same sebe, kakor so v različnih primerih ugotovili za častnike v teku leta 1922. Posebno med nižjimi častniki pa jih je bilo dosti naklonjenih fašizmu, ta pa je s svoje strani, čeprav je veliko govoril o oboroženem narodu, vsak dan dokazoval svojo naklonjenost za vojsko, ki je trdno spojena z Italijo in fašizmom. Toda taki nujni ukazi so bili kaj redki. Pomen žaloigre je z razbeljenimi kleščami ščipal duhove. Kar je prihajalo te dni, te ure, se je potem vsem pokazalo kot nujna zahteva usodnosti in tudi kot bistvena zakonitost. Tu niso bili ljudje, sovražni vojski, ki navadno zmer-

jajo vojaštvo, ampak je bil narod, cvet naroda, tisti, v katerih se je najbolje utelesilo izročilo vojske; tam pa je bila duhovno osamljena vlada, ki si je samo po nekaki pravni utvari mogla domišljati, da predstavlja Italijo. Kako naj bi taka najela spopade zoper množice mladine, ki so napredovale, pogosto neoborožene ali slabo oborožene, ter silno odkritosrčno vzklikale Italiji, vojski in kralju? Poveljniki krdel so bili bivši bojevniki in bivši častniki. Skoraj vsi so imeli znamenja odlik in ran. Nekaj jih je zatrjevalo, da ne bi nikoli ustrelili proti tovarišem v sivozelenem in bi nastavili prsi njihovim strelom, stoječ v pozoru, če bi oni drugi dobili nalog, naj streljajo. Seveda pa tudi oni drugi niso streljali. Popolnoma izključeno je, da bi mogli govoriti o begu vojaštva, pač pa se je to silno hitro prilagodilo novim nravem dežele, ki so se pojavile brž po pravu.

Trojaki črnih srajc so ostali za varstvo mest, *prvaki* pa so hoteli proti Rimu. Zbirali so se po majhnih krajih kakih trideset ali štirideset kilometrov od prestolnice; v Santi Marinelli in Monterotondo tisti, ki so prihajali iz severne in srednje Italije pod poveljstvom mejnega grofa Perrona, generalov Fara in Ceccherinija ter poročnika Iglorija, imetnika zlate svetinje; v Tivoliju tisti, ki so prišli iz Abrucov pod poveljstvom Giuseppe Bottaia, Giacoma Acerba in konzula Giannantonija. Pri Folignu so postavili kritje pod poveljstvom generala Zambonija. Južnih krdel je bilo malo, kajti skoraj vsa so imela za svojo poglavitno nalogo straženje pokrajin in oviranje prevoza vojaštva proti Rimu. Sedež vrhovnega poveljstva je bil v Perugi, ki je v noči 28. oktobra prešla v fašistične roke, s tem da so prijeli načelnika, da bi se izognili prelivanju krvi. Vpoklic in zbiranje je vodilo nekaj izvedenih ljudi, to se pravi generalov in višjih častnikov, ki so se po vojski umaknili iz dejavne službe; ravno isti so poveljevali tudi že prostovoljcem na Reki. Vpoklic je potekel, če že ne odlično, vsaj slabo ne. V Rimu pa se je medtem 26. oktobra sešel ministrski svet in ministri so izročili svoja področja na voljo predsedniku ter mu prepustili prostost glede presoje, ali je potrebno sestaviti novo vlado. To se pravi, da najbrž niso posebno jasno čutili, da so se znašli pred posebne vrste stisko. Res so bili slabo poučeni o tem, kar so pripravljala fašistična krdela. Bolje pa je bil poučen kralj, ki je bil sicer odsoten, a je zvečer 27. okto-

bra pospešil vrnitev v prestolnico, kjer so ga na postaji pozdravili fašisti in narodnjaki, ter sprejel odstop Factove vlade. Facta pa je ostal na svojem mestu za ohranitev javnega reda in naglo predlagal ostre povračilne ukrepe, ki so jih posebno nekateri ministri terjali: tako zapor štirih mož in pokrajinskih predsednikov, oboroženo obrambo prestolnice pri vratih in na mostovih ter obsedno stanje po vseh pokrajinah, začeniši z 28. oktobrom. To odločitev o obsednem stanju je celo objavil, ker je bil prepričan, da bo kralj potrdil odlok.

Toda kralj ni sledil svojim ministrom. Ni odobril. Sam je ukazal, naj se ustavljeni promet s cestno železnico obnovi. Opoldne 28. oktobra pa je morala poročevalska družba *Stefani* razglasiti, da objava obsednega stanja ni več veljavna. To so bile ure silne vznemirjenosti in tesnobnega pričakovanja. Luigi Federzoni, eden izmed rimskih narodnjakov, Dino Grandi, poslanec iz Bologne, Costanzo Ciano, Cesare De Vecchi in drugi so posredovali med vlado in dvorom, med dvorom in Mussolinijem, med Mussolinijem in vlado. Komaj so po Rimu razvedeli za kraljevo ravnanje, so ga začeli silno hvaliti in mu vzklikati. Fašistična in narodnjaška krdela so začela prosto krožiti. Ko je nazadnje spodletel poskus vlade pod predsedstvom Salandra in Mussolinija, ker ga je zadnji zavrnil, je bilo 29. oktobra naročeno samemu Mussoliniju, naj sestavi vlado. In Mussolini je prihitel v Rim, se predstavil kralju, naglo sestavil vlado, v kateri sta bila med prvimi general Armando Diaz, vojvoda zmage, in admiral Paolo Thaon di Revel, vojvoda morja, poveljnika vrhovnega vojaškega stana in mornarice v zadnjem in zmagovitem razdobju vojske. Medtem so oddelki začeli iz zbirališč korakati proti Rimu; zaradi nestrpnosti in neučakljivosti poveljnikov in prostakov je vsak krenil na svojo pobudo brez kakega višjega povelja. Pohod se je končal skoraj brez prelivanja krvi; bilo je nekaj komunističnih zased ali »ljudskih junaštev«, nekaj strelov je padlo z oken in s streh na oddelek, ki je prihajal iz Abrucov po ljudski četrti Svetega Lovrenca v Rimu itd. Tako se je igra, čeprav se je že sprevračala v žaloigro, vendar srečno končala. Dne 31. oktobra je prišlo povelje za razorožitev. Toda prej je petdeset ali šestdeset tisoč črnih srajc, ki so se nagnetle v Villi Borghese, šlo mimo Mussolinija, ki jih je pregledal, se urejeno pomikalo proti oltarju domovine, kjer so se poklonile

neznanemu vojaku, korakale mimo Kvirinala in pozdravljale kralja, ki je v spremstvu Armanda Diaza in Thaona di Revela pet ur prisostvoval mimohodu teh velikanskih množic mladine. Peli so, vzklikali, doneli so mogočni *alalà*, zastave in praporci so zavihrali v vetru, nekaj obledelih Garibaldijevih srajc se je pomešalo med črne srajce fašistov, silno navdušenje je razganjalo vse. Takoj potem pa so odšli iz Rima in se vrnili na svoje domove.

V.

FAŠIZEM NA VLADI — ZASTOJ IN NOV POLET (1922—25)

Obnovitveni in poživitveni prevrat

1. — Čeprav je Mussolini z bistveno prevratnim dejanjem prišel na vlado, vendar ni mislil sestaviti vlade izključno iz samih fašistov. Izmed liberalcev, prav za prav nekakšnih »novih liberalcev«, je prišel Giovanni Gentile za ministra javne prosvete; izmed narodnjakov Luigi Federzoni, kateremu so zaupali nasebine; izmed radikalov Colonna di Cesarò, ki je dobil pošto in brzojav; od ljudske stranke Tangorra, ki je upravljal denarstvo in državni zaklad; iz drugih skupin ali strank pa nekaj drugih ministrov ali podtajnikov. Toliko da niso vstopili tudi socialisti iz delavske zveze. Samo da ti ljudje zdaj niso predstavljali stranke. Vlada pa ni bila zvezna, čeprav jo je sam Mussolini tako imenoval. Bila je fašistična vlada, sestavljena iz fašistov in nefašistov, ki so danes tiščali k sodelovanju, a so ga jutri odklanjali, kakor se je kmalu začelo dogajati, začenši pri najbolj oddaljenih ali najbolj tesno povezanih s svojimi skupinami, kakor je bil na primer Tangorra iz ljudske stranke. Toda to ne pomenja spremembe politične smeri zoper Cerkev. Veliki svet je zaradi zborovanja ljudske stranke v Turinu pohvalil predsednikovo dejanje, to se pravi odpoved sodelovanja s Tangorro, ter odločno poudaril, da »fašizem ne zajema navodil in navdahnjenja za svoje delo duhovne obnove naroda iz že dognanih sporazumov v poslanski zbornici, ampak iz najvišjih vzorov, iz katerih je privrelo obnovitveno gibanje vsega italijanskega življenja«, in izjavil je, da je »fašistična politika vzpostavitve verskih in nravnih vred-

not popolnoma neodvisna od soglasnosti ali nesoglasnosti strank, ki kakor koli poskušajo uganjati samotrstvo z deželno katoliško zavestjo.« To se pravi, da načelni načrt fašistične vlade ni mogoče samo sklop ali sestava različnih načrtov, ki so jih prispevale razne sodelujoče stranke, ampak *njen* lastni načrt, namreč strnitev narodnih željá in potreb. Vlada tudi ni nameravala biti izvršilni odbor v zbornici zastopanih strank, kakor je prejšnje čase že skoraj postala! Nasprotno, lahko rečemo, da je predstavljal novo vlado brez nadaljnega sam Mussolini, tako je bil viden med drugimi. Sicer že zakon sam daje predsedniku vlade najodličnejše mesto, a Mussolini je bil kmalu veliko več kot »primus inter pares«. Treba je prav za prav samo pomisliti na njegovo mogočno osebnost in na njegovo usposobljenost za ustanovitelja in pobudnika take stranke, kot je bila fašistična, ki se je hotela enačiti z Italijo, ki se je ravnala po strogih starešinskih postavah in po nespornih poveljih svojega predsednika, ki je bila hkrati stranka in vojska. Med tako urejeno stranko in vlado torej ni bila samo osebna zveza, ker je obe predstavljal isti predsednik, ampak skoraj ustavna zveza. Nič ni bilo novega, da je stranka, ki se je prikopala do oblasti, še dalje ohranila svoj način življenja in opravljala svoje nadzorstveno in pobudniško delovanje, saj je bil predsednik stranke in predsednik vlade ista oseba. Nov pa je bil vsekakor živi stik med stranko in vlado, ki ga je uresničil veliki fašistični svet, nova ustanova, ki ji je predsedoval Mussolini in so jo sestavljali fašistični ministri (spočetka dva ali trije, pozneje vsi), nekaj podtajnikov iz najstrože političnih področij, štirje možje, vrhovni tajnik stanovskih društev, tajnik inozemskih fašijev, vodstvo stranke in vojaški poveljniki; skratka, vrhovno poveljstvo ali zgornji fašistični dom.

V vladi so bile torej velike spremembe. Jasno je bilo že videti, da ta niti ne izhaja iz zbornice, ampak po eni strani od kralja in po drugi od stranke, niti ne mara biti odvisna od zbornice in vezati svoj obstoj na glasovanje zbornice ter biti izpostavljena trenutnim položajem v zbornici. »Potrdila sta nas kralj in narod. Samo kralju, samo narodu smo dolžni odgovarjati za svoje delo,« je rekel Mussolini, ko je v oktobru leta 1924 govoril cremonskemu ljudstvu. Skratka, bilo je konec, vsaj dejanski, če že ne pravni, liberalno svobodoljubne države. S tega zrelišča se je veliki svet lahko približal prostovoljnemu

zboru narodne vojske, ki je bila tudi ena izmed prvih ustanov fašizma, ko je prišel na vlado. Treba je bilo rešiti nujno življenjsko vprašanje, namreč na nek način urediti delovna krdela, jim nuditi nekakšno mogočnost izživljanja, da ne bi prestopila bregov in podrla nasipov. Hkrati pa je nastalo malo manj pomembno vprašanje, kako zavarovati prevrat pred vsakim napadalnim poskusom strank ali poslanske zbornice. Ko so razpustili krdela, so torej ustanovili narodno vojsko, čisto neodvisno ustrojbo, odtegnjeno namreč strankarskemu kolebanju, »cvet, plemstvo, dušo bojovitega fašizma«, oboroženo varstvo nove vladavine, obrambo »neizogibnega in neizprosnega razvoja oktobrskega prevrata«. Bila je čisto vojaško urejena, da bi mogla s polno učinkovitostjo nuditi vojaštvu častnike in vojake, kadar bi to zahtevala potreba zunanje obrambe; narodni vojski pa je bila zaupana tudi predvojaška vzgoja mladine, ustanovitev železničarskih, pristaniških, poštnih, brzojavnih in gozdarskih odsekov, nadzorstvo nad obmejnimi pasovi, skrb za posadne oddelke in vojaštvo po naselbinah. Tako sta že približno dva meseca po pohodu na Rim nastali ti dve »prevratni ustanovi«, kakor ju je imenoval Mussolini, ki sta bili namenjeni obrambi, pospeševanju in uravnavanju fašizma, njegove volje in njegove moči. Z njima se je državna vlada, ki je postala fašistična, lotila tako imenovanega »pofašistenja« države same, ustvaritve izključno »narodne« države, dvignjene nad stranke, vštevši celó fašistično stranko.

Vendar kljub tem prevratnim prenovitvam nihče ni videl v ustavnem redu tiste prevratnosti, ki je zvezana s splošnim pojmovanjem vstaje. In precëj fašistov kakor tudi fašističnih nasprotnikov je grajalo ali smešilo Mussolinija, ker je ustavil prevrat takoj ob prvih njegovih korakih. Dejstvo je, da Mussolinijev »prevrat« ni bil vstaja, ni bil »ruski«. V tako vstajo zdaj ni več verjel, čeprav je nekaj časa verjel. Postavil se je na zgodovinsko stališče, to se pravi, določil si je meje, ki so mu bile odkazane predvsem s »štirimi stebri« države in italijanske družbe, ki so cesarstvo, o katerem je Mussolini izjavil, da ga misli še »utrditi in ga še bolj povzdigniti«, cerkev, vojska in ustava, ki naj bi bile osnovne ustanove. (Govora 28. oktobra 1923 in 4. oktobra 1924). V načrtu je imel korenito prenovitev, toda hotel je tudi »prevrat uvrstiti v ustavo«, »cepiti ga na neusahljivo deblo pradaвне zakonitosti«, »spra-

viti v sklad staro z novim, to se pravi, kar je bilo svetega in močnega v preteklosti s tem, kar se svetega in močnega ponuja v prihodnosti« (*Pravi trenutek* v januarski »*La Gerarchia*« leta 1923); skratka, okoristiti se s prvinami, ki so že od prej, a so vendar še žive in življenjske. Tudi pri prenavljanju je nameraval iti po stopnjah, od spodaj navzgor, polagati kamen na kamen in ustvarjati pogoje za dobro gradnjo, kjer jih še ni bilo. Kajti »podirati je lahko, a graditi težko.«

Dalje se je pokazala neka neposredna in nujna naloga, ki bi mogla izčrpati delovno moč vsake še tako prizadevne vlade; naloga, pri kateri bi bilo mogoče in koristno uporabiti prispevke strokovnih sposobnosti in dobre volje tudi drugih naklonjenih strank, bolj strokovna kot strankarska naloga. Šlo je za to, da bi rešili državo in deželo suše, v kateri je obtičala, in neurejenih hudournikov, ki so čisto samovoljno ubirali svoje smeri, skratka, da bi dosegli docela učinkovito izrabo tako nasvetov in pobud kakor tudi zaviranj. Lahko rečemo, da je bilo v Italiji v letih 1921 do 1922 dosti znamenj izboljšanja v primeri z Italijo iz let 1919 do 1920. Toda treba jih je bilo še zvečati. Treba je bilo dodati »vis medicatrix naturae« (čarovne naravne sile) in čeprav naj jo ustvari volja, zavest in prizadevanje za vzvišenimi cilji.

Tu pa so se pokazale izredne sposobnosti predsednika in ostvaritelja Mussolinija. Ko je nenadno prevzel državno krmilo, je bilo brž očito, da se čisto domače počuti na svojem mestu. Ni bil vaje v vladanju in upravljanju, ne izkušen v uradniškem ustroju. Bil je še prežet z nekakšno preproščino v načelih, ki je nujna spremljevalka vsakega prevratneža, in z nekakšno osuplostjo spričo zamotanosti sodobnega gospodarskega in družabnega življenja, ki se mu je malo manj kot nepričakovano razodelo. V nadomestilo pa je bil silno bister prilagodljivec in posnemalec, popoln Italijan tudi v tem, kakor tudi v vnemi, strastnosti, duševni uravnovešenosti in telesnem ustroju. Kar podzavestno je čutil smer. Kjer je zmanjkalo znanja in skušnje, je pomagal oster razum, silno prodirno neposredno spoznanje, kakor ga imajo le dobri zdravniki ali veliki zgodovinarji, mogoče tudi pesniki. Dalje tista poživljajoča moč, skupek razganjajoče in izžarevajoče življenjskosti, zaupanja vase in častihlepnosti po lastnem delu, umevanja ljudske in italijanske duše, dobrovidosti in črnogledosti, da je znal opominjati, ne da

bi žalil, ampak dvigal vero v izboljšanje. Nekaj mesecev po pohodu na Rim je govoril v državnem zboru: »Nikoli ni treba misliti, da je kaj nepopravljivo,« kakor ni na to mislil Rim, ki je padel, pa je znal tudi vstati, počival na poti, pa je imel vendar tudi cilj in ga skušal doseči. Taka naj bi bila, taka je Italija: sprejema breme, ki ji ga nalaga usoda trde nujnosti, medtem pa pripravlja duhove in moči, da bo lahko kdaj gospodovala (16. februarja 1923). Govoril je šolski mladini »Carla Tenca« v Milanu, čutil je presilno vrenje, ki je burilo novo italijansko pokolenje. »Nesmrtno je ljudstvo, ki zmerom najde pomlad za svoje upanje, za svojo ljubezen, za svojo veličino.« Zaupljivo je gledal v bodočnost, toda zaupljivo zaradi svoje volje, ki je največja sila v življenju posameznikov in ljudstev. Treba je hoteti, silno hoteti. Samo s tako mero hotenja bomo lahko zmagali sleherno oviro. Radi postavljamo ponosno voljo našega časa nasproti prihodnosti... Dne 28. oktobra istega leta je govoril v Milanu z balkona dvorca Belgioiosov na istem trgu, kjer so bili prvi shodi črnih srajc: Fašizem bo živel, ker ni samo zmagovita stranka, ampak veliko bolj pomlad, vstajenje plemena, ljudstvo, ki postaja narod, narod, ki postaja država, država, ki išče v svetu svojega razmaha... Dne 30. oktobra je govoril v Perugi: »Korakali bomo z varnim in rimskim korakom nevarljivim ciljem nasproti.« Nobena sila nas ne more ustaviti, ker nismo samo stranka ali nauk ali zamisel in nič več; v sreču in v duši nosimo sen in bi radi Italijo prekovali po tem snu, ki bo potem sen pesnikov in mučencev. Že tedaj je z duhovnimi očmi videl tako Italijo, videl jo je srečno poseljeno z ljudstvom, ki je bilo zmerom bolj številno, delavno in močno, ki je iskalo poti svojemu razmahu v svet...

Po govorjenju Nittijev, Giolittijev in Factov, v katerem je bila splošna in prevladujoča značilnost plitva vsakdanjost, občutek nesposobnosti in razočaranje, je bilo to novo govorjenje, nov poudarek, podoben Prerodu. Na italijanskem nebu so se trgale grmade težkih in nizkih oblakov, kazale so se velike zaplate jasnine in sonce, ki je že tu in tam poblisnilo. Italijani pa so spet začeli prosteje misliti na prihodnost. Močan val dobrogledosti, zaupanja in nove volje je zavel čez Italijo. Posebno mladina je postala mrzlično predana, poslušna, pokorna in spoštuječa zakone, kar je bil precēj nov pojav v Italiji,

deželi starodavne prizanesljivosti in hkrati naklonjenosti za vsakršno uporniško dejanje; medtem so se tudi fašistični nasprotniki v marsičem strinjali ali so vsaj samo zmerno nasprotovali, bodisi da so se mogoče tudi za svoje osebe bali še slabšega, bodisi da so imeli vsako stvar rajši kot prejšnji nered, rajši kot razdvojenost med dejansko in zakonito vlado, skratka, rajši kot trganje narodnega tkiva.

Notranji red in urejajoča volja

2. — V takem ozračju, ki je precèj razvnelo duhove neznanske večine Italijanov, je bilo mogoče doseči zadosten notranji red in skoraj čisto odpraviti vsakdanje medsebojno rovarjenje. Prenehale so neprestane stavke, nekakšna bolezen delovnih slojev, podeželja, javnih služb in šol. Čeprav je bila množica uslužbencev hladna, vendar ni več povzročala sramote, kot jo je prejšnja leta. Socialistična stranka je zgubila skoraj sleherno sposobnost pobude. Celo splošna delavska zveza, najvišja italijanska strokovna ustanova, je žalostno razpadla. Druge stranke so zaradi nesloge, negotovosti in praznega prerekanja doživljale razdobje še hujšega razpadanja. Tudi liberalna stranka, ki so jo šele pred kratkim ustanovili, ni dolgo in srečno životarila kljub svojim naporom, da bi poživila liberalizem kot nauk, postavlja jo ga nasproti fašizmu, in da bi osvetlila osebnosti, v katerih je bil po njenih mislih kar najbolje utelešen, na primer v Cavourju, postavlja jo samo nasproti Mussoliniju. Občinska in pokrajinska nasprotovanja so izginila ali se polegla, kajti v nekaj mesecih so krajevne uprave postale ali fašistične ali pa so dobile kraljevske upravnike ali načelnike; nepolitično občinsko zvezo in več kot politično zvezo socialističnih občin pa je nadomestila fašistična zveza neodvisnih ustanov. Delavske skupine ali sardinske, molisenske in lukanske stranke, ki so se zadnje čase navduševale za pokrajinsko prizadevnost, poželjivo hlepele po krajevnih samoupravah in zbirale bojevnike pod liberalno svobodoljubno zastavo, so nenadno razpadle ali, kakor se je zgodilo z nekaterimi, stopile v fašizem in se razgubile v njem. Fašizmu so se približale skupina imetnikov zlate svetinje in zveze bivših bojevnikov, pohablencev in vojnih onesposobljencev, zveze napadalnih oddelkov, vojnih dobrovoljcev in reških prostovoljcev. Pod fa-

šističnimi prapori so srečno začeli zbirati mladino in otroke obeh spolov, tako v Prednji straži in Otroškem društvu, v Mladih Italijankah in Malih Italijankah. Ustanovili so vseučiliške fašistične skupine. Po številu, redu in zavednosti so napredovali inozemski fašiji, ki so zmogli dati trdnost, pogum in pobudo malo skladnim množicam Italijanov, posebno v velikih izseljeniških središčih. Nazadnje se je povečal tudi dotok meščanskih delavskih slojev, množile so se stanovske strokovne zveze, ki so pripadale fašizmu, raslo je fašistično združeno gibanje. Razdvojenosti med fašisti in narodnjaki, ki ni ovirala ničlego sodelovanja, pa tudi ne nesoglasij in spopadov, posebno na jugu, je bilo konec z združitvijo obeh strank v marcu 1923. Po svojem osnovnem prizadevanju sta bili nekoliko sorodni; toda imeli sta dvoje poveljstev, dvoje starešinstev in dvoje duševnih nagnjenj. Na eni strani je bilo prizadevanje za neizpodbitno pravilnost, na drugi nesmisel za predsodke; na eni strani bistveno in včasih nekoliko odmišljeno politična vprašanja, na drugi pa politično družabna. Dalje temnomodra in črna srajca, ki nista dosti različni niti v očeh ljudi in mladine, ki jim je tudi prispodoba pomembna vsebina, včasih edina vsebina. Narodnjaki in fašisti so se torej lahko združili in prenehali z dvojnimi življenjem. In so se res spojili. Nasprotniki, ki so fašizem, ne čisto brez posmeha in zbadljivke, že prej prekrstili v »narodni fašizem«, so zdaj zmerom bolj pravili, da je fašizem pogoltnilo narodnjaštvo, malomeščanska stranka, ki ji je bila tuja tako silna moč denarnih mogotcev kakor tudi revnih slojev, ki je skoraj zajedavsko živela na robu tvornega življa in bila naklonjena očakovskemu pojmovanju države. Njihovo odklanjanje fašizma pa se je nekoliko ublažilo. V teh trditvah je resnica samo to, da je fašizem od marca leta 1919 dalje zmerom bolj črpal narodnjaško vsebino in privzemal njegovo podobo, tako zaradi delovanja ljudi, ki so prešli k njemu od narodnjakov, kakor tudi zaradi samohotnega postopnega razvoja, ki se je izpopolnjeval med dolgim bojem zoper socializem in mednarodnost. Nič več kot to. Nasprotno, prav kmalu se je v fašizmu pokazalo nekakšno prizadevanje, da bi vsaj nekoliko premagali narodnjaško tesnosrčnost ter si prilastili prenovitev ali prevrat splošne veljave.

Ko so fašisti razpustili, kakor smo rekli, oborožene oddelke in ustanovili prostovoljski zbor za narodno varnost (M.

V. S. N.), ko so korenito prereševali strankine in vojaške oddelke ter onemogočili častihlepne pokrajinske kraljiče (*rase*), so nekateri najbolj goreči, čeprav ne zmerom najbolj odkritosrčni (zato so si rajši zmanjševali kot večali naklonjenost), poskušali pretiravati, nekateri neučakani, ki bi radi še korakali, ali nedostopni za brzdanje in omejitvev pa so hoteli uganjati nasilstvo zoper državno oblast. Pogosto je veliki svet zahteval od vodstva stranke, naj v vsakem primeru nepokorščine ravna naglo in neizprosno. Mussolini je posredoval: branil je nedotaknjeno svobodo in ugled načelnikov, ki so bili edini predstavniki vlade in edini odgovorni vladi, ohranjal pokrajinske tajnike pri njihovih posebnih nalogah pobudnikov in urejevalcev stranke; opominjal, da je starešinstvo stranke in države ločeno in ga ni moč zamenjavati: »načelnik je odgovoren samo vladi in zato je njegovo delo popolnoma svobodno v mejah, ki mu jih začrtavajo postave; predstavnik stranke pa mora poživljati in spodbujati strankino dejavnost, ohranjevati red, jamčiti za mirno izvedbo preosnov in postopno utrditev in razvoj fašističnega prevrata« (*Spisi vélikega sveta* iz let 1923 do 1927). Iz fašistične stranke so začeli odstranjevati tudi raznorodne ljudi, ki bi bili lahko in so res bili vzrok načelne zmede in razprtij, tako na primer prostožidarje. Že leta 1922 sta Alberto de' Stefani in Giovanni Giuriati, ki sta prišla od liberalcev, napravila prve korake zoper prostožidarstvo. Toda Mussolini je, čeprav silno nasproten tako socialistom kot prostožidarstvu, brzdal fašistično nestrpnost; ni še prišel trenutek, da bi se lotil tudi te zadeve...! Dne 15. februarja 1923 pa je pred velikim svetom izrekel svoj *aut aut*: Ali fašist ali prostožidar, ali sem ali tja, »kajti fašisti poznajo en sam red, ki je fašistični red, eno samo starešinstvo, ki je fašistično starešinstvo, eno samo pokorščino, ki je popolna, ponižna in vsakodnevna pokorščina predsedniku in predsednikom fašizma«.

V svojem prvem govoru v zbornici je Mussolini rekel: »Zahtevali so načrtov... Toda v Italiji se ne manjka načrtov, pač pa ljudi in volje za izvedbo teh načrtov. Vsa vprašanja italijanskega življenja, vsa, pravim, so že bila na papirju, toda manjkalo je volje, da bi jih uresničili. Ta vlada pa predstavlja tako trdno in odločno voljo.« Silno je pogodil, kar se tiče preteklosti. Pogodil pa tudi prihodnost, kar se tiče te volje. Kmalu se je pokazalo v vseh državnih strokah, še prav

posebno v prometni, kjer sta obnovitvena sekira — najprej poslanca Torra, potem poveljnika Ciana — in preosnovano pojmovanje reda delala čudeže, ki so dajali osebjem polnokrvnost, manjšali sramotno nadlogo železničarskih tatvin, obnavljali gradivo, večali dohodke, manjšali obratovalne stroške, čeprav se je promet večal, ter dvigali računske sklepe iz *primanjkljajev*. Tudi državno denarstvo se je ustalilo. V letih 1920—21 je zguba za 17 milijard preseгла dovoljeno mejo, v letih 1921—22 za 15 milijard, v letih 1922—23 je bilo še zmerom kakih 6 milijard. Potem pa se je ministru De' Stefaniju, ki je delal z liberalno, toda odločno gospodarstveno miselnostjo, posrečilo, da je v treh ali štirih letih dosegel ravnovesje, kakor ga že več kot petnajst let ni bilo; ravnovesje, ki se je hitro spremenilo v presežek. Italijanski davkoplačevalec se je skoraj do tal krivil pod novimi bremenami, a je vzdržal in plačeval, ker sta ga podpirala spreprostitev davčne ureditve, ki je postala zadnje čase pravi divji pragozd, in ne manj novi duh meščanskega davkoplačevalca. Na šolskem področju je Giovanni Gentile, ki je s silno trdnim ciljem in jasnimi načrti urejal snov, ki je bila spričo premnovega spreminjanja, obravnavanja in presnavljanja obrabljena, dosegel varno preosnovo sproščenega oddiha, ki je terjala od učiteljev pregled učnih načinov in poživitev prosvete, mladino silila k bolj živahnemu in osebnemu sodelovanju s šolo ter spodbudila in omogočila z državno skušnjo mnoga zasebna in krajevna prizadevanja glede srednjih šol in vseučiliških ustanov.

Napravili so načrte in jih začeli uresničevati za gospodarsko in proizvodno politiko, ki naj bi odpravila naraščajočo neuravnovešenost med več kot 40 milijoni prebivalcev in sredstvi pretesnega ozemlja, ki je imelo silno obširne gorate, močvirne in gričevnate, to se pravi, malo rodovitne predele; politiko torej, ki se je ukvarjala s pospeševanjem, povečevanjem in krepitvijo zboljševalnih del, s pogozdovanjem, z zajezovanjem gorskih kotlin za namakanje in pridobitev vodnoelektrične sile, z žitnim pridelkom, s strokovnim poukom poljedelcev, z izkoriščanjem podzemlja in s pomorskimi gradnjami. Skoraj brez velikega razglašanja naukov o gospodarski neodvisnosti so vendar poskušali zmanjšati uvoz, zmanjšati odvisnost od inozemstva, saj so se zavedali nekakšnega suženjstva, v katero smo zabredli med vojsko in takoj po njej za-

radi odvisnosti od oskrbovalcev surovin in živeža, ter poskušali povečati izvoz vsaj značilnih pridelkov naše dežele. Ta načrt gospodarske dejavnosti je zajel ne samo narodno ozemlje, ampak tudi naselbine, posebno Tripolitanijo in Somalijo. Vse-povsod so začeli s precēj večjo vnemo delati za izboljšanje poljedelskih in trgovskih sredstev (krčenje gozdov, obdelovanje, iskanje studencev, ceste, pristanišča itd.), istočasno so z obnovljeno močjo nadaljevali politično vojaško osvojevanje Libije, ki ga je sicer tudi prejšnja vlada po različnih in nesrečnih »liberalnih« poskusih že načela; dosegli so določitev meje med Cirenajko in Egiptom; izposlovali so sklepe dolgih in težavnih pogajanj z Anglijo glede naselbinske odškodnine, ki smo imeli pravico do nje po londonski pogodbi iz leta 1915, in dobili Oltregiubo, kar je pomenjalo popolno gospostvo nad veliko reko. Ob tem novem razdobju naselbinske politike je treba omeniti ljudi, kot so Luigi Federzoni, minister za naselbine; knez Volpi di Misurata, upravnik Tripolitanije, in Luigi di Savoia, vojvoda abruški, predsednik italijansko-somalijske poljedelske družbe, ki je postal iz nekdanjega pomorščaka poljedelec in naselitelj z nepremagljivo vero in duhom zatajevanja.

Naselbinska politika je pomenila tudi zunanjo politiko, zunanja politika pa je bilo najpomembnejše področje Mussolinijevega delovanja, ko je bil obenem predsednik vlade in zunanji minister; v to se je zaril z največjo ljubeznijo in vnemo. Celó notranji red, ki ga je tako hitro obnovil, ni bil sam sebi namen, ampak tudi, zanj pa še prav posebej, sredstvo za uspešno in učinkovito zunanjo politiko. »Zunanja politika ni mogoča, če je v deželi nered,« je rekel, ko je 24. novembra 1922 govoril ob Soninnovi smrti. V svojem strokovnem delu pa se je Mussolini poskušal skoraj pridružiti Soninnu in življenjskim osnovam njegove politike, ki so bile smisel in ponos narodnega dostojanstva, pretehtano vrednotenje narodnih koristi in spoštovanje pogodb. Spoštovanje pogodb je novi zunanji minister že ves čas razglašal v zbornici, da bi zagotovil tiste, ki so se v Evropi bali kdo ve kakšnih nasilij fašizma, ki je prišel na oblast. Toda pogodbe, je tudi dodal, niso večne in nespremenljive; če bi jih težko spolnjevali, jih smemo znova pregledati in preskusiti. Mir, ki je bil po takšni vojni še nestalen, in evropsko ravnovesje, ki je bilo bolj kot kdaj koli prevrnjeno, to sta bila cilja, ki ju je Mussolini po-

skušal doseči. Pa tudi Grandi, ki je za njim prevzel zunanje ministrstvo. Zato se je Italija z Mussolinijevo izjavo takoj lotila vprašanja dolgov in odškodnin; prva v Evropi se je začela zbliževati z Rusijo, da bi približala Rusijo Evropi; prva je priznala veljavo nove Turčije, prva je poskušala utrditi urejene odnose z zmaganimi državami in ljudstvu osrednje Evrope in z lastno žrtvijo omogočila Avstriji življenje. Ističasno je v Ženevi po svojem predstavniku Antoniu Scialoi razglašala svoje nazore: Zveza narodov naj niti ne podpira nadvlade velikih držav niti umetno ne napihuje majhnih narodov in jim ne daje pomena, ki ga ne morejo in ne smejo imeti, niti ne uresničuje popolnoma preživelih koristi, ki so se pokazale s svetovno vojno. Skratka, imela je politiko sproščenega olajšanja in evropskega duha.

Med najbližjimi in najbolj neposrednimi italijanskimi koristmi je Mussolinijeva vlada po desetletnem francosko-angleškem upiranju dokončno dobila v posest Dvanajsterootočje; z dobrimi odnosi je vzpostavila naš vpliv na Albanijo, ki je pomenjala za nas varnost na Jadranu, od koder so bili Italijani nekaj let prej grdo pregnani; poskušala je, čeprav spočetka z majhnim uspehom, biti navzoča pri vprašanjih Maroka in Tangerja, kjer je nekoč imela dobre gospodarske in duhovne postojanke, ter je zdaj hotela ohraniti mednarodno in nepristransko vladavino ter nekako nadzorovati pot, ki je bila za nas za dostop in odhod iz Sredozemlja najpomembnejša ($\frac{2}{3}$ ali $\frac{3}{4}$ našega pomorskega prometa je šlo skozi Gibraltar); silno pazljivo je bedela nad vsemi razkropljenimi izseljenci, ki so se zdaj imenovali, uporabljajoč besede, ki so budile boleče in ponižujoče spomine, »Italijani v tujini«, in jim nudila večjo duhovno zaslombo, nove šole, številnejše konzulate, številnejše in hitrejše prometne zveze z materjo domovino itd. Posebno je Mussolini, kakor že Crispi, bedel nad Italijani v Sredozemlju, nad 100.000 in več Italijani, ki so bili v Tuniziji; te rane ni bilo mogoče tako hitro zaceliti, kdor pomisli, kakšno delo so že leta 1881 opravili v tej deželi, kamor Francija »n'y a pas encore envoyé un seul colon« (še ni poslala niti enega naseljenca), kakor je pisal nekaj let prej Eliseo Reclus. Dosegel je zboljšanje in dejansko povečanje skupin za državniška in konzularna zastopstva, da bi napravil iz njih občutljivo in učinkovito orodje, pokorno zahtevam središča; v ta namen

pa je privzel veliko mladih ljudi; skrbno je udeležil zakon, ki je pooblašchal zunanje ministrstvo, da sme podeljevati zaupna in odgovorna mesta tudi ljudem, ki nimajo napredovanj; dotok osebja je uravnavala ocena sposobnosti, v Rimu pa so ustanovili vseučiliško stolico za pripravo bodočih konzulov in državnikov; podeljena jim je bila poročniška stopnja v vojaški službi itd. V nekem svojem znamenitem govoru v zbornici je leta 1926 podtajnik, zaslužni Grandi, učinkovito in odkrito očrtal podobo novega italijanskega in fašističnega državnika, ki naj se zaveda, da služi koristim velike dežele na poti razvoja. S tem da je Mussolini dal suhozemskim in pomorskim silam novo moč, si je zagotovil tudi drugačne uspehe v zunanji politiki; vendar je izjavil, da je italijanska vlada v soglasju z mirovnimi cilji, ki si jih je zastavila, pripravljena svoje sile zmanjšati do tiste najnižje moči, do katere so jih pripravljene zmanjšati tudi druge evropske države. Tako je Italija, ki v letih 1919 do 1922 ni skoraj prav nič več pomenila v mednarodnem svetu, Italija, ki je privajeno in posledaj skoraj vdano capljala za drugimi ter skoraj samo čakala na skope in najrajši zaničljive dobrohotnosti drugih pri urejanju njenih lastnih zadev; tako je ta Italija spet dobila neodvisno in samosvojo politiko, zgrajeno na odkritosti, trdnosti in umerjenosti, ter postala spet pomemben političen tvorec, posebno v podonavski Evropi, na Balkanu in v Sredozemlju.

Sadovi tega dela so bili nadvse vidni že v prvih dveh ali treh letih nove vladavine. In kronali so načrte, ki jih je fašizem večkrat razglašal in prisegal nanje od leta 1919 do 1922. Težko je bila kdaj po letu 1861 v zgodovini italijanskih vlad in strank vidna večja skladnost med načrti in uresničenjem, med obljubami in dejstvi. Razložek od prejšnjih let je bil predvsem v količini. Pa tudi v kakovosti. Storjeno delo je razodevalo in zahtevalo ne samo v načinu, kako je bilo opravljeno (vlada je imela v rokah vso oblast, Mussolini je bil dejansko vsepovsod navzoč), ampak tudi v samem sebi pogum, duhovno urejenost, smisel za narodno življenje in za življenje na splošno, kar je bilo v zgodovini novodobne Italije novo; ker pa se je očitovale šele v fašizmu vse to, kar je dozorelo po silnih stiskah in živih skušnjah, zaradi katerih in iz katerih je zrasel fašizem, moremo brez nadaljnjega imenovati pri tem le fašiste, bolj ali manj izključno fašiste. Nov in v soglasju

z bolj naravnim in enotnim pojmovanjem naroda in države je bil napor, da bi spreprostiti, uravnali in poenotili razne panoge javne uprave (predsednik vlade je prevzel več področij; strnitev ministrstev; tesnejši upravni in dejanski stiki med vojsko, mornarico in letalstvom ter med zunanjim in naselbinskim ministrstvom; razdelitev dela in sporazum med vojaštvom in narodno vojsko itd.); z vsem tem so poskušali odpraviti veliko in žalostno razcepljenost ter pomanjkanje soglasja in pravega sodelovanja, ki je bilo v italijanskem državnem ustroju). Nova je bila prava mera tega, kar je narod, tako po svoji samozavesti kakor po primerjavi sil, in vrnjen mu je bil visoki položaj tako v narodni dejavnosti v zunanji politiki, kakor tudi v državni dejavnosti v pravem pomenu besede. Novo je bilo prizadevanje za usmeritev misli, glavnice, ljudi in pobud v nasebine; uravnavanje naroda s pomočjo države v nasebinsko politiko in ustvaritev dejavne »nasebinske zavesti«. Nova je bila tesna medsebojna povezanost, jasno začrtana in uresničena, med notranjo in zunanjo politiko; dalje polna zavest hkrati družabnih, narodnih in mednarodnih ciljev proizvodne politike, ki je nameravala doseči čim večje ravnovesje med delavskimi in meščanskimi koristmi in sloji, čim večjo uravnovešenost, s tem pa povezanost med severom in jugom, ter čim večjo neodvisnost na zunaj. Nov je bil odnos do vere in cerkve, ki se je začel kazati v obnovi Ljubezni (vrnili so v šole križ in dodelili mladini učenje krščanskega nauka) in se potem izoblikoval v Spravi, ki ima verski, nravni, prosvetni in politični namen in pomen. Nova je bila v šolski preosnovi resna skrb za vzgojo volje in značaja, odklanjanje razumskih vzorcev in umetnega znanja, zbližanje in razgibana oploditev življenja in omike, ki je obnovi Ljubezni izposlovala mussolinijevsko opredelitev »pristno fašistične« obnove, to se pravi, nujno zvezane z gibanjem, ki ni hotelo biti nauk, zaprt načrt ali zamisel, pripravljena za vodstvo dela, ampak biti delo samo, premišljeno delo, ki se ravno z uresničenjem samo razlaga, ter nenehno ustvarjanje. Nov je bil način, kako se je kazala skrb za Italijane, razkropljene po svetu, dalje duhovna in gmotna pomoč, ki so jo dobivali, da bi vzdržali pred tujo politiko raznarodovanja; dalje napor, da bi obdržali trdne vezi z materjo domovino in ustvarili ali ohranili v njih zavest popolne enotnosti, čeprav so razkrop-

ljeni. Nova je bila, takoj napovedana in uresničena, politika narodnostnega prirastka, čeprav je bila Italija vsaj sorazmerno s svojimi močmi, preobljudena dežela; v skrbi za zdravje in telesno izboljšanje mladine in ljudstva na splošno je bil že leta 1923 ustanovljen »Dopolavoro« (Odpočitek), ki je bil namenjen predvsem delavcem, pa tudi uradniškemu stanu in srednjim slojem, da bi mogli izrabiti prosti čas in praznične dni za oddih, pouk in *sport* (knjižnice, bralnice, igrišča, poučni izleti, strokovni tečaji, gledališča itd.).

Napad nasprotnikov, zmagovit protinapad, najvišji cilji

3. — Medtem so zorele nakljub stiskam, ki so neznansko zavirale, nove, še večje in pomembnejše preosnove. Fašizem je, kakor smo rekli, po oktobru leta 1922 nadaljeval svoj pohod. Pokrajine, ustanove in družbe, ki so se ga spočetka otepale, so ga zdaj sprejemale. Seveda je poleg resničnega smisla in prizadevanja za popolnejše in zdravo politično življenje bilo tudi dosti fašističnega lošča, slabo namazanega na stare in ne še mrtve politične grdobje. Mnogo pa je bilo čiste lepote, kakor prejšnja leta že v socializmu, tako tudi v celotnem fašizmu, ki se je prehitro povečal tudi z razbitinami drugih strank, s koristolovci in z ljudmi, ki se jim je zdelo težko mirno življenje v sporu s fašizmom, pogosto pa tudi samo izven fašizma. Tako je nastala stiska spričo preobilja; preveč je bilo namreč ljudi, pri katerih govorjenje in poslušanje ter govorjenje in delo nista bila v skladu; preštevilni so bili zasilni starešine, ki niso znali niti dobro ubogati niti dobro ukazovati; preveliko je bilo število dobičkarjev. Dalje je bilo nespodbudno nasprotovanje in prerivanje za prvenstvo med odličniki, posebno po pokrajinah; neprestana razdvojenost med različnimi starešinstvi; zbledela zavest, ki se je spodmlevala, čeprav so jo razglašali in poveličevali, o načelu oblasti, spričo toliko ljudi, ki so se posmehovali poveljem. Neprestano ali pa pri vsaki priložnosti zmerom na izbruh pripravljeno strankarsko nasilje, ki je bilo toliko manj znosno zdaj, kolikor bolj so nasprotniki ležali skoraj na tleh ter močna vlada ni bila več pobožna želja, in se je to nasilje sicer kazalo v manj pogubnih oblikah, toda bolj kvarljivih za človeško dostojanstvo. Politične volitve spomladi leta 1924 so bile nekakšno povračilo

tega nasilja zoper socialiste, ljudsko stranko in nasprotnike vseh barv, ki jim je dalo povod za trditve, da je izid teh volitev, namreč velika fašistična zmaga, goljufov in nezakonit. Zato je bil leta 1924 nekakšen naval slabega počutja in nezadovoljstva tako v samem fašizmu, še bolj pa v njegovi neposredni soseščini in v veliki množici ljudstva, ki je bilo izven vsake stranke. Nasprotniki so še bolj obnovili pogum in delavnost; imeli so namreč v milanskem »*Il Corriere della Sera*« (Večerni glasnik) in v turinski »*La Stampa*« (Tisk) svoji silno močni glasili. Namerili so svoje orožje zoper celotno delovanje, pozneje pa tudi zoper ves miselni in načrtni sestav, ki je vštevali delo ali brez njega začel oblikovati učeno navlako v fašizmu, ki je bil vendar še zmerom gibek in valujoč. Tožilo se jim je po »ustaljenosti«, ki jim ni pomenjala samo konca vsega nasilja, ampak tudi konec tega načina vladanja, ki je bolj skrbel za oblast kot za svobodo in ni trpel ustaljenih oblik in varščin in jamstev, ki jih je fašizem vse prenovil. Skratka zahtevali so popolno vzpostavitev vladavine s poslansko zbornico, v čemer so videli izročilo Preroda, novodobno obliko političnega življenja in vez, ki je priklepala Italijo na veliko družino omikanih ljudstev. Tako so vsaj liberalci in socialisti postali med vojno in po njej silno rahločutni za skupščinsko vladavino. Prav tolikšno, čeprav drugače podprto, pa je bilo nasprotovanje komunistov.

Slabše je bilo konec maja in junija, ko so odprli novo zbornico. Na Montecitoriu so bile silno razburljive seje. Bilo je besednih bitk in osebnih napadov med silno nadležno manjšino ter večino. Prav tiste dni razdivjanih strasti se je dogodilo, da je bil eden izmed najbolj zagrizenih in jedkih nasprotnikov, socialistični poslanec Giacomo Matteotti, v bližini Rima skrivnostno ubit. Hudodelstva so obtožili — in obtožba je bila videti utemeljena — fašistične ljudi. Hoteli pa so obtožiti tudi ves fašizem od predsednika do zadnjega prostaka. In ves fašizem so postavili pred obtožni stol, ga zmerjali in obrekovali. Nasprotniki fašizma so hudodelstvo nad Matteottijem izrabili do dna, doma in v inozemstvu, samo da bi odvzeli fašizmu vsako vero in moč. Sto raznih nasprotnih poslancev je za ugovor odšlo iz dvorca poslanske zbornice, poskušajoč oslabiliti zakonitost in tako ovreti delovanje nove zbornice. Delali pa so se, kot da so pravi in zakoniti predstavniki naroda. Skratka,

bila je nekakšna nova »ločitev ljudstva«, nov Aventin, postavljen nasproti Montecitoriu.

Ni mogoče zanikati velike zmešnjave, ki je prevzela deželo med temi dogodki in po njih: »To je silen nravni pretres množic italijanskega naroda,« je priznal sam Mussolini. Tudi med fašisti in njim naklonjenimi je bila negotovost, zbežanost in spraševanje vesti; tu in tam so se začeli kakor zaradi preplaha že razhajati. Nekoliko so se zmedla tudi nekatera poveljstva, ko so začutila, da so nekako osamljena in obkrožena. Predsednikova oseba pa je bila zmerom vzvišena, čeprav so aventinci razglašali, da ga bodo postavili pred vrhovno sodišče; ni pa bila taka stranka. Tudi tu so nekako zmedeno želeli, naj bi Mussolini zapustil to svojo slabo družčino in ostal sam, sam z italijanskim ljudstvom, v čigar očeh se je predsednik fašizma že začel upodabljati kot velik in pravičen gospod iz nekdanjih dobrih časov. Res, v številčnem in duhovnem razvoju fašizma je nastal zastoj. Nič več ni bilo gneče pred njegovimi vrati in pred vrati ministrov. Kdor je iz previdnosti še imel stike z obema taboroma ali kdor je samo čakal, da bi se do kraja prepričal o dozorelosti fašizma, ali kdor se mu je približal z nejevoljo, vsi ti so mu zdaj brž pokazali hrbet. Med temi je bilo veliko vseučiliščnikov in izobražencev, nemajhen del uradništva, posebno po ministrstvih, in mnogo prostozidarjev. Nekakšen zastoj je bil tudi v dejavnosti fašistične vlade. Najprej je to občutila zunanja politika...

Tako je potekalo vse leto 1924. Medtem pa so se že pokazala znamenja izboljšanja. Obrekljivi spopad je zmerom bolj kazal bistveno strankarskega in sebičnega duha in prave take namene, dalje osebno sovraštvo in nestrpnost slavohlepnih ljudi; v besnem otepanju pa so ti zadevali hkrati fašizem in Italijo, ki ju poslej ni bilo več lahko razločevati. Obenem z razkrojevalno neumerjenostjo sta se pokazali tudi nečimrnost in neplodnost nasprotniške združbe, ki so jo zaradi njene raznorodnosti vezale samo še zanikajoče lastnosti, ko je prava urejena sila ni več podpirala in vzdrževala. Kaj neki bi moglo to sračje gnezdo dati Italiji, če bi se mu posrečilo podreti fašizem? Samo novo in še hujšo *zmedo*. Zato se je velika množica nestranskih, ki se zmerom obračajo po vetru, a imajo vendar precejšen vpliv na spremembe v strankah, približala fašizmu. Potem so se v silnem vrenju in skrajnem

razburjenju začeli tudi nekdanji oddelki tu pa tam shajati in se vsi nestrpni pripravljati, da bi na prvo znamenje planili iz strelskih jarkov; a tudi sam Mussolini ni bil mož, ki bi se v primeru potrebe obotavljal razvezati nasilja svojih strankarjev. Medtem pa je imel 3. januarja svoj veliki govor v zbornici. Kakor dober vojskovodja je pričakoval pravi trenutek, ki ga je čutil prihajati, in ga zgrabil. V tistih težavnih dneh ga strast in hladen račun, obadva enako potrebna, nista niti za trenutek zapustila. Nasprotniki so predstavili boj na nravno in pravno področje. Ta pa ga je spet prenesel na politično področje. Ko je prikazal prevrat, je razložil vsa nasilja, ki so se dogodila. V celoti je prevzel vso odgovornost nase, češ da je zgodovinsko politično-nravno ozračje, iz katerega je zraslo nasilje, ustvaril on sam, Mussolini, z neprestanim hujskanjem že od časov vmešavanja do danes. Zbornica res lahko na podlagi ustave postavi kraljeve ministre pred vrhovno sodišče. Toda ali je pripravljena izrabiti to pravico?

Ta govor je postal v fašističnem letopisju in zgodovini znamenit. In 3. januar so v fašističnem koledarju postavili ob 23. marec 1919, ob 28. oktober 1922 in ob še tri druge poznejše slovesne dni. Po tem dnevu je imel voditelj dobljeno igro. Ko se je Mussolini s svojo neustrašeno voljo in s svojim nadvse odločnim sklepom, da bo izvojeval boj do kraja, postavil nasproti sovražniku, precèj manj trdnemu in odločnemu od njega, ki ga je sicer vezalo mnogo načel, ne pa eno samo, in ga vodilo mnogo predsednikov, ne pa en sam, je naglo spet osvojil zgubljene postojanke. Velika večina zbornice je bila bolj kot kdaj koli z njim kljub nekakšnemu nezadovoljstvu spričo predloga za nov volivni zakon, ki ga je vlada predložila decembra. Tudi državni zbor je bil z njim ter je pustil na cedilu preživelo upanje nasprotnikov. Medtem so se počasi opogumljali omahljivci in razočarali vse tiste, ki so se slepili s silno močjo Aventina. Umiril se je tudi pokrajinski fašizem, ki je v novem vihnem ozračju že pričel stegati roko po središču, to se pravi, začel s prerivanjem, ki je bilo nevarno, čeprav tudi potrebno. Fašizem se je izvil iz te stiske nekoliko razredčen, toda bolj enovit ter s poživljeno voljo in načrti. Bolj kot kdaj koli je bil prost ne samo krivih ver, ampak tudi samo »nagnjenj« in razmišljanja o nagnjenjih. Treba je bilo izbrati: ali sem ali tja. »Naša divja volja po celotnosti bo poslej še

bolj divjala« (Mussolinijev govor v Avgusteju dne 22. junija 1925). Tako so ponovno določno potegnili tudi razmejitveno črto med fašizmom in nefašizmom, ki se je bila po prihodu na oblast znova zameglila. Pa ne samo to, kajti nefašizmu, vsaj tistemu, ki je bil združen v drugih strankah, so vzeli pravico do življenja. Dnevni povelji sta bili: »Popolna, načrtna in dejanska nepopustljivost« in »vso oblast vsemu fašizmu!« Vlada je postala čisto fašistična. Liberalci so ali postali fašisti ali pa zginili s površja, kakor so socialisti in ljudska stranka izginili iz zbornice in iz dežele. Mnogo nasprotnikov, ki so bili bolj neomajni od drugih, je pobegnilo v inozemstvo ali pa so bili prisiljeni oditi v pregnanstvo; toda vse to fašizmu in njegovemu mednarodnemu ugledu ni bilo v prid.

Poslej pa zbogom liberalizem! Zbogom nasprotovanje v poslanski zbornici! Zbogom »prerivanje med strankami«. In rekel bi, da je bil liberalizem z vsemi svojimi raznimi oblikami in izjavami najbolj zadet, saj je po njem kar deževalo udarcev. Mussolini je napadel vsakega, kdor koli se je še oklepel tega pojmovanja, ki je bilo okrog leta 1860 tudi v Italiji veroizpoved rodov v soglasju z nauki in zgledi, ki so prihajali predvsem iz Anglije. Pribil je, da nasprotovanje za zdravo politično vladavino prav za prav ni potrebno. V celotnosti vladavini, kot je fašizem, pa je nasprotovanje neumnost. Ne potrebujemo zunanjih spodbud. Spodbudo imamo v samem sebi, dobimo jo v stvarih samih, ki jih moramo obravnavati in se jih lotevati... Tudi mnogi »izobraženci«, ki so bili po veliki večini usmerjeni proti tistemu liberalizmu, ki je večini pomenjal življenje in dopustitev življenja ter se ni dosti menil za zavednost, so se bolj oklenili fašizma, se bolj odkrito lotili boja zanj, se zbrali na velikem shodu v Bologni ter tam postavili in razmnožili slovesno izjavo, ki jo je napisal Giovanni Gentile. Ker pa so tej izjavi zoprvali izobraženci iz nasprotnega tabora z drugo slovesno izjavo, ki jo je sestavil Benedetto Croce, se je spričo tega vnel pravi časopisni boj, ki je bil usmerjen v to, da bi spravil na slab glas vse omikane ljudi, ki so se pridružili fašizmu, in postavil nekakšno nasprotje med fašizmom in omiko, če že ne med izobraženci in fašizmom; tako se je vodstvu stranke porodila misel in načrt o zavodu za fašistično omiko, ki so ga res kmalu ustanovili in ga 19. decembra 1925 slovesno posvetili na Campidogliu ob navzočnosti

predsednika vlade in z govorom predsednika Giovannija Gentileja. Skratka, bili sta kar celi vojski ali vsaj veliki posadki književnikov in učenjakov, ki sta jih vodila dva modroslovca, Giovanni Gentile in Benedetto Croce, a so bili pred tem združeni v blagodejnem delu za modroslovsko preosnovo, ki je tudi nastajajočemu fašizmu dala nekaj življenjskih prvin. Ta zavod si je zastavil nalogo, ki jo je poskušal tudi udejestviti, da bi zbral vse največje italijanske osebnosti z znanstvenega področja, ki so se strinjali s fašizmom, da bi jih potegnil iz njihovih razglabljanj, pogosto odmaknjenih ali vsaj brezbriznih za porabna vprašanja; da bi usmeril njihovo razumsko silo za razsvetlitev in izoblikovanje nove italijanske zavednosti. Ni šlo samo za nasprotovanje med izobraženimi fašisti in ne-fašisti, ampak tudi za delo v območju fašizma, za razjasnitev zamisli, za ostvaritev plodnega sodelovanja umskih in ročnih delavcev, za navajanje fašistov k pravemu pojmovanju omike, za zavoro, da se ne bi upravičeno oboževanje dela, »stvariteljska« besnost, precenjevanje čustev, strasti, neposrednega zaznavanja in nespoznavnosti razkrojilo v načelno zaupanje neznanju.

Skratka, fašizem je bil po stiski v letih 1924/25 silno goreč ne samo za odpravo nekaterih vzrokov svojih slabosti, ampak še bolj za vzgojo velikanskih množic, ki so bile izven politike, vzgojo nepoznane »dežele«, posebno juga, kamor so se zdaj osredili naperi javnega prizadevanja; pa tudi za poglobitveno delo v zavednosti in po zavodih, za bolj odločno nadaljevanje po že danih smernicah in po potrebi za njihovo popraviljanje. »Tovariši, prišla je pomlad, zdaj bo vojska!« je 23. marca 1925 Mussolini zavpil z balkona Chigijevega dvorca veliki množici, ki se je zbrala na trgu. Vojska pa je bila »celotnostno in enotno ponovno osvojevanje fašističnega prvenstva, zmerom in povsod in zoper vsakega«. Treba je bilo več kot dati »vso oblast vsemu fašizmu«, treba je bilo urediti državo v skladu s potrebami prevrata in doseči, da bo zbornična politika za zmerom onemogočena, izvršilna oblast pa postavljena za središče državne ureditve, za najvišjo narodno oblast; treba je bilo »pofašistiti« Italijo in napraviti za »Italijana« soznačico »fašist«, prav tako, kakršno je že imel »kataličan« (govor za narodni shod stranke v Avgusteju dne 22. junija 1925). Ker fašizem ni bil več samo stranka, je moral po-

stati »življenjska oblika«. Kakor sta rimstvo in prepород Italijanom izoblikovala neomajne značaje, tako naj bi jih tudi fašizem. In res je že začelo vstajati to novo pokolenje, se oblikovalo in ob vsaki priložnosti kazalo svoje obrise in značilne poteze, ki so ljubezen do reda, oboževanje lepote in moči, pogum pred odgovornostjo, zavračanje obrabljenih rekel, žeja po resničnosti in gorečnost za ljudsko blaginjo; vse to so »osnovna vodila fašističnega gibanja«. Dalje pa tudi žilavost, vztrajnost in načrtnost; same lastnosti, ki se Italijanom dotlej niso zdele kaj vredne... Iz vse te celotnostne ustavne in nravne presnove, je dodal Mussolini v govoru v Avgusteju, naj bi sledilo velikansko sklepno dejanje: ustvaritev cesarstva!

Tako torej: ni bilo še konec obrambne bitke, a Mussolini je že prešel z vsemi razvitimi zastavami v napad ter italijanskemu ljudstvu spregovoril čarovne besede o cesarstvu, ki ga je pokazal skoraj kot naraven in potreben razvoj fašizma, kot posledico te celotnostne preosnove naroda. Toda to cesarstvo, ki se je počasi oblikovalo, kolikor je bilo ali je hotelo biti »gospodarsko, politično in duhovno« prej kot ozemeljsko, je zanj že postajalo resničnost, posledica dopolnjenega prevrata. Ker pa je pokazal prevrat nov pogled na življenje in nov način življenja, okrepil posameznike v državni pokorščini, pomagal zamisliti in silam, ki so bile že skoraj izčrpane kakor liberalizem in socializem, z novimi zamislimi in močmi, kot je bil nov fašizem, in vendar ohranil vse tisto, kar sta imela liberalizem in socializem življenjskega, je ustvaril načrte in potrebna sredstva za zgraditev cesarstva. To pa je začinjalo dobivati v predsednikovem duhu in v njegovi besedi tudi že nekakšno gmotno podobo in prostorno omejitev kot gospostvo nad Sredozemljem, nad tistim Sredozemljem, ki ga je Prerod označil za bodoče veliko delovno področje zedinjene Italije, ki pa ga je morala zedinjena Italija med leti 1878 in 1882 gledati, kako so ji ga zmerom bolj odnašali Angleži in Francozi ter druga vstajajoča ljudstva, o katerem so leta 1885 Italijani začeli drzno upati, da ga bodo dosegli od zadaj, začeni pri Rdečem morju in Massau, ki ga je nazadnje v letu 1911 Italija začela ponovno osvajati, ko je postavila postojanke v Libiji in na Dvanajsterootočju. Ob svetovni vojni smo se načrtno in srčno vojskovali predvsem za neodrešene dežele in za Jadran, se skoraj prikovali na to morje in na tisto alpsko mejo, medtem

pa se je na Sredozemlju bolj kot kdaj koli utrdilo francosko-angleško gospostvo. Toda po letu 1919 se je Mussolini kmału naveličal italijanskega narodnjakarskega prerekanja, ki se je vse preveč zgubljalo med dalmatinskimi otočki in čermi, in je bil med prvimi, ki je spet pokazal na silno obširno Sredozemlje, ki ima za nas vse polno možnosti razmaha in potrebnih poti do zgodovinskih italijanskih ciljev. Ti pa imajo dve imeni, je rekel potem: Azija in Afrika, predvsem Afrika. Vsekakor mogočen cilj, kajti »treba si je postaviti cilje, da si jih upamo doseči«; toliko mogočnejši cilj, ker je segal brez določnih obrisov v bodočnost. Na tretjo obletnico pohoda na Rim dne 28. oktobra 1925 je Mussolini govoril v milanskem gledališču Scali: Osmo stoletje je bilo stoletje naše neodvisnosti; sedanje je stoletje naše moči na vseh področjih gmote in duha. Kaj je bilo potrebno za dosego tega cilja? Poslušna volja. To naj vam pojasni, kako se danes uresniči čudež in da bomo lahko videli po stoletju poskusov in žrtev, »kako bo italijansko ljudstvo stopilo v zgodovino in se zavedelo svojega poslanstva«. Danes je tisto, kar so bili nekoč naseljenci sedmerih držav, »narod, ki si gradi svoje pravne, politične in npravne osnove ter postaja država«. Vêrujem v poslanstvo moči, ki čaka italijansko narodno mladino. »In vsi moji napori, ves moj trud, vsa moja skrb, vsa moja bolečina, vse je usmerjeno v ta cilj...«

VI.

PREOSNOVA DRŽAVE

Od vlade do trdne države

1. — Tako je fašizem stopil v novo razdobje bolj pristne in izključno fašistične dejavnosti. Končan je bil vihar leta 1924, ki je gotovo služil kot spodbuda; treba je celó omeniti, da je uredil nekaj splošnih zelo nujnih in strokovnih nalog glede javne službe, denarstva itd.; nič več ni naletel na sorodne prvine, s katerimi naj bi se zaradi potrebnega sodelovanja sporazumeval; čutil je, da mora še bolj opravičiti svojo neomejeno oblast na vladi; pridobil si je polno skušenj, ki jih prej ni imel. Skušnje priznanja in odklona, uspehov in

neuspehov. Nič kaj zadovoljivo na primer ni bilo stanje strokovnih združenj, osebno prizadevanje Edmonda Rossonija. Kljub fašističnim zvezam so obstojale tudi še rdeče in bele. Pa tudi med samimi fašističnimi je bilo še vse preveč razredno-bojnega duha; sodelovanje med delodajalci in delojemalci je bilo preveč prepuščeno dobri ali slabi volji strank, zato pa je bilo negotovo. Posledica tega je bila, da se položaj delavskih množic ni kaj prida izboljšal, da duhovi niso bili pomirjeni, da je bilo še nerešeno silno pomembno vprašanje javnega reda, to se pravi konec razrednega boja in družabni mir, ki sta bila Italiji toliko bolj potrebna spricho mednarodnega tekmovanja. Iz tega razloga si je Mussolini konec decembra leta 1923 na nekem veleobrnem shodu v Chigijevem dvorcu upal trditi, »da se poskus celovitega strokovništva vsaj na veleobrnem področju ni pošrečil«. V Lunigiani in v Valdarnu so se poleti leta 1924 spet pojavile tudi stavke. Druge, še večje pa v začetku leta 1925 v Lombardiji. Tudi »fašistične« stavke ali vsaj s precej vidno premočjo fašističnih društev nad drugimi, zaradi česar so ta lahko dejansko že predstavljala vse združene, a vendarle stavke. Take okoliščine so posebno v političnem trenutku, kakršen je bil tale, hudo skrbele Mussolinija, ki je bil tedaj zaverovan v misel, da bi bilo treba strokovne sile živo vključiti v državo in jim dati življenjski prostor, da bi bilo treba združiti vse proizvodne moči in jih postaviti na skupno raven, kajti »tudi delavske množice postajajo zmerom bolj zavestna prvina pri sodelovanju za narodno blaginjo in veličino« (v »*La Gerarchia*« dne 16. maja 1926). Fašistični prevrat naj bi zlasti pri tem vztrajal.

Skratka, prišel je trenutek, ko je bilo treba na tem ali na onem področju dvigniti zgornji del stavbe, z zakoni določiti dejanski stan, utrditi in ustavno uzakoniti novi red, ga razosebiti, to se pravi, odtegniti ga spremembam posameznikov, preiti od trdne vladavine k trdni državi, vsaj toliko, kolikor bi trdnosti mogli dati zakoni. Toda kakor smo rekli, niso zaupali samo zakonom. Namesto liberalne, razdrobljene, razvezane, razcepljene in popolnoma razredne države, brez lastnih smernic, skoraj malomarne za kakovost dejanskih družabnih sil, skratka »brezbrižne«, da pač rabimo udomačeno besedo, ki jo je pokazala italijanska skušnja zadnjih tridesetih ali štiridesetih let, so hoteli narodno državo, bolj skladno v njenih

različnih sestavinah, bolj krepko starešinsko in upravljano zviška, bolj hitro v sklepanju in delu, zelo samozavestno in oskrbljeno s samoupravnimi smernicami, ki sta jih pokazala zgodovinsko izročilo in zavest prihodnosti, ki živi v *élites* (izbranih), in samo v njih, silno čuječo in nadvse pripravljeno na svetovne dogodke in na zunanji boj ter zlasti pazljivo pri reševanju tako imenovanih družabnih vprašanj in pri poravnavanju pokrajinskih in krajevnih zahtev, ki pa jih je treba obravnavati kot narodna vprašanja in zahteve, vneto ne samo za priporočanje sodelovanja med sloji, ampak tudi za ustvaritev zavesti o enotnosti narodnih sil in za postavitve pomočkov, s katerimi in v katerih bi bilo tako sodelovanje mogoče in taka enotnost ostvarljiva.

Že od leta 1923 je veliki svet obravnaval preosnovo ustave. Toda tedaj je pritiskalo drugo delo. Poleti leta 1924, ko se je nadaljeval boj, ki ga je povzročilo hudodelstvo nad Matteotijem, pa je navod petnajsterih, ki ga je imenoval Mussolini in mu predsedoval Gentile, član državnega zbora, začel obravnavati nekatera podrobna vprašanja, tako glede skrivnih združenj, glede ureditve, ki naj jo dobi strokovništvo na področju javnega prava in glede načinov neposrednega zastopstva proizvodnih sil v ustavnem sestavu države. Januarja je navod petnajsterih postal s kraljevim imenovanjem navod osemnajsterih. Oba navoda sta pretresala, poročala in predlagala. Dne 30. aprila pa je predsednik, senator Gentile, v Vélikem svetu poročal o nekaterih sklepih, ki so jih dosegli, in o nekaterih predlogih, ki so jih premislili. Véliki svet in potem stranka in vlada so seveda ravnali s sklepi in predlogi osemnajsterih silno samostojno, vendar pa so se okoriščali z njihovim delom. Najprej so uredili zadevo glede skrivnih družb, *alias* (z drugo besedo) prostozidarstva, o katerem sta v duhu navoda poročala Volpe in Ercole. Maja pa je zbornica že izglasovala zakon, ki je urejal pravico združevanja (ustava Carla Alberta, ki je potem postala ustava kraljevine Italije, je obravnavala samo pravico shajanja) in prekoračil tudi predloge petnajsterih in osemnajsterih, prepovedal skrivne družbe ter vsa združenja postavil pod državno nadzorstvo. Tako so ločino vsaj razpršili, če že ne uničili, kar je bila pravadna želja liberalnih in desničarskih socialističnih skupin, kakor tudi narodnjaških in katoliških, bodisi zaradi vere bodisi zaradi odkritega raz-

rednega boja bodisi zaradi politične npravnosti in pokorščine državljskemu in vojaškemu starešinstvu bodisi zaradi vzvišenosti države in njene popolne neodvisnosti spričo vsake svetovljanske dejavnosti ali ustanove. Tudi Mussolini se je že kot levičarski socialist hudo bojeval zoper prostozidarstvo, ta boj pa se je strinjal s tistim, ki ga je prav tako bojeval med letoma 1910 in 1914 zoper ljudovlado in preobražanje. Zdaj pa je fašizem združil v sebi skoraj vse te različne razloge nasprotovanja; jasno pa je, da je udaril brezobzirno, čeprav je tvegal nesoglasja in tihe notranje vojske v sami stranki, v katero se je nateklo precèj prostozidarjev. Tisti čas se ni manjkalo niti množičnih naskokov na prostozidarske celice niti razbijanja pohišta in njihovih znamenj, ki so jih v posmeh vlačili po ulicah, niti objavljanja seznamov vpisanih itd.

To je bil prvi zakon iz vrste zakonov, ki bi jih lahko imenovali in so jih res imenovali *obrambne*, ker so pač opremljali državo z novim orožjem. Drugi zakon te vrste je obravnaval uradništvo, ki ga je sicer prizadel že zakon zoper prostozidarstvo, v čigar mrežo je bilo hudo zapleteno; pooblaščal je namreč vlado, da sme odpustiti iz službe vse nevojaške in vojaške državne nameščence, ki bi z delovanjem v službi in izven nje ne nudili popolnega jamstva za zvesto izvrševanje svojih dolžnosti ter bi bili nezdržljivi s političnimi smernicami vlade. Ta ukrep je bil dejansko malo uporabljan. Toda ostal je kot opomin in grožnja, da uslužbencem ni več dovoljeno stavkati, poslušati ali voditi prevratne stranke, na državne stroške pripravljati upor zoper državo, kakor se je posebno med železniškimi uslužbenci in železničarji zadnja leta dogajalo. Pa še drugi zakoni: o dnevnem tisku za omejitev svobode, ki se je čisto izrodila v sramotno samovoljnost; o izgnancih, ki so jim vzeli domovinsko pravico, dohodke, naslove in v nekaterih primerih zaplenili ali zasegli tudi imetje; o smrtni kazni, ki so jo obnovili za krivce napadov na življenje vladarjev, prestolonaslednika in predsednika vlade, kakor tudi za oboroženo vstajo, hujskanje, državljsko vojsko itd., vse te zadeve so pripadale sodbi posebnega sodišča, ki se je ravnalo po vojaškem kazenskem zakoniku in izrekalo sodbe brez priziva.

Istočasno ali malo kasneje med letoma 1925 in 1926 so se med »obrambnimi« in »ustvarjalnimi« ali »tvornimi« zakoni

vrstili tudi »fašistični« in celo »izključno fašistični«. Po pomembnosti prvi izmed vseh je zakon z dne 24. decembra 1925, ki naj bi utrdil mesto predsednika vlade in okrepil izvršilno oblast ter priskrbel večjo moč in ugled pokrajinskim predstavnikom vlade. Ta zakon, ki je v drugačnih in veliko ugodnejših okoliščinah obnavljal poskus, ki ga je napravil že Francesco Crispi in potem še nekateri predsedniki sveta, je zakonito potrdil ustavno poslovanje zadnjih treh let in določil predsedniku mesto prvega ministra, ki naj ima med ministri veljavo pravega predsednika, da bo torej lahko dal vladi večjo enotnost v njeni sestavi in delovanju ter to enotnost predstavljal pred kraljem in poslansko zbornico. Vse to je bilo deloma novo, deloma pa »vrnitev k ustavi«, ki so jo že nekaj časa napovedovali desničarski ljudje, to se pravi, ne vrnitev k skupščinski, ampak k ustavni vladi, ki je odgovorna kralju, ne pa poslanski zbornici. Taka vlada pa je imela zdaj osnovo in torej tudi sposobnost za delo in življenje, česar pred fašizmom sploh ni imela. Zakon z dne 31. januarja 1926 pa je urejal snov zakonskih odlokov. Dogajalo se je namreč tole: Ko so se skupščinska področja skoraj neomejeno razmahnila, so začeli zakonodajno in vladno dejavnost zamešavati. Vse je postalo zakonska snov, tudi kjer bi zadostovala preprosta predpisna uredba. Dejansko pa je bilo nemogoče postavljati zakone za vse; zato je neprestano kar deževalo zakonskih odlokov, ki jih je potem zbornica brez obravnavanja odobrila, včasih kar v skupinah po deset in sto. Ker so hoteli postaviti preveč zakonov, so skoraj nekako uničili zakonodajno oblast. Zakon iz januarja leta 1926 pa je prav in natančno določil zakonodajno področje, omejil pravilno in zaradi prenosa moči s poslanske zbornice vladi lastno oblast o izdajanju pravnih določil predpisnega značaja glede izvedbe zakonov, glede ureditve in delovanja državne uprave in glede uporabe pristojnih pravic pri izvršilni oblasti. Tudi tu je šlo za nove stvari, pa tudi za preprosto ponovno potrditev pravic, ki jih je zadnja leta poslanska zbornica iztrgala vladi. Tudi to je bil samo drug način za ustvaritev izvršilne oblasti, ki »je vsepovsod pričujoča in vse čase trajajoča oblast.« Prav tako so se lotili preosnove zakonikov, ki so bili zastareli in ne več ustrezni za dejansko stanje prava spričo toliko zakonov, ki so jih spremenili. In vlada je ali postavila preučevalne navode

za preosnovo zakonikov ali pa si v poslanski zbornici izposlovala pooblastila za vnos novosti (v državljanskem zakoniku) in za izdajo novih zakonikov (trgovinskega, pomorsko trgovskega, za državljanski postopek, za pravni in kazenski postopek). Tako so lahko spravili v sklad, in dejansko tudi so, zasebno in javno pravo ter v to vnesli vse tudi z drugih področij javnega prava, ki se jih še niso dotaknili, večjo podrejenost zasebnih koristi koristim občestva, kar naj bi bilo bistvena poteza fašistične vladavine.

Na deželi je nek zakon Federzonija, ki je postal notranji minister ter se ravnal po smernicah Vélikega sveta in Mussolinija, ki jih je razglašal z odločnimi pozivi k pokorščini pripadnikov, povečal področje načelnikov in jih spremenil v najvišje prenosnike in razlagalce splošnih vladnih smernic za vse službe, pripadajoče državi in krajevnim pokrajinskim ustanovam in visoke urejevalce različnih pokrajinskih služb. »Naj postane vsem čisto jasno, da oblast ne more biti oddana naspol... Oblast je ena in enotna. Če naj ne bi bilo tako, se vrnemo v popoln državni nered... zatajimo namreč eno izmed največjih gibal zmagoslavja fašističnega delovanja, ki se bojuje predvsem za to, da bi dalo državi trdnost, oblast, ugled in moč, da bi jo napravilo enotno in nedotakljivo, kakor je in mora biti fašistična država. Stranka in njeno starešinstvo sta po dokončanem prevratu samo zavestno orodje in eno izmed državnih sredstev, tako v središču kot na deželi.« Tako je zapisal Mussolini načelnikom v neki okrožnici, ki je zelo zaslovela.

Tudi po občinah je nek drug Federzonijev zakon nadomestil dotlej veljavni sestav volivnosti in skupščine upravnikov z enim samim uradnikom po kraljevem imenovanju in ga za pet let potrdil za župana. Uredbo, ki je bila sprva omejena samo za majhne občine, po večini neurejene in brez sposobnih ljudi, so pozneje razširili na vse občine; kmalu so tudi v Rimu, kjer ni bilo več župana in voljenih svétnikov, ampak jih je nadomestil upravnik s svetovalci, ki jih je imenoval kralj, spremenili upravo občinskih poslov. Zakonodajalčev namen gotovo ni bil omrtvičiti, ampak skrajno okrepiti ta pokrajinska orodja, s tem da jih je poklical k novim nalogam in jih spodbudil k podjetnosti. Hotel pa je tudi, da bi zmerom

zviška bedela država. Skratka, bil je skupek svobode in oblasti, osrednje uprave in samouprav, kar najdemo poselej v vsakem dejanju in ustanovi fašistične vlade.

Združitev delavskih sil

2. — Nazadnje so dosegli pravno ureditev nepreglednega strokovnega in stanovskega področja ter vključitev strokovnih zvez v državo z ustavnimi nalogami: skratka, nekakšen spoj dveh bistev, ki sta bili do tedaj ločeni in nasprotni. To je bilo najbolj pristno delo fašističnega prevrata. Odločilno je bilo pojmovanje, da je italijanski narod npravna, politična in gospodarska enota, ki je ostvarjena v državi; da so državljani nujno vzajemni v narodu; da delo ni pravica, ampak dolžnost in da je zato v državnem varstvu; da je narodna proizvodnja enotna, da je enoten njen namen, namreč razvoj narodne moči, ter da morajo proizvajalci sodelovati in biti vzajemni, da vprašanja dela in odnosov med različnimi členi proizvodnje niso zasebna stvar, kakor tudi nista čisto zasebni stvari veleobratno gospodarstvo in zemljiška posest; da strokovna ureditev, sad novodobnega gospodarskega in družabnega življenja ter potrebna odprava tiste osamljenosti, v katero je francoski prevrat pahnil posameznika, ne more biti prepuščena sama sebi, da bi se namreč država ne menila za strokovne zveze in strokovne zveze ne za državo, ker je nevarno, da bi shirala in razpadla; da so narodne proizvodne sile, združene v strokovne zveze, če delajo izven države, čeprav ne namerno, zoper državo, ker morajo biti v državi, živ del države, ter odpraviti pogubno razdvojenost, ker tudi narodno gospodarski stvarnosti slabo ustreza, ki je znotraj čisto spojena in sovisna, na zunaj pa izročena spopadom tekmujočih narodnih gospodarstev in prisiljena, da se skupno bojuje za obstanek in življenje; da mora zato država priznati strokovne zveze, jih oskrbeti s pravnimi osebami in odgovornostjo, jim izročiti javne naloge na delovnem področju, jih pripustiti v velike državne posvetovalne in odločujoče zборе, da bi tako postale osnova za narodno politično predstavništvo. Posameznika in državo, doslej ločena ali ne dobro in živo povezana, je treba bolje spojiti in nekako prežeti drugega z drugim po strokovni zvezi in stanovskih društvih, orodjih javnega prava, ki bi delovali v območju in

pod nadzorstvom države, a bi jim država dodelila omejeno oblast in jim omogočila tekmovanje v državnem življenju, da bi si tako vtisnili državno ureditev.

Take misli, ki so začele takoj po letu 1922, nekatere pa že v strankini ustavi med letoma 1920 in 1921 postajati poljudne in dobivati prva uresničenja v fašističnem strokovništvu, so bile prvokrat slovesno pravno določene v zakonu z dne 3. aprila 1926 glede »Pravnega reda skupinskih delovnih odnosov«, s katerim so bile pravno priznane obrtne strokovne zveze (ločene v strokovne zveze delodajalcev, delojemalcev in obrtnikov) ter posamezne zveze in združenja s pravico obveznega zastopanja vseh pripadnikov posameznega razreda, če so vpisani ali ne; priznane strokovne zveze so dobile pravico sklepanja skupinskih pogodb, izraz pravne enakosti delodajalcev in delojemalcev ter podrejenost vseh proizvajalcev koristim proizvodnje; ustanovili so Delavsko sodišče, ki naj bi sodilo o spolnjevanju ali nespolnjevanju skupinskih pogodb, po potrebi pa tudi določalo nova pravila; prepovedali so izprtja in stavke, to se pravi, samoobrambo razredov. Iz tega reda skupinskih pogodb so bili izvzeti javni uradniki in nameščenci velikih državnih podjetij (železnice, pošte itd.), ki ali se ne morejo strokovno zvezati (sodniki in uradniki), ali pa morejo ustanavljati samo priznana združenja, ki pa niso pravne osebe in ki se nikakor ne morejo kakor koli enačiti z državo, da bi se mogla z njo pogajati, ampak so podrejena (učitelji). Torej enotno združenje raznih delovnih sil. Vendar pa ni bilo prisilno in eno samo združenje za različne vrste; to se pravi, da ni bilo ne odkazanih strokovnih zvez ne samotštva v društvenem življenju. Fašizem je zavrgel vsako snovno in računarsko ali kolikostno pojmovanje ter ostal zvest tistim voditeljem ljudstva, ki so bili v središču in na poveljstvu, ter največ, če že ne izključno, zaupal prostovoljcem in manjšinam. Vsakemu je na prosto dano, da se vpiše v katero koli društvo ali strokovno zvezo v mejah, ki jih določajo zakoni. Država pa namerava priznati in bo priznala samo tiste strokovne zveze, ki ustrezajo nekaterim *nравnim* (dejanska delavnost tudi na področju pouka, vzgoje itd.), *pravnim* (da vežejo najmanj 10% delavcev ali delodajalcev posamezne vrste) in *političnim* (da priznavajo načela narodne države) pogojem; to priznanje pa je jamstvo državi in koristno strokovni zvezi. Pri-

znanim strokovnim zvezam, in samo tem, bo zaupano izključno strokovno zastopstvo raznih vrst delavcev ali delodajalcev, vpisanih in nevpisanih; s tem je jasna sposobnost in pravica, da smejo te strokovne zveze sklepati skupinske pogodbe.

Komaj so objavili zakon z dne 3. aprila 1926, je že izšla tudi z osebnim Mussolinijevim sodelovanjem, kakor tudi sodelovanjem Giuseppa Bottaija, mladega, prizadevnega podtajnika, pozneje ministra stanovstva, *Delavska listina*, ki jo je Veliki svet obravnal in potrdil 21. aprila 1927 na obletnico ustanovitve Rima in na praznik dela, ter so jo potem objavili. Pojasnjevala je npravna načela, ki so osnova fašističnemu pojmovanju strokovništva in države; določala je področje in značaj novih ustanov in sredstev, ki so namenjena ureditvi dela in obrtnih koristi; zagotavljala je svobodno strokovno združevanje, vendar pa pridrževala priznanim strokovnim zvezam posebne pravice in dolžnosti; govorila je o skupinski pogodbi in delovnem jamstvu; izjavljala je, da mora zaslužek ustrezati navadnim zahtevam delavčevega življenja, mogočnosti proizvodnje in dobičku dela. Potem je pojasnjevala opredelitev rokodelstva, previdnost, pomoč, pouk in vzgojo delavcev. Skratka, bila je skupek zahtev in načel in vodilnih smernic, ob katerih naj bi se navdihovala sleherna narodna proizvodna dejavnost sama zase in za odnose z državo; v njenem središču pa je bila osnovna misel o popolni podrejenosti posameznikovih pravic in koristi narodnim pravicam in koristim, o enakosti razredov ter o pomenu in npravstvenih namenih gospodarske ureditve. Med drugim je hotela spremeniti delo v narodno službo, s tem pa dati delavcu veliko dostojnejšo nalogo in zavest tega dostojanstva, ga potegniti iz nizkotnosti dela, ki ga opravlja samo za zaslužek, ter dati njegovemu življenju globljo vsebino. *Listina*, ki je vsebovala »izjave«, ki jih ni moč prevesti v zakone, ampak so samo preprosti napotki in opomini splošnega pomena, je vsebovala tudi druge, ki so bile že prevedene v zakon z dne 3. aprila 1926 in v uredbo iz prihodnjega julija, ali pa so nudile navdahnjenje in snov za poznejšo zakonodajno delavnost, ker je bilo vladi izdano pooblastilo za izdajanje določil z veljavnostjo zakona; da sploh ne štejemo tistih, ki tudi niso bile prevedene v zakone, a so se uresničile v skupinskih delavskih pogodbah. Skratka, na osnovi *Listine*, ki ni bila zakon, a je bila vendar objavljena v *Uradnem listu*, so potem

nadaljevali tvorno delo, ki ni bilo samo v izboljševanju strokovnih združenj, ampak pozneje tudi v ustvaritvi sredstev za medstrokovno povezanost in nazadnje za pravo in urejeno stanovstvo.

S temi zakoni ali nazovi zakoni so utirali pot novemu pojmovanju lastnine in dela. Spoštovali so lastninsko pravo; toda pojmovanje prava so poskušali nadomestiti z udejstvitvijo, ki so jo zato nadzirala združenja v splošno korist in pod vodstvom države. Nadvse so cenili in pospeševali zasebno pobudo, v kateri so videli najbolj uspešno orodje narodnih koristi; toda zasebni pobudi na gospodarskem področju so poskušali dodati z narodnimi koristmi skladno smer. Strokovne zveze in stanovska društva so bili uspehi svobodnega društvenega življenja; toda država jih je privzemala ali jim dajala skoraj veljavo svojih ustanov, ki so odrejene službam, ki niso več pristopne čistemu zasebnemu pravu. Država pa si je pridržala ne samo pravico, da je priznala ali nepriznala strokovne zveze, ne samo pravico, da je razsojala z Delavskim sodiščem spore med delodajalci in delojemalci in spričo višjih koristi poudarjala pravičnost, ampak tudi pravico, da je odobrila uredbe, dajala *placet* (potrdilo) voditeljem, ki jih je označila strokovna zveza, da je pregledovala in potrjevala računске sklepe itd.

Tako so italijansko strokovničarsko življenje usmerili po poti, ki je bila precéj različna od nekdanjih, ne samo od socialistične, ampak tudi od prevratno strokovničarske; po poti, ki so jo že nekoliko slutili nekateri narodnjaški strokovničarji, na primer Enrico Corradini, in nekateri krščanski svobodoljubi; po poti, ki spominja na tisto, po kateri je hodilo ljudstvo srednjeveških mest. In res so se fašistične misli zadnje čase pogosto vračale k tistemu stanovskemu življenju v letih 1200 in 1300, ko sta bili gospodarsko družabna dejavnost in politična dejavnost proizvajajočega meščana priključeni na ceh, na pripadnost k cehu; cehi pa so bili sredstvo za obrambo in ureditev razrednih koristi, orodje za nadzorstvo nad proizvodnjo, posredniki za udeležbo v javnem življenju. V srednjem veku pa se je tudi dogajalo, da je država razpadla v stanovsko vladavino, to se pravi, da je ta vladavina uničila državo; in stanovi, ki so bili najprej orodje družabnega in političnega dela za občestvo, potem gospodujoče tvorbe, so nazadnje po-

stali zveze razrednih koristi zoper splošne koristi, dokler jih ni knez vrnil k prvotnemu delu. Nekateri so videli prav tako nevarnost tudi v fašističnem strokovništvu in stanovstvu; nevarnost namreč, da bi strokovništvo premodrilo državo, zatajilo vrednote, ki jih je razglašal fašizem (domovina, vera, zasebna lastnina, pobuda posameznikov, ki je državna pobuda ne nadomesti, ampak samo poenoti, itd.), da bo zmedlo smisel za visoke npravne in politične cilje, ki jih je navajal fašizem, da bo prevzelo drugačne smernice kot fašizem in da bo delovalo v nefašističnem duhu. To posebno potem, ko je leta 1928 zaradi preosnove volivnega zakona o političnem predstavništvu zbornica začela dobivati svoj izvor in oblast ne več od malomarnega volivnega zbora, ampak od strokovnih združenj. Preosnova je bila potrebna, ker so izginile vse stranke razen fašistične in so bila ustanovljena strokovna združenja.

Izkazalo se je, da je bil strah neutemeljen. Nova država je po sestavu stanovska, to se pravi osnovana v središču in po pokrajinah na predstavništvu, ki ga oskrbujejo stanovi, ali na prebivalcih, ki so združeni, kolikor jih je med proizvajalci, ter iz pokrajin zbrani v volivne zборе; pa je tudi in predvsem fašistična država. Sam Mussolini je rekel, da je fašistična država samo toliko stanovska, kolikor je fašistična. S tem je hotel pojasniti, da mora biti v novi državi politično gonilo pomembnejše od gospodarskega; da obstoji stanovska ureditev predvsem v tesnejši vzporedbi narodnih sil za večjo proizvodnjo in večjo notranjo silo in večjo moč, ker je s tem državi omogočeno, da lahko veliko bolj gotovo doseže svoje namene. Skratka, fašizem naj bi se ne izčrpal v stanovstvu in fašistična država naj bi postala stanovska samo zato, da bi izražala beseda »fašističen« še več stvari. Tudi zakon o Vélikem svetu konec leta 1928 to vključno zagotavlja. Ta zakon je bil nekakšna dopolnitev tistega zakona o prvem ministru, ki je odtegnil predsednika vlade samovolji zbornice, a ni povedal, kdo naj bi določil novega predsednika vlade v primeru odstopa ali smrti prejšnjega. Zdaj pa je bilo določeno, da je to ena izmed pravic in dolžnosti Vélikega sveta, ki tako nadomešča zbornico. Ta zakon je med pravicami in dolžnostmi Vélikega sveta potrdil tudi tiste glede izbiranja odposlancev, ki so jih predlagale strokovne zveze, da bi sestavil seznam in ga predložil volivcem. To pomeni, da bi morali bodoči zako-

nodajalci, prihajajoči iz strokovnih zvez, najprej skozi sito Vélikega sveta, izključno političnega in fašističnega odbora. Toda treba je priznati, da so bili tu še precèj na nejasnih tleh. Nič kaj določne še niso bile misli kljub mnogemu obravnavanju, mogoče pa prav zaradi tega. Ves fašizem ni bil složen, ne soglasen pri obdelovanju stanovskega vprašanja, pri pregledovanju odnosov med stanovstvom in fašizmom ter pri načrtovanju mejá državi, ki naj bi bila na stanovski osnovi. Jasno sta bili vidni dve poglavitni smeri: eno so zastopali ljudje, ki so izhajali iz starega prevratnega strokovništva ali ki so se kljub dosledno zgrajeni miselnosti razvili v celovito stanovstvo, v katerem se je vse utapljaló; drugo pa ljudje, ki so hoteli ostati zvesti duhu prvotnega fašizma, bistveno političnemu duhu, kakor na primer Mussolini, ali ki so prišli k fašizmu iz narodnjaštva, ne da bi se dotaknili svojega mišljenja in pojmovanja države, kakor na primer Alfredo Rocco, pravni minister, pravnik in zakonodajalec fašizma, silno bister um, čeprav je bil nagnjen k tisti pravni dobrogledosti, ki povzroči precenjevanje nalog in veljave zakonov.

»Nesmrtnim načelom« nasproti in delo za ponoven pregled pogodb

3. — Vsekakor so s temi zakoni med letoma 1925 in 1927, »prevratnimi zakoni«, posebno zadnjimi, krepko zakoračil novemu političnemu in gospodarskemu ter družabnemu redu nasproti. In Mussolini je tedaj to ponovno izjavljal ter tudi preHITEVAL novi red, ki je bil v teh zakonih samo v *zametku*. V njegovih govorih je bila zmerom in močno poudarjena beseda »prevrat«; beseda, ki se ji dober Romanijec, Romanijec iz ljudstva, nerad odpove že celo stoletje do danes. Zanj pa je imela še poseben, bojevit pomen; namerjena je bila zoper tiste, ki so fašizmu odrekli vsako prevratno vsebino in naravo, zoper tiste, ki so obsodili in še obsojali fašizem kot nazadnjaštvo in nasprotje prevrata, in nazadnje zoper tiste, ki so klicali preKletstvo nad njega, Mussolinija, češ da je odpadnik. Ni mu bilo mar besedno skladje, silno pa je pazil na bistveno skladje svojega življenja. Rekel je: Izvršili smo pravi, edinstveni in koreniti prevrat, pokopali staro liberalno, svobodoljubno, brezbrizno in mrtvoudno državo, staro državo, ki se klanja »ne-

smrtnim načelom«, s tem da dopušča, da se razredni boj spreminja v družabni polom; in nadomestili smo jo z državo narodne stanovske in fašistične zveze, ki zmore zbirati, nadzorovati, urejati in blažiti koristi vseh stanov, ki se počutijo enako varne (Z balkona dvorca Chigijev dne 28. oktobra 1926). In v nekem govoru, ki je tudi kmalu postal znamenit kot »Vnebohodni govor«, je 26. maja 1927 spraševal sebe in zbornico, ki je bila že blizu svojega petletnega poslovanja (1924—29): Kaj smo napravili v teh petih letih, fašisti? »Neznansko, vekovito, znamenito stvar: ustvarili smo enotno italijansko državo.« Mussolini je šele zdaj občutil »enotno državo« od rimljanskih časov naprej. Tudi »država« je bila šele zdaj. Ni bila država leta 1861, ampak preprost sestav načelništev, ki so bila slabo povezana s pretežno voljenim službovanjem; ni bila država tisto, kar so skoraj brez sape dosegli fašisti leta 1922; skratka, ni bila država tisto, kar je bilo brez ljudstva in na kar je ljudstvo brezbržno, ali še slabše, sovražno gledalo; ni bila država in prav za prav niti ne narod, ki bistveno živi z državo kot nekaj, kar ni samo porok notranjega in zunanjega reda, ampak tudi varuh in prenosnik ljudske duše, ki se je v stoletjih izoblikovala v navadah, v jeziku in v veri. »Brez države ni naroda« (Govor na shodu stranke dne 7. avgusta 1924). Toda to, kar so zdaj zgradili, to, kar nadzoruje politične sile, nadzoruje нравne sile, nadzoruje gospodarske sile naroda, dà, to pa je država; in to je tudi pravi narod...

Veselje in ponos obnovitelja sta se mešala ali se tudi vrstila v Mussoliniju, bojevitem duhu v pravem pomenu besede, ki mu ni bila toliko potrebna zmaga kot boj; mešala ali vrstila sta se z ustreznim, a drugačnim veseljem in ponosom rušilca. To je bil čas, ko so se zunaj Italije najhuje zaganjali fašistični nasprotniki. Boj, ki je doma miroval, je toliko bolj besno divjal zunaj, kjer so bila njegova vrhovna poveljstva. Leti 1925 in 1926 sta bili tudi leti dejanskih napadov na Mussolinija, štirih zapovrstjo, ne brez prigovarjanja in sokrivde z onstran mejá. Ta pa je zmerom bolj neugnano dosegal stara načela in nauke, češ da so živo, jasno, brezpogojno in dokončno nasprotje vsega sveta ljudovlad, bogatinstva in prostozidarstva, skratka »nesmrtna načela«. Nasproti »fraternité« (bratstvo) brez bratstva, nasproti »égalité« (enakost) brez enakosti, nasproti »liberté« (svoboda), ki se je dejansko spremenila v su-

ženjstvo največjih revežev, je postavil fašizem in njegove politično družabne vzore; nasproti slavi Francije, pobudnice leta 1889, slavo Italije, ustvariteljice fašizma, pobudnice nove omike. Opomogla si je mazzinijevska misel o »pobudi«, ki zmore podeliti prvenstvo tistim, ki si ga upajo privzeti, to se pravi, glasnikom in predstavnikom novih življenjskih načel; prvenstvo, ki se mora udejestviti tudi v gmotni moči, ki je tem bolj zakonita in trdna, čim bolj je postavljena na duhovno osnovo. Dalje pa, ali nista Mussolini in na splošno fašizem opravila notranje preosnove tudi s tem namenom, da bi se mednarodno utrdila? Obe stvari sta bili zanju ena sama stvar; obe bitki ena sama bitka; tudi zato, ker so bili zdaj, kakor smo rekli, največji sovražniki fašizma izven Italije in so se načelnim razlogom nasprotovanja pridruževali ali primešavali bolj izključno politični razlogi, tisti, ki navadno ne dvignejo več samo stranke zoper stranko, ampak narod zoper narod, državo zoper državo. Zato se je v italijanskem življenju zmerom bolj tesno kazala tista živa povezanost notranje in zunanje politike, ki je bila značilnost in moč malega savojskega kraljestva, posebno v desetletjih priprav na vojsko za neodvisnost, ki pa jo je potem zgubilo, ko so ga politiki in stranke obtežili ali preveč na eno ali preveč na drugo stran; posledica pa je bila, da je ostala ena brez ciljev ali namenov, druga brez osnove. Omenili smo »vnebohodni govor« z dne 26. maja 1927, ki je hitro sledil *Delavski listini*. Toda po veselem in ponosnem oznanilu, da se je končno v Italiji vendar rodila enotna država, se je pokazala druga potreba: »pripraviti« je bilo treba tako ljudi, kakor tudi gradivo, vse kopne, pomorske in zračne obo-rožene sile. »Potem bomo lahko v bodoče, ko bomo med letoma 1935 in 1940 na razpotju evropske zgodovine, povedali svoje mnenje in nazadnje dosegli priznanje svojih pravic...«

Mnogo so takrat in pozneje v Italiji, še bolj pa zunaj razmišljali o takšni napovedi prihodnosti. Dejansko je bil Mussolini trdno prepričan — in ni bil edini, ki je bil — da so v pogodbah ozemeljski, naselbinski, denarstveni in družabni odstavki, potrebni obravnave, pregleda in zboljšanja v prid samim pogodbam in njihovi življenjski sili, in da bi z izvršitvijo tega pregleda odpravili precèj najhujših vzrokov gmotnih in duhovnih nadlog, ko bi miru pridružili pravičnost ter lahko bolje

utrtili mir in omogočili uspešno sodelovanje med državami. Te misli na ponoven pregled pogodb, ki bi bil neposredno koristen Italiji in marsikaki premagani državi osrednje Evrope, posredno pa vsej Evropi, ni Mussolini po letu 1919 nikoli več opustil. Toda zdaj se je začela ostvarjati in postajati politična smernica in stvarna dejavnost. Medtem je jasno izjavil to misel v nekem svojem govoru v juniju leta 1928, v katerem je natančno povedal, da bodo med letoma 1935 in 1940 dozorele okoliščine, ki bodo lahko odločile novo in pomembno razdobje odnosov med evropskimi državami ter pokazale posamezna vprašanja, ki jih bo mogoče, kakor je odkrito želel, mirno rešiti; toliko bolj, če bi se s ponovnim pregledom pogodb izognili hudim zapletljajem, ki bi sicer lahko nastali (Govor v državnem zboru dne 5. junija 1928). Mussolini je poslej pričakoval malo ali nič več od Zveze narodov, ki je v pogodbi sicer sprejela ponoven pregled pogajanj za eno izmed svojih morebitnih nalog, a je namesto tega obmirovala v udobnem *status quo* (prejšnjem stanju) ter jo je bilo treba v nekem smislu imeti najprej za kršiteljico te pogodbe. Toda preden bi zares zavrgli Zvezo narodov, jo je kazalo drezati, jo suvati v bok in ustvariti izven nje sredstva za bolj uspešno delovanje. Italija bi tudi v tem lahko postala pobudnica in pospeševalka. Ali ni njen prevrat v notranjosti države in v odnosih med sloji prenovil načela vzajemnosti? Ali ni vrnil spoštovanja starešinskemu načelu, ki bi ga lahko tudi v svobodoljubni in enakostni, še slabše, v nazovi svobodoljubni in enakostni Zvezi narodov koristno uporabili, da bi popravili napake in slabosti? Nedvomno si je v Mussoliniju in na splošno v fašizmu utrla pot misel, da bi se marsikatero njegovo načelo lahko uresničilo tudi v mednarodnih odnosih. Ne da bi sanjali o večnem miru, niti ne, da bi miroljubno imeli mir za popolno dobroto. Bojeviti duh in pojmovanje, da je življenje boj, ter da je najlepše »življenje v nevarnosti«, to je podžigalo fašizem in njegovega predsednika. Ni ustavila boja tista leta priprava kopnih, pomorskih in zračnih sil, ki se je je fašistična vlada lotila takoj po letu 1922, posebno pa po umoru generala Tellinija v Albaniji in po pripetljaju na Krku; ni se ustavilo delo za vojaško in bojovito vzgojo italijanske mladine. Toda vse to bi se dalo kaj lepo načelno in dejansko

spraviti z odkrito željo, da bi v Evropi obnovili varnejše pogoje miru. Italija pa je najbolj med vsemi potrebovala miru, če samo nekaj njenih ciljev upoštevamo.

Sprava

4. — V ta čas in ne brez zveze s temi dogodki in tem delom, ki je poskušalo razširiti državne osnove in obnoviti odnose družabnega sodelovanja, spadajo pogajanja med Italijo in Sveto stolico, ki so se srečno končala in ustavila stari prepir. Čas je seveda počasi zorel. Precèj je že izginil ali se polegel stari in prazni antiklerikalizem. Duhovi so med vojsko in po njej postali bolj naklonjeni veri na splošno, posebej pa katolištvu in papeštvu, ter jima priznavali v njunem notranjem pomenu zgodovinsko in narodno veljavo. Že takoj po vojski je minister Orlando poskusil znova soglasno urediti odnose med državo in Sveto stolico namesto starega in enostranskega zakona o jamstvih. Izvolitev Pija XI., dobrega »ambrozijanca« in dobrega Italijana, kakor tudi resnično pobožnega duhovnika, je posadila na papeški prestol moža, ki je bil tudi glede osebnih čustev precèj dobro pripravljen na to. Potem je nastopil fašizem in kmalu potem, po nekaterih malo pomirljivih izjavah, pogosti namigi in priznanja, spoštljive Mussolinijeve besede o cerkvi, papeštvu in katolištvu v znamenitih govorih: v zbornici, ko je bil še poslanec leta 1921; v Vidmu na večer pred pohodom na Rim in drugod. Ta je pospešil zoritev časa; ta, ki se je odločil za korenito delo v italijanskem življenju in je torej potreboval moči in soglasja (»Če živi državnik pobožno po veri večine svojih rojakov, je to prvina moči in soglasja,« je rekel Mussolini Ludwigu v znamenitih *Razgovorih*, italijanska izdaja iz leta 1932, stran 173); ta, prevratnež in prenovitelj, ki se prav zato ni kaj prida predajal sicer dobroti, a počasni sili časa, ki ni bil preobremenjen z ustaljenimi sodbami in predsodki, ki ga ni preplašilo silno breme nekaterih vprašanj, ki so kakor plazovi z razvojem časov nekako naraščali, kotaleč se po samih sebi; recimo samo, ki ga ni preveč obremenila, ne preveč prestrašila zgodovina. Narodnjaška vsebina fašizma, ki jo je še poudaril s svojim spojem z narodnjaško stranko, ga je nagnila k temu, da je sprejel marsikaj iz stare giobertijanske in tudi predgiobertijanske

misli o papeštvu, ki je izraz narodnega življenja, slava in sredstvo za okrepitev naroda v svetu. Njegov nauk, ki je bil nasproten tako liberalizmu in individualizmu, kakor tudi snovni ljudovladi, njegovo prizadevanje, da bi se opiral na narod svobodnih proizvajalcev, kmetov, rokodelcev in majhnih posestnikov, je ustvarilo pomembno soglasje med fašizmom in gospodarsko družabnim naukom cerkve. Obnova Ljubezni, ki je vrnila v šole pouk krščanskega nauka in križ, zakon, ki je leta 1925 strl prostozidarstvo in razpršil njegovo ločino, ter hitro uveljavljena navada, da sta bila duhovnik in cerkvena posvetitev navzoča pri toliko fašističnih obredih, so bila dobra popotnica in obenem zgovorno znamenje postopnega prizadevanja za zблиžanje. Leta 1927 se je na pobudo duhovščine, ki gotovo ni mogla biti popolnoma zasebna, začelo pomembnejše delo, namreč razgovori med ljudmi dobre volje z obeh strani. Razgovori so trajali kar nekaj let, a kljub izmeničnim spremembam so bili zmerom bolj predmetni in obvezni. Kajti čeprav bi izključili Rimljansko vprašanje, se vendar ni vse skladalo med cerkvijo in fašizmom, tistim fašizmom, ki ni sprejel v narodnem življenju ničesar razen države, izven države, zoper državo in ki je skoraj po božje častil državo, notranjo in nadčutno obenem.

Z dobro voljo in s stvarnim duhom, ki je znal ločiti bistveno od postranskega in ki v Piju XI. ni bil manjši kot v Mussoliniju, so vendar premagali vse ovire in 11. februarja 1929 sklenili lateransko pogodbo; bila je dvojna pogodba, če vzamemo spravo, razveljavljenje Rimljanskega vprašanja, ureditev mednarodnih odnosov med Italijo in papeštvom na eni strani ter konkordat, to se pravi, ureditev notranjih odnosov med državo in cerkvijo na drugi; a ena pogodba, če vzamemo, da sta si sprava in konkordat vzajemno pomagala, da je vsako izmed obeh vzorno središče dvojne in enojne pogodbe; sprava, kakor trdijo nekateri, ki so bolj navezani na ustaljeno narodno stališče, ali konkordat, kakor trdijo drugi, ki so bolj naklonjeni verskemu in cerkvenemu gledanju. Dejstvo je, da je bilo veliko govorjenja o tem osnovnem dejanju fašistične vlade in celó slabo prikritih fašističnih nesoglasij, kakor tudi odkritega nasprotovanja nefašistov, ki so bili nepomirljivi in nespravljeni, kakor na primer Benedetto Croce v državnem zboru. Isto se je primerilo leta 1887 ob prvem in brezuspešnem po-

skusu sprave med Crispijem in Leonom XIII. Toda ni dvoma, da se je z lateransko pogodbo fašistična vlada precèj potrudila, da bi v javno narodno življenje vlila več verskih vrednot, da bi odpravila, kar je še ostalo starega, čisto italijanskega nesoglasja med državljanom in vernikom, da bi vključila v narodno in državno telo tako državljana proizvajalca, kakor tudi državljana vernika in državljana katoličana, da bi odpravila pomemben vzrok mednarodne manjvrednosti Italije. Vlado je pri tej pogodbi seveda vodila politična misel, toda ne nizkotna zvičajnost. Dejstvo je, da Italijani zadnjega rodu razen tistega duhovnega vedenja, ki smo ga prej omenili, niso pripisovali nič kaj prida več pomembnosti nekaterim »načelom«, ki so dveh ali trem prejšnjim rodovom pomenjala skoraj življenje. Majhnih ozemeljskih prenosov (Vatikanska država) niso imeli za nikakršno žalitev državljsanske zavednosti in narodne časti. Narod ni bil več samo nekako na ozemlju, živel je bistveno v dušah. In poslej se je čutil tako trdnega v notranjih in mednarodnih odnosih, bil je tako krepko navzoč in delaven v svoji prestolnici, da je lahko v njej poglavarju krščanstva izročil pomembnejše mesto, kakor bi ga mogel takoj po letu 1860. In to, ne da bi zatajil kaj bistvenega, ne da bi »šel v Kanoso«, kakor so potem skoraj povsod govorili in pisali, celo v glasilih, ki so precèj blizu predsednika vlade (v februarški »Gerarchii« leta 1927, *Pogodba pri Svetem Janezu v Lateranu*).

Vse to, to se pravi, strokovno in politično zakonodajstvo s splošnim pripravljanjem države; ne preveč prijetni namigi na čas, ki je bil že precèj blizu, ko naj bi se pokazala težavna mednarodna vprašanja; sprava s Sveto stolico, ki so si jo nekateri predstavljali kot obnovljeno zvezo žezla in pastirske palice, kot najem papeških sil v strankarske in narodne namene; vse to je dajalo novih nagibov ali pretvez za preštevilne, čeprav raznorodne vojske fašističnih sovražnikov, ki so bili potemtakem večidel slabi prijatelji Italije. V tujini so se sicer množila tudi priznanja in slovesne izjave naklonjenosti fašizmu in fašistični Italiji. Toda to ni razorožilo nasprotnikov; ko pa so videli, da tudi zoprni sovražniki stopajo v njihov tabor, jim je notranji odpor celó pogoršal njihovo nasprotstvo do italijanskega fašizma. Okrog leta 1930 se je to nasprotstvo spremenilo skoraj v vojsko; vojsko, ki so jo seveda bojevali z

miroljubnimi sredstvi, kakršna so vseč bogatim ljudovladam, ki pa zato niso manj prizadela Italije spričo hude gospodarske stiske, ki se je prav takrat zgrnila nad Evropo; ta vojska pa bi se vsekakor lahko spremenila v pravo in resnično, v načelih osnovano vojsko. Mussolini je kar naprej slovesno ponavljal svoje mirovne namene. Oboroževal se je sicer, toda za obrambo. Nikoli ne bi poskusil kake pustolovščine. Njegova politika ponovnega pregleda pogodb je bila bistveno miroljubna politika, mogoče edina resnično miroljubna politika. Svaril pa je tudi, da bo tisti, ki bi mogoče izzval načelno vojsko, ki bi mogoče ogrožal neodvisnost ali bodočnost Italije, spoznal, kako silno je mogoče razvneti italijanski narod.

Spričo dvojnega in nasprotujočega si evropskega obličja, po večini sovražnega, toda v marsičem tudi prijaznega in naklonjenega, je bil Mussolini zmerom bolj mnenja, da je treba podčrtati fašizem kot izvirno stvaritev, edino izvirno stvaritev novega veka, in sicer tako po splošnem pomenu, kakor tudi po zamisli, načelih in uresničenju, čeprav je italijanski po svojem duhu in po podrobnem načinu delovanja; zmerom bolj je bil mnenja, da mora verovati vanj, v njegovo moč pridobivanja in v njegovo bodočnost. Ni bilo mogoče dvomiti o izidu boja med načeli, ki prihajajo, in načeli, ki odhajajo. Vojska, ki jim je škodovala, je bila samo zadnji nasilni krč sveta, ki je umiral. Vsi bi morali iti po poti, po kateri je šla Italija. V desetih letih bi bila Evropa fašistična ali pofašistena. Dvajseto stoletje bi bilo stoletje fašizma, stoletje omike, ki bi jo vodila Italija, stoletje italijanske moči. Zanj je bilo nekaj usodnega v našem napredovanju. »V mojem duhu že žari prepričanje kot sončna luč ob najvišjem poldnevu poletnega dne« (govor o gospodarski politiki dne 18. decembra 1930). Nekateri govori iz let med 1930 in 1932 v Milanu, v Florenci, v Livornu in v Turinu so med najbolj odločnimi in včasih kar nasilnimi, ko je namigoval na zunanjo politiko, ki si jo je potem postavil v središče in skoraj za življenjski smisel. Toda bilo je nasilje nekoga, ki se je čutil obkroženega in se je upiral, nasilje nekoga, ki je videl, da njegovo delo in njegove namene napak razumejo.

In vendarle še ni zgubil upanja, da bo lahko z miroljubnimi sredstvi dosegel tisto največjo mednarodno pravičnost, tisto priznanje pravic, ki je bil merek, na katerega je po letu

1919 gledal fašizem, gibanje bojevnikov ali vsaj močno okrepjeno s čustvovanjem in upanjem vojaškega naroda. Bojeviti poudarek pa se je vrstil ali mešal z miroljubnim poudarkom, izzivanje pa s pritožbami. Ali naj še ostanemo v Zvezi narodov? je vprašal v turinskem govoru dne 23. oktobra 1932. Ze Vélíki svet si je zastavil to vprašanje. In pritr dil je, posebno zdaj, ko je bila Zveza nevarno bolna. Toda če bi se v bodoče na osnovi pravičnosti in priznanja naših pravic uresničili načrti sodelovanja štirih zahodnih sil, bi bila Evropa politično umirjena in bi se mogoče tudi gospodarska stiska končala... To je bil, mislim, prvi namig predloga, ki se je naslednje leto v juliju uresničil s pogodbo štirih; pogodbo, ki so jo sklenili izven Zveze narodov, toda ne zoper njo, in z nameni, ki bi mogli, če bi jih dosegli z njenim sodelovanjem, tudi njej vrniti nekaj zaupanja in moči. Ker pa so jo nekatere velesile sprejele nezaupno in s predsodki, mogoče pa tudi malo odkrito, ker so ji bili mnogi majhni in srednji narodi silno nasprotni, ker so bili izključeni iz nekakšnega evropskega vodstva in so se bali, da bodo zgubili del številnih in krivičnih dobičkov, ki so jih dosegli z vojsko, je pogodba štirih živela samo kratko razdobje jutra, čeprav ji ni manjkalo mednarodnih priznanj in so jo v Italiji razglasili kot veliko zmago fašizma, ki so jo obširno razlagali in pojasnjevali na vseučiliščih, po šolah in zavodih za omiko. Ko pa je tedaj Mussolini uvidel, da je tudi to sredstvo ali orodje dela za odškodnino in uravnovešanje v Evropi zgubljeno, so pač lahko dozoreli v njem drugačni sklepi: naj torej resnična pobuda nadomesti nemogočo skupinsko pobudo.

VII.

GOSPODARSKA, STROKOVNA IN DUHOVNA OKREPITEV NARODA

»Žitna bitka« in pridobivanje tal

1. — Medtem se je ob tem silno izvirnem, izključno političnem in pravno stvariteljskem delu vneto nadaljevalo drugo delo, posvečeno gospodarsko družabnim, vojaškim, vzgojnim in drugim vprašanjem in koristim. Celó izredno se mu je pospešil

in okrepil tok kakor v bitki. Sicer pa je bilo, kakor smo rekli, Mussoliniju vse »bitka«; vse je gledal, želel in obravnaval *sub specie belli* (z zreljšča vojske). Je bil mar to značaj človeka, ki je dejansko zmerom živel ob strelnici? Je bila mar prekanjenost, da bi obdržal pripadnike in vse ljudstvo zmerom na *chi vive* (straži) in bolj voljne slediti mu ter povečal učinkovitost povelj in hitrost dela? Je bil mar naraven pojav po vojski v deželi, kakršna je bila Italija, ki je v vojski doživela svoje najhujše preskušnje, ki jo je vojska silno globoko zaznamovala ter se je od leta 1919 dalje vse obnavljalo na duhovni osnovi prav te vojske, prve velike in zmagoslavne vojske zedinjenega naroda? In tako smo imeli od leta 1925 dalje »bitko za liro«, ki jo je naznanil Pesaro v znamenitem govoru, to se pravi, žilav napor, da bi ustavili razvrednotenje denarja in obvarovali množico malih varčevalcev, ljudstva, ki je živelo od stalnih plač, pred nasprotnimi koristmi in spletkami, ki so jih zastopale predvsem velike veleobrti pa tudi tujina; »bitko za jug«, ki je bila osnovana na javnih delih in izboljševalnih napravah, kakor tudi na posebnih ukrepih javne varnosti zoper zadnje ostanke krajevnega hudodelstva, in zmerom bolj razumljena v njenem pravem pomenu besede, namreč bitka za Italijo v odseku, kateremu so priznavali zmerom večjo pomembnost za narodno življenje in za njegovo sredozemsko bodočnost; nazadnje »žitno bitko«, veliko obsežnejšo od drugih, ki je bila prav za prav bitka za bolj izrabljeno poljedelstvo in za večji donos vse italijanske zemlje glede žitaric, sadja, zelenjave, tolšč itd. za potrebe notranje prehrane in za izvoz; za povečanje in izboljšanje pičle in nezadostne živinoreje; za preskrbo volne, lesa, tkalskih vlaken itd. Spočetka so lahko dvomili, da bo imel Mussolini, človek *strenuous life* (junaškega življenja), hrumečih strojev in hitrice, pogum in razum, da se bo razgledal po vprašanjih zemlje, ki so zmerom počasi rešljiva. Toda bila so mogoče osrednja narodna vprašanja; ne samo gospodarska, ampak tudi izrecno družabna in npravna. Pa tudi fašizem sam je dobil že ob nastanku kmečki poudarek; vsaj zmago si je zagotovil, ko se je iz mest prelil na deželo in jo osvojil ter bil nekako osvojen, to se pravi, nasitil se je kmečkih prvin in zahtev; bilo je že leta 1921, ko se je Mussolini po lastni izjavi »prebudil s silno ljubeznijo za poljedelstvo«. Poslej je bilo »pokmetenje Italije« zmerom glasnejše fašistično

dnevno povelje; to ni pomenilo, naj bi Italijo vrgli v roke »poljedelcem« (rajši narobe!), ampak naj bi ji oskrbeli tisti delež bogastva in narodnostne sile, npravnega zdravja in politične neodvisnosti, ki more izvirati iz okrepljenega poljedelstva, s povzdigom poljedelskega ljudstva in poljedelskih središč, ki so bila stoletja pozabljena v Italiji stotih mest z mestnimi središči; pomenilo naj bi, naj bi zauzdal in ovrl tudi na ta način pogosto vdirajočo politično moč mastnega veleobrnega in denarniškega bogatinstva. V ta namen je moglo razen kmečke ljudovlade koristiti tudi obrtništvo, posebno še, ker je bilo, kakor je sam Mussolini izjavil, nenadomestljive pridnosti posebno v Italiji; obrtništvu pa se je medtem vlada vneto posvetila, da bi po dobri stari navadi zbližala obrt in roko delstvo, da bi vrnila trgovini ustvarjalno moč in strokovno sposobnost. Zato so ustanovili šole, poučne zavode, natečaje, tekme, razstavne sejme itd.

Mussolini se je z izredno vnemo lotil te bitke, ki je zajela vse narodne strokovnjake in proizvodne sile, kmete in posestnike, učenjake in tovarnarje, inženirje in izvedence in denarnike, učitelje in duhovnike. Mussolini je spodbujal bojevnike z zakoni in z vladno skrbjo, s slovesnim podeljevanjem nagrad najbolj prizadevnim in voljnim in bistrim, z besedo na velikih »kmečkih« shodih in ob vsakoletnem razdeljevanju nagrad ter z osebnim zgledom, ko je na svojem romanijskem posestvu ali na izboljšanih poljih ali v novih kmečkih naseljih podžigal kot orač ali mlatič, s svetim pravilom setve ali žetve. In kakor mu je silno všeč, da je sin kovača in da je deček koval železo na nakovalu, tako mu ni nič manj všeč, da je iz kmečke rodovine, ki je stoletja živela v isti vasi in na isti zemlji. Kdor živi daleč od Italije, si težko predstavlja vnemo za delo, ki sta jo prebudila beseda in zgled tega edinstvenega voditelja v vsakem kotičku dežele. To so priznali celo taki, ki niso verjeli v tako imenovani vpliv, posebno duhovni vpliv, ampak se jim je zdelo, da morejo vladati samo železni zakoni dobička. Posebno ostra je bila bitka, prava bitka in ne v prenesenem pomenu besede, ker niso hoteli samo izboljšati posestev in okrepiti tedanje proizvodjalne ureditve, ampak tudi korenito spremeniti obličje zemlje in načine pridelovanja; kadar so se namreč lotili zemlje, ki je bila močvirna ali zlahka dostopna poplavam ali suši in je bila

zato skoraj zapuščena ali malo obljudena ter dajala silno pičel in negotov pridelek, kakršna je bila kljub delu za zopetno pridobitev od leta 1860 naprej v vsakem delu polotoka, predvsem pa še v nizkih rečnih dolinah, vzdolž morske obale, po ožganih apulijskih ravninah ter velikanskih sicilskih in sardinijskih predelih. Tod pa so jo imenovali »celovita izboljšava«; celovita v tem smislu, da je obsegala vsa dela, ki so potrebna za gospodarsko okrepitev zemlje (načrtna ureditev vode, pogozdovanje in utrditev okoliških gorskih predelov, prekopi in vodovodi in vodnjaki za pitno vodo in namakanje, vasi in naseljske hiše, ceste itd.), kakor tudi v tem smislu, da si je zastavila neposredno in posredno popolne gospodarske, družabne, zdravstvene in vojaške cilje.

Za oboje — za žitno bitko in celovito izboljšavo — ki je med letoma 1928 in 1934 doseglo svoj vrh in ki je potem malo zastalo, ker so pritisnile druge bolj nujne potrebe, toda so kmalu spet poskušali obnoviti, da bi namreč s tem preprečili, da ne bi bil zgubljen del že opravljenega dela; za oboje je imel Mussolini krepke pomočnike v Giacomu Acerbu, poljedelskem ministru, in v Arrigu Serpieriju, učenjaku silne veljave in podtajniku za celovito izboljšavo; v zelo skušenih inženirjih in strokovnjakih, ki so delovali na grudi veličastnih italijanskih izročil; v bojni vrsti pogumnih posestnikov in poljedelcev, ki so seveda tudi z državno pomočjo zastavljali svoje glavnice, jih nekajkrat zgubili in se zrušili zaradi pritiska nizkih cen, ki je potem nastopil, a so vendarle začeli z delom. Obširne predele je pridobila in zboljšala med drugimi Narodna bojevniška zveza, ki sta jo vodila zaslužni Cencelli, potem pa zaslužni Crollalanza, in s tem stopnjema ostvarila tisto, kar je bilo eno izmed svetlih upanj teh bojevnikov, namreč zemljiška posest. Tako so torej začeli ali pa samo hitreje dokončali, ponekod pa oboje, začeli in dokončali, izboljšavo piavske nižine, izboljšave buranske, parmske, ferrarske in mantovanske okolice, ravnine okrog Pise in Grosseta, maccanjske in ostijske kotline ter pontinskih planjav, rodovitne rietijske doline, kampanijske, metapontske, murške, kapitanatske in katanijske nižine; ravnine ob vznožju Etne, campidanske kotline v Cagliariju na Sardiniji; tale zadnja dežela je stoletja in tisočletja poznala samo osamljenost, izkoriščanje in zapuščenost, zdaj pa je hitro spreminjala obličje in veliko obetala o sebi in svojih

bodočih sposobnostih, ne brez velikega zasluženja neustrašenih sardinijskih bojevnikov, ki so med vojsko 1915-18 na dnevno povelje naroda uredili otok. Korenite posestne spremembe pa so se začele tudi v drugih otoških predelih s pretežno pastirskim gospodarstvom ali docela zapuščenih, kakor na primer v Terralbi, ki so je bile same krnice in barja, kjer je zraslo na stotine naselij in nekaj naseljskih središč ter majhno mesto Mussolinia, ki ga je država postavila leta 1930.

Med dovršenimi izboljšavami pa sta znameniti maccanjska severno od Rima in še bolj izboljšava pontinskih močvirij na jugu; znameniti zaradi strokovnih težav, ki se jih je bilo treba lotiti, in zaradi hitrice, s katero so jih premagali; zaradi žalostnega glasu, ki je stoletja obdajal te kraje in zaradi naspotja med to revščino in zgodovinsko veličino mesta, čisto v gospodujočem središču. Koliko pa je bilo tudi vsem domačih spominov na nekdanje italske rodove, ki so bili tod naseljeni; na zgodovinske, z junaštvi obdane boje, ki jih je tu bojeval Rim ob začetku svoje zgodovine, ter na sledeče zmage in osvojene dežele, ki so bile njegovo prvo cesarstvo, začetek veliko obširnejšega cesarstva! Koliko brezuspešnih načrtov in brezuspešnih naporov so ljudje že žrtvovali zanje, začeni pri Juliju Cezarju, ki se je prvi ob velikem razpadanju rimskega poljedelstva spet spomnil zemlje in si zasnoval obširne načrte izboljšav, posebno v že cvetočem pontinskem okrožju! Tod je bilo zdaj izboljševanje še prav posebej skrajno korenito; in kjer je bilo vse, narava in ljudje, skoraj divje, sta že v letih 1932 in 1933 vstali sredi razsežne nižine med gorami in morjem prvi novi mesti: Littoria in Sabaudia, katerima naj bi sledila druga; okrog mest pa kmečka zaselja z imeni, ki so prepolna spominov in svetih povračil za vojsko in darovanje: Pasubijska vas, Grappska vas, Piavska vas, Soška vas, Montellska vas itd.; v njih prebivajo priseljene družine, ki so prišle od vseh strani Italije, posebno pa iz Veneta in Emilije, ki sta zgledni deželi namakalnih in poljedelskih izboljšav. Nepozabljivi so bili dnevi, kdor je mogel prisostvovati obredom ustanovitve in odkritja novih mest: praznično ljudstvo kmetov vojakov, petje, zastave, čelade, vsepovsod vojaška znamenja; Italija je bila navzoča v tisoč znamenjih; tedaj pa je prišel kralj obiskat svoje pešce ali pa Mussolini s kakim svojim kratkim, donečim in tehtnim

govorom, ki je komaj šele omenjal opravljeno delo in že napovedoval nove stvaritve ter ni bil namenjen samo Italijanom, ampak vsej Evropi, da bi naznanil, da »so to bitke, ki jih imamo najrajši«, da pa je Italija pripravljena tudi na vsako drugo bitko, če bi jo kdo izzval ali če bi jo ovirali na njeni poti... Nad vsem in na vse pa je sijalo svetlo rimsko sonce.

Tudi brez čudežev na pontinskem močvirju so razpredelnice tistih let pokazale strm dvig žitnega pridelka, da bi skoraj lahko krili svoje potrebe in italijanskemu ljudstvu zagotovili vsakdanji kruh; skrajno pomanjšanje bolnih in umrlih za močvirsko mrzlico; naselitev zapuščenih predelov ali doslej prepuščenih redkim potujočim pastirjem; namestitev ljudstva po naseljenjskih hišah, namesto da bi bilo nakopičeno po trgih in vaseh. Spremenitev velike, brezimenske, blodeče in nemirne množice dninarjev, posebno številnih v Apuliji, v Emiliji in v Venetu, v kmete, v ustaljene naseljence na svoji zemlji, lahko rečemo, v prave ljudi, ki so dobili svojo osebno čast; kar je bila stara naloga in vzor Italijanov, je na Mussolinijevo spodbudo bilo ne sicer dovršeno, ker je bila in bo mogoče zmerom za to italijanska zemlja nezadostna, ampak precej pospešeno. Gmotna rešitev narodnih tal in pridobitev vse lastne zemlje, kar je bilo véliki sen poljedelca Garibaldija in potem neprestano sestavni del načrtov ljudovlad, je precej napredovala. Pogosto pa je pomenjala samo ponovno pridobitev, kajti mnogo izboljševalnih predelov je imelo pred Rimom, za Rim in po Rimu razdobja splošnega razcveta. Zdaj pa so znova vzcvetela pokopana mesta, vklade nekdanjih cest in ostanki namakalnih naprav; cerkve in mogočni samostani poznega srednjega veka, ki so se skoraj zgubili v neznanski samoti, so se zdaj spet priključili življenjskemu obtoku; delo se je vrnilo tja, kjer je nekoč delo kraljevalo. V teh delih in v obredih, ki so jih posvečevali, je fašizem izražal globino naroda in istočasno svoj boljši del; slavil je zmago družabnega miru in bojevitega duha nad uporno naravo, zmago domoljubnega prizadevanja in želje po moči, zmago ustvarjalnega prevrata. Mussolini je po pravici lahko, gledaje skupek tega mnogostranskega dela, poveličeval svojo dobo, ki je obnavljala ustanove, reševala zemljo in ustanavljala mesta.

2. — Marsikak cilj žitne bitke in izboljševanja se je pokazal tudi v fašistični sredozemski in naselbinski politiki. Medtem ko je najbolj cvetelo notranje izboljševanje, prav tedaj si je Mussolinijeva vlada prizadevala skleniti trgovske pogodbe, razišča in prijateljstva posebno z državami vzhodnega sredozemskega kotla, kakor tudi s Španijo, ki je bila zadnja leta prečej navezana na nas. Tako smo nameravali povečati zamenjavo s temi deželami; se osamosvojiti od drugih, bolj oddaljenih in zahtevnejših oskrbovalcev, se rešiti suženjstva obveznih prehodov ali dobiti oblast nad njihovim nadzorovanjem (končno smo se le smeli udeležiti mednarodnega dogovora o Maroku in Tangerju leta 1928), razviti pomorsko narodno dejavnost na starodavnem »mare nostrum« (našem morju). »Sredozemsko ljudstvo smo in naša usoda je bila zmerom na morju,« je izjavil Mussolini leta 1926, ko se je vkrcal za potovanje v Libijo in pozdravil brodovje. Italija je v Libiji že svoj čas uvedla nadvse popolno spoštovanje islamske omike; zdaj pa se je še bolj kot kdaj koli ukvarjala z izobrazbo islamskega sveta, z razumevanjem njegovih naporov za vstajenje, z olajševanjem samoupravne sestavne ureditve sredozemske in muslimanske Azije. In marsikaka javna izjava te politike v letih 1930 in 1932 (Mussolinijev govor v Neaplju, mnenje velikega fašističnega sveta, besede ministra Grandija) je prebudila slabo voljo in hrup in vik med naseljevalnimi evropskimi velesilami, ki so hlepele po samotrštvu. Istočasno je Italija zelo skrbela za Rodos in Dvanajsterootoče, da bi izboljšala kmetijstvo, povečala gospodarsko moč ter napravila tam privlačno in izžarevajoče središče. Še bolj je napela vse svoje sile, da bi imela čim več koristi od naselbin. Nekoč so v Italiji notranjo izboljšavo in naselbinsko politiko pojmovali kot nasprotje. Stranke ljudovlade pa so očitale našim vladalcem denar, češ da so ga zmetali v afriški pesek, ko bi ga vendar lahko koristno porabili za rešitev ljudstva in italijanske zemlje iz revščine in zapuščenosti. Zdaj je nasprotje izginilo. Kraljevo potovanje v Eritrejo leta 1925, štirideseto leto po našem izkrcanju v Mas-sau, je hotelo Italijane znova opozoriti na to prvorojenko med našimi čezmorskimi zemljami in naj bi izžarevalo tudi na druge. Pomemben je bil Mussolinijev obisk v Libiji leta 1926,

ki je bil zelo slovesen in glasen. Tudi prestolonaslednik in drugi savojski knezi so obiskali Libijo, Rdeče morje in Somalijo; abruški vojvoda pa je, ko je prišla njegova ura, ko je celo desetletje strastno opravljal delo naselitelja v kotlini Uebi-Scebeli, hotel tam umreti in biti tam pokopan; apulijski vojvoda, pozneje d'Aosta, pa se je, dober vojak in dober tovariš, udeležil ponovne osvojitve libijskih zelenic in vodil oddelke kamelarjev. V Somaliji so se nam priključili tudi majhni sultanati s severnega obrežja, ki so bili precèj časa pod našim varstvom. Poskušali smo se sporazumeti z abesinskim negušem glede cest in prometa, da bi naša vzhodna Afrika mogla bolj sproščeno zadihati. Potem pa smo gradili ceste, pristanišča in pristajališča, prekope in vodnjake, zdravstveno izboljševali in olepševali mesta v Somaliji, Eritreji in Libiji, pogozdovali peščine in gorska pobočja, skrbeli za živinorejo in nove nasade, napravili nekaj velikanskih namakalnih del, da smo pridobili zemljo za nasade bombaža, spreminjali smo pastirje v kmete in vzgajali domačine za bolj izrabljeno in donosno poljedelstvo, veliko zemlje smo odstopili in dali podporo za naseljevanje bogatinom in posestnikom, ki so odšli tja s polotoka, na skrivaj smo usmerjali veleobrt v vse tri nasebine (soline, mlini, žgalnice, tobačna obrt itd.), v Tripolisu smo ustanovili italijanski vzorčni velesejem, kamor so se kmalu začeli zgrinjati razstavljalci iz okoliških nasebinskih okrožij, prirejali smo skupinske izlete poljedelcev, trgovcev in dijakov iz Italije v Libijo, odkopavali in obnavljali veličastne ostanke rimskih mest, pokopanih pod peskom (Cirene, Leptis Magna, Sabrata) itd. Skratka, bila je prava »nasebinska bitka«, ki smo jo bojevali tudi z dnevniki in posebnimi časniki, ki jih je potem govorniška propaganda razglasila za »nasebinske dnevnike«, z zborovanji, z okrepitevijo Nasebinskega zavoda, ki je imel sedež v Rimu, in Poljedelsko nasebinskega zavoda v Florenci, z ustanovitvijo novih stolic nasebinske zgodovine in politike na kraljevskih vseučiliščih itd.

V Libiji je gospodarska okrepitev korakala vštric s ponovnim osvojevanjem in pomiritvijo, ki jo je resda začel že leta 1922 upravnik grof Volpi, a moremo reči šele za leto 1930, da je bila dovršena. Potrebna je bila po eni strani politika prizanesljivosti in dobrohotne previdnosti, po drugi pa sile. Skušnja, ki smo jo tedaj pridobili za vojskovanje v puščavi,

in duh, ki ga lahko imenujemo fašističnega, sta se združila v to, kar je bilo resnično veliko naselbinsko podjetje, ki se je razvilo v prizorišče premagovanja strašnih razdalj, do tisoč in več kilometrov od vsakega obalnega ali naseljenega oporišča; tak je bil na primer Fezzan. Tu na veliki puščavski planjavi so se lotili dela, ki je bilo ves čas neizprosno napadalno, silno podjetni, silno gibčni in vsepovsod pričujoči hitri saharski oddelki, ki jih je podžigala brezmejna drznost in volja, ki je zmagovala vsako utrujenost, saj so zmogli prehoditi 200 ali 300 kilometrov v dveh ali treh dneh ter ostati po tri tedne z živežem in vodo, kar so prinesli s seboj na hrbtu. S tem delom miru in vojske so si pridobili zaslužnje in silen sloves general De Bono, Cesare De Vecchi, maršal Badoglio, general Graziani in Italo Balbo. Ni bilo brez pomena, da so bili trije izmed teh, De Vecchi, De Bono in Balbo, trije izmed štirih mož (zadnji, četrti mož, Michele Bianchi, je umrl leta 1930); gotovo so izražali sklep Mussolinija in fašizma, da morajo zvezati svoje ime z velikim podjetjem osvajanja in ustvarjanja izven mejá. Z Balbom, upravnikom Libije, se začanja politika velikih pridobitev, ki še zdaj traja; koristila je poljedelskemu razvoju teh dežel, a pokazala, da je premalo učinkovita, da bi pritegnila in zaposlila italijanske naseljence. Zato se je zatekla k obširnemu in neposrednemu državnemu posredovanju, da bi onstran razvila majhno kmečko posest. Znova in še več zemlje smo pridobili, jo globoko navrtali za izkoriščanje globinskih vodnih plasti, da bi povečali mogočnost postavitve vrtov, zelenic, južnega sadja, hlevov, naseljenjskih hiš itd., da bi okrepili mršave nasade oljk, mandeljnov itd. Bolj kot kdaj koli je postalo značilno prvo in največje načelo naselbinske politike fašistične vlade v severni Afriki, ki je: povečati mogočnost ustaljenega življenja italijanskih delavskih družin.

Z vsem tem, kar je Italija napravila v svojih starih naselbinah in tudi z izboljševanjem svoje narodne zemlje (te dve dejavnosti pač nista dosti različni druga od druge), ni samo poskušala v neki meri zadovoljiti neposredne potrebe, ampak je izboljševala svoje skušnje in svojo izurjenost na naselbinskem področju, pridobivala novo vero v čudeže volje, se stvarno polaščala svojih afriških dežel, vzgajala v ljudstvu občutek domovine, ki se razteza čez morja, se zmerom bolj živahno udeleževala izobraževanja velike celine, dajala živo

osnovo za svojo zunanjo politiko, si ustvarjala pravico, da bi smela računati tudi na še večjo afriško posest. Sedanja dejavnost in izročilo iz preteklosti sta se skoraj združila in nudila ljudstvu vtis nepretirnosti, kakor bi novodobni Italijani v Afriki prevzeli delo rimljanskih Italijanov. Vsem je bila pred očmi vrnitev tistih rimljanskih časov v domišljiji, v čustvovanju in v mislih. Je to zgodba? Mogoče obrabljena govorniška cvetka? Nihče ne bi niti tega odklonil v deželi, v kateri je slepilo rimljanstva stoletja služilo za to, da bi varalo njegovo stvarno revščino ali jo vsaj prikrivalo. Toda tudi globoko dejstvo in odkrito vedenje italijanskega duha, ki je bilo podrobno vidno vsakokrat, kadar je to ljudstvo dvignilo glavo, bolj živo začutilo svojo enotnost, se poskusilo utrditi med drugimi ljudstvi, zagledalo, da se mu pred očmi blešči nekakšno upanje na veličino. Spomin na Rim ali njegova podoba sta tekmovala dve tisočletji, da bi izoblikovala in obdržala to čustvovanje, prizadevanje in upanje; to čustvovanje, prizadevanje in upanje pa je vzdržalo ali poživilo spomin na Rim ali njegovo podobo. Zato je Mussolini zelo krepko udarjal na struno rimljanstva. Saj ni mogel zanemariti te mogočne vere človek, ki si je zastavil tako velike načelne in stvarne cilje in je moral zbrati okrog sebe žive in mrtve, in kakšne mrtve!, da bi mu vsi pomagali. Kolikor bolj se je torej njegovo delo razvijalo in dvigalo, toliko bolj je cvetel Rim, dobival obrise in polnost pomena. Fašizem, ki je bil cepljen na deblo tega izročila, ga je še okrepil. Od tod Mussolinijevo prizadevanje, da bi povečal sodobni Rim, da bi postavil v polno luč največje spomenike rimljanstva doma in na tujem, tudi v severni Afriki, dalje da bi prikazal v svojih govorih zdaj blesk starodavnega Rima na morju, zdaj sredozemsko enoto, ki jo je ustvaril, zdaj čudovito raztezno moč njegovih kmetov vojakov. Različen pomen je imel zmerom Rim v očeh rodov, ki so ga klicali in povzdigovali, v skladu z vrednotami, ki so jih različno občutili. Rim je bil zapovrstjo »humanitas« (človečanstvo), pravo, svoboda, prvenstvo itd. Mussoliniju in fašizmu je bil, kakor smo že prej rekli, predvsem pokorščina, družina, vojaštvo in država. Potem pa cesarstvo. Kdor bi rad razumel Italijo in Italijane vseh časov, predvsem pa za časa njihovih različnih prerodov, ne sme nikoli prezreti Rima in neizbrisljivih brazd, ki jih je zaoral in jih še zmerom orje v življenju tega

ljudstva (in ne samo tega, kateremu ponovno vstajenje Rima kot prisposodbe določenih vrednot ali kot poživljajoče vere ni bilo skoraj nikoli samo italijansko!).

Veleobrt, javne naprave in obnova mest

3. — Nič manjše gospodarsko politične pomembnosti ni imelo tista leta izboljševanje veleobrtnih podjetij, čeprav je imelo manjši odmev v družabnem in duhovnem življenju. Velik napredek so dosegli v marsikakem odseku strojnih, kovinarskih in še bolj kemičnih veleobrti, ki so bile še prav posebej koristne narodni obrambi, ker so lahko s stroji in gnojili oskrbovale druge veleobrti in poljedelstvo, povrh tega pa tudi, da so dobavljale precej surovin nekaterim drugim veleobrtnim (*rajon* ali umetna svila). Italijanske pomorske gradnje so na primer osvojile mesto med najboljšimi evropskimi; brodovje pa smo kljub splošni stiski prevozov razširjevali in povečevali zaradi razvoja naših pomorskih sredozemskih in velikomorskih poti, zaradi preureditve in osreditve broderskih družb, zaradi obnove in povečanja pomorskih sil; da ne štejemo tujih naročil za trgovske in vojaške ladje v naših zelo upoštevanih ladjedelnicah. Med prvimi Mussolinijevimi prividi ob začetku fašističnega gibanja je bil privid »bodoče Italije, ki bo z močnimi ladjami napolnila morja, ki bo imela rodove mornarjev, ki bodo ponesli tribarvnico na vse oceane...« Prav posebno so skrbeli za rudniške veleobrti, to se pravi za iskanje in pridobivanje rudninskih kovin, okamenelega in tekočega goriva. Ležišča železa so odkrili pred kratkim in jih izkoriščali v Cogneju, v srcu Piemonteških Alp, več kakor 2000 metrov nad morjem, v sardinijski Nurri pa so jih znova spravili v delo in razširili; premogovne kotline so bile ob Raši v Istri in prav tako na Sardiniji; rudniki boksita so bili v Abrucih za pridobivanje aluminija, ki naj bi v toliko izdelkih nadomestil baker itd.; vsepovsod so v nekaj letih podvojili ali potrojili potrebna podjetja. Bolj natančno in znanstveno urejeno so iskali petrolejske vrelece; leta 1926 pa so ustanovili Splošno italijansko petrolejsko družbo (A. G. I. P.), da bi bolje izkoristili stara ležišča, poskusili z novimi vrtnji, pridobili petrolejskih predelov v tujini, izdelovali surov petrolej, oskrbovali notranji trg, tekmovaje z ameriškimi in angleško-nizozem-

skimi družbami. Lotili so se tudi pridobivanja bencina iz zemeljske smole in rjavega premoga, medtem ko so raziskovali in z novo vztrajnostjo preskušali nadomestke (naravni plin, lesni plin, gorilni alkohol). Pridružili so prejšnjim veličastna vodnoelektrična podjetja, tudi v Apeninih (med drugimi v Sili v Kalabriji), in se lotili velikanskega načrta za elektrifikacijo železnic, poskušali so raztegniti odjem električne sile na poljedelstvo, tako zaradi varčevanja s premogom, kakor tudi zaradi nadomestitve živalske pogonske sile z električno, da bi ono rajši uporabljali za meso in mleko kot za delovno moč. Čudovita dela so opravili na področju navadnih cest, železnic in avtomobilskih cest, ko so neznansko povečali in izboljšali naše cestno omrežje. Nekatere izmed teh, ki so jih začrtali in začeli že pred leti, so dokončali s »fašistično« naglico; omenimo naj samo najbolj neposredno zvezo med Bologno in Florenco ter med Rimom in Neapljem, ki vodi čez veliko izboljšano planjavo in skozi nova mesta. Tisočem kilometrov starih cest, ki so jih prepustili Samoupravni cestni družbi, so obnovili gramozno plast, popravili so jih, jih povaljali in pokatranili. Starodavna prednost Italijanov je gradnja cest, v Italiji in izven nje. Zdaj so izročili ceste namenom hitrejšega, skladnejšega in silovitejšega narodnega življenja, trdnejše izletniške okrepitve polotoka in učinkovitejše vojaške ureditve. Mogočne pristaniške naprave so zgradili v Bariju, središču pokrajine, ki je obetala silen napredek, ko je bila najbolj proti Levanti izpostavljena postojanka polotoka; zato so vpeljali tam tudi levantinski velesejem in naučno vseučilišče, ki je privabilo veliko dijakov z bližnjega vzhoda, posebno iz Albanije. Še večje naprave pa so bile v Genovi, največjem prevoznem pristanišču na polotoku, in v Benetkah, kjer je na pobudo grofa Volpija, preudarnega trgovca, kakor tudi upravnika naselbin in denarstvenega ministra, vstajala na bližnji celini Marghera, veliko pristanišče in veleobrti predel. Tukaj naj omenimo še dela, ki so jih dovršili v starih in novih pomorskih oporiščih, posebno na Siciliji in Sardiniji, na postojankah, ki so bile najbližje Afriki; tudi dosti letališč in pristajališč je bilo posejanih po vsej padski, polotoški in otoški Italiji na voljo zračnemu orožju in nevojaškemu prometu, ki se mu je v nekaj letih pomnožilo število notranjih in mednarodnih zvez s središčem v Rimu, ki je bil določen za veliko letalsko postajo, mogoče

največjo za promet med tremi celinami, ki obdajajo Sredozemlje.

Skratka, bilo je popolnejše in raznoličnejše strokovno pripravlanje na vsem polotoku; narod je zmožgal več pridelati in kriti sam večino svojih potreb; pomnožili in spopolnili so obrambna in napadalna sredstva, da bi bil narod za vsak primer pripravljen. To je bila politična zamisel, ne manj in mogoče še bolj kot gospodarska, v času, ko bi rajši nasprotovali veleobrtn, kot jo podpirali, in je bilo zmerom teže ne samo pridobivati nove trge, ampak tudi ohranjevati stare za izdelke domačih tovarn; politična zamisel, pravim, je vodila vsa ta različna italijanska dela. Na splošno so bile deležne enakih skrbi tudi vojaške veleobrtn: obnovili in povečali so brodovje, tako da je postalo vojaško orodje, ki se ga je bal vsakdo, tudi močnejši od nas. Prav posebno so skrbeli za vojno letalstvo. Po letu 1918 je letalska oborožitev padla na nič. Mussolini, ki je bil sam letalec, jo je dvignil in ji vrnil krila. Ustanovil je letalsko ministrstvo in ga najprej sam vodil, potem pa izročil Italu Balbu. Balbo pa si je na tem področju kakor pričaral uspeh in napredek do visoke stopnje ter uresničil zamisel, ki jo je že marsikdo pogumno načel, a so ga vrhovne vojaške oblasti zavrnil, da bi bila namreč letalska oborožitev sama zase, da bi lahko samostojno izvojevala bitke, da ne bi bila navaden privesek drugega orožja; po zraku je prekrižaril zahodno Sredozemlje in Črno morje; vodil je zračna brodovja na čudovitih preletih Atlantika od zahodne afriške obale do Brazilije, od angleške obale do Združenih držav Severne Amerike ter dvignil valove navdušenja med silno številnimi italijanskimi naselbinami in postavil Italijo na nesporno prvo mesto glede na skupinske polete na velike razdalje.

Toda hoteli so še več: doseči v javnih napravah večjo učinkovitost, izboljšati zdravstvene razmere na deželi, jo obogatiti z lepimi in koristnimi zgradbami, Italijo približati novim navadam in sodobnosti. Mussolini je imel rimljansko strast za graditev, za polaganje kamna na kamen, opeke na opeko. Drugo bi že zmogle biti besede in besede, ki naj bi se sčasoma uresničile; nikakor pa ne tako ceste, prekopi, poslopja pristanišča in pridobljena zemlja. Bil je tudi »sodoben« človek, celo vsepovsod med prvimi pobudniki. Napredka pa zanj ni pomenilo toliko razmišljanje kot delo, spreminjanje, ponovno osv-

janje, zmerom večje uravnavanje življenja v njegovih tisoč stvarnih uresničitvah. Tako je spodbudil neznansko gradbeno obnovo, posebej še v večjih mestih, pa tudi v mnogih srednjih in majhnih, ki bi bila rada velika, ali pa so bila potrebna prenove kakor velika in mogoče še bolj. Bilo je veliko pretiravanj in zapravljanja in krajevnih denarnih težav in žalitve »kmečkosti«, čeprav so jo na ves glas oznanjali, in nezadovoljnih malomeščanov in kmetov, ki so sicer povečanim in olepšanim mestom pomagali nositi bremena, a niso uživali dobrot. Na splošno pa je bilo vendar izboljševalno delo: nezdrava stanovanja so prenavljali ali popravljali; meščanske naprave so raztegnili na obširne predmestne predele; napeljali zadostne vode mestom, ki so bila brez nje; postavili na tisoče vladnih zgradb, ministrstev, sedežev strokovnih zvez in družabnih ustanov, poštnih in brzojavnih uradov, šol in naučnih mest, občinskih poslopij, fašističnih domov, telovadnic in igrišč, vrtov, vodovodov itd. S pospeševanjem poslov, ki so jih opravljali v teh poslopijih, je raslo potrebno spoštovanje javnih ustanov, podpirali so napor za dvig države, ki naj bi bila zmerom pričujoča in delovna ustanova. Porazgubilo se je nekaj poudarkov »krajevnih značilnosti«, kakor se je zgodilo v Neaplju, ki se je tudi začel spreminjati na sebi ustrezni ravni, ta značilnost pa je bilo skoraj povsod umazanost in revščina. Tudi izven mest je skoraj sleherni trg ali zaselek kaj dobil in si včasih sam kaj izboljšal, ko so najpreprostejši delavci zastonj ponudili svoje moči, da so zgradili šolo ali cesto, pokopališče ali vodnjak, ter se tako tudi ti udeležili splošne obnove vitvene vneme.

Spričo graditve novega pa so najbolj skrbeli za starine, ki so močan in enoten poudarek Italije, spomenik njene pretekle veličine, večno gibalno ponosa in upanja. To je bilo očitno predvsem v Rimu, ki je imel prvenstvo tako glede novih zgradb, kakor tudi glede obnavljanja in povečevanja starin. Fašizem je komaj stopil v prestolnico in že je Mussolini izrazil svoj sklep, »da bo veličastna svetišča rešil zajedavskih zgradb«, »da bodo v potrebni samoti zablesteli neznanski tisočletni spomeniki naše zgodovine«, da bo odpravil »neumno skrunitev cestne železnice, ki je v napotje rimskim cestam«, »zgradil ravno cesto, ki bo prinesla *mare nostrum* in njegovo dihanje iz Ostije, spremenjene v mesto« itd.; skratka, da bo vrnil sta-

rinskemu mestu svetlobo, sproščenost in življenje ter »ustvaril neznanski novodobni Rim« (Govor ob ustoličenju prvega upravnika prestolnice dne 31. decembra 1924). Po zedinjenju Italije je bil to prvi mož italijanske države, če ne štejemo Francesca Crispija, ki je bil navdušen za veliko prestolnico in je razumel nujni narodni in mednarodni pomen prestolnice. Vsi pa vemo, kaj je od tistega dne dalje nastalo iz Rima predvsem po osebnem Mussolinijevem posredovanju. Starinsko mesto se je prebudilo v novodobno mesto, ohranilo se je pojmovanje o zgodovinski nepretrganosti življenja italijanskega naroda. Rim, o katerem se je v letih pred vojsko in po njej uveljavila navada, da so ga na vso moč obmetavali s posmehom in ujedljivostjo, češ da je zajedavsko mesto in pravo narodno breme, je začel spet vstajati v italijanskih očeh v ponosno veličino ter si tudi kot delavsko in proizvodno mesto pridobivati pomembnost. Vsako leto ali vsak letni čas so bili v njem pomembni shodi: bivših bojevnikov, bivših vojakov s tega ali z onega bojišča, vojnih pohabljenecv, delavcev, združnikov, kmetov, sinov Italijanov v tujini itd. Ves narod je korakal proti Rimu in si ga resnično osvajal. Vsem tem novim delom v Rimu in izven njega, velikim in majhnim, pa so vsekakor poskušali dati politični pomen, ustvariti politični, to se pravi, fašistični vtis. Fašizem je vsemu dajal svoje ime in svoj vtis. Vsako odkritje so spremljali fašistični obredi. Osemindvajseti oktober, obletnica pohoda na Rim, in enoindvajseti april, ustanovitev Rima in delavski praznik, sta postala dneva, ki sta bila še posebej posvečena njim. Prispodobe in napisi fašistične modrosti so vsem dobro vidni napolnili nova poslopja, zasebne hiše, zelo prometne ceste in šolske veže. Napisi pa so bile same Mussolinijeve besede, ki so izražale v jedro skopi, nekako otipljivi podobi fašistična npravna in politična načela.

Število in moč. Vzgoja mladine in vodilni sloj

4. — Politiki, ki je poskušala pomnožiti poljedelske in veleobrtne izdelke ali strokovno izobraziti narod, se je pridružila (pa tudi obsežena je bila v njej) politika, ki naj bi pomnožila prebivalstvo in kakovostno izboljšala ljudstvo. Poskušali so bolje upravljati ljudsko premoženje, ki je bilo zadnjih 50 ali 60 let tako zaradi pomanjkanja kruha, kakor

tudi zaradi pomanjkanja duha rajši nadležno breme kot moč ter so ga dostikrat razdevali in poškodovali. Zato so seveda takoj prepovedali ali omejili naše izseljevanje tudi tja, kjer so še sprejemali in skrbeli za našega izseljenca; poskušali so osamljenega izseljenca, ki je bil izpostavljen vsem nevarnostim raznaroditve, nadomestiti z izseljenci v skupinah, ki bi imeli svoje voditelje in strokovnjake in glavnico za prevzeta podjetja (poskušali pa so dobiti tudi zadostno zaupanje za tako izseljevanje); izdali so ukrepe in vabila, da bi obdržali privezane na Italijo ali spet pridobili Italiji množico izseljencev, ki so sodili, da jih je več milijonov, ali vsaj tisti del izseljencev, ki se še niso preveč odtrgali od Italije in bi jih bilo še moč pridobiti; na tisoče njihovih otrok, tudi z onstran morja in z onstran oceana, je bilo poleti povabljenih k nam na letovanje in v obmorska taborjenja z načelom, ki so ga imeli pregnanci Preroda, »sprememba neba, ne duha«, preden pa so odpotovali, so jih pospremili v Rim, jih popeljali pred kraljev dvorec in pred spomenik neznanega vojaka, jih v mimohodu pokazali Mussoliniju ter jih spodbudili za spoznanje in stvarno pojmovanje italijanske očetnjave. Zato so se tudi bolj načrtno in uspešno prizadevali, da bi odpravili boleznin in umrljivost ter onesposobljenost za delo, kar je resda tudi pri nas že precej časa obetalo zboljšanje; to se pravi, postavljali so nova zdravilišča za omejitve jetike; dalje so zavod, ki so ga ustanovili leta 1926 pod visokim pokroviteljstvom predsednika vlade, potem spremenili v Narodni zavod, ki naj pomaga za delo hudo onesposobljenim, jih poklicno prevzgoji, poskrbi za njihovo namestitvev itd.; razvili so se preskrbovalni zavodi, posebno na področju sirot, materinstva in boleznin v poklicu; dalje delavska počivališča in oskrbovališča, ki so jih ustanovila in vzdrževala velika veleobratna podjetja; zgradili so ljudske hiše in nameščenske domove ter jih prepustili posebnim zavodom; bil je obsežen načrt za obnovitev in izboljšanje naseljenjskih hiš, ki pa so ga doslej samo nebistveno uresničili, bolj pa so okrepili in razširili zdravstveno pomoč manj premožnim slojem, tudi na vzajemni osnovi; nekajkrat so poskusili razširiti poznanje in uporabo zdravstvenih načel na deželo s posebnimi društvi in poukom kmečkih gospodinj itd. Mussolini je krepko poudarjal misel, da »mora biti v dobro urejeni državi telesno

zdravje naroda na prvem mestu.« Sicer pa je celovito izboljševanje in popravljanje toliko mest, o katerem smo govorili, delalo čudeže hkrati tudi na tem področju.

Nazadnje so izdali ukrepe, da bi ustavili prizadevanje za zmanjšanje rojstev, ki se je, resda z bolj počasnim korakom kot drugod, vendarle tudi pri nas pokazalo, posebno v nekaterih najbolj pomeščanjenih ali najbolj zunanjim vplivom izpostavljenih predelih (Piemont, Ligurija); še več, da bi v kali zatrli vzroke, ki so pospeševali ta pojav. Zmanjšanje rojstev, ki je hudodelstvo samo po sebi, ali pa kaže silno hudobnost, to se pravi nravno pokvarjenost in telesnoustrojno razpadanje, so prikazali in ošibali kot povzročitelja drugega in še hujšega zla: šibkosti, staranja in narodne smrti. Država pa je poskrbela za propagando po časopisih in knjigah in spisih, s tečaji in zborovanji. Tudi to je bila prav za prav bitka, in sicer »narodnostna bitka«. Na eni strani so bolj ostro preprečevali razuzdanost, huje kaznovali namerne splave, detomor in podobna »hudodelstva zoper materinstvo«; naložili so samcem poseben davek in samstvo je bilo razlog za podrejenost z marsikako neljubo posledico. Na drugi strani pa so dajali podpore ob poroki in ob rojstvu ter davčne olajšave in dodatke pri plači; določili so različne prednosti za očete številnega zaroda in za nedoletne otroke številnih družin; skrbeli so in uvajali posebne pravice tovarniškim delavkam pred porodom in po njem ter med dojenjem; ustanovili so veliko Narodno zvezo mater in otrok za pomoč revnim materam in skorajšnjim materam, bodisi zakonskim ali nezakonskim, otrokom in dojenčkom; podeljevali so slovesna častna spričevala in nagrade najbolj rodovitnim materam. To bi lahko imenovali »politiko družine«, ki je z neposrednimi in posrednimi pomočki poskušala, bodisi s koristnostjo ali javno zavednostjo ali nravnimi načeli, v javnem mnenju zmerom bolj utrditi položaj žene matere, da bi obdržala nedotaknjene družinske navade zoper poskušanje hotene nerodovitnosti in preveliko »porazumljenje« spolnega nagona; da bi nudila družini boljše gnotne in duhovne razmere za rast in množenje; da bi spet uveljavila izročilo o številni, silno složni in urejeni »dobri italijanski družini«. Razumljivo je, da so lahko delovali v popolnem so-

glasju s cerkvijo. Udomačeni navadi posebnih železniških olajšav novoporočencem za potovanje v Rim se je pridružila navada, da je sveti oče v Vatikanu posebej sprejemal in posebej blagoslavljal skupine mladih poročencev. Toda ni dvoma, da je bila fašizmu in njegovemu predsedniku vsebina take politike bistveno in predvsem... politična. »Vojaška moč države, bodočnost in varnost naroda so zvezani z narodnostnim vprašanjem.« »Število je moč.« »Nenadomestljiv pogoj prvenstva je število.« Tako in podobno je govoril in ponavljal Mussolini, ki svoj čas že ni več trpel števil in je skoraj zaničeval razpredelnice, zdaj pa se je spet lotil zasledovanja skoraj vsakdanjih kazal rojstva in smrti ter bil pripravljen pokazati Italijanom v občudovanje ali v grajo pokrajine ali rodovitne sloje (na splošno jug in dežela) in nezadostne; nekakšne složne in skrbne predele na eni strani, na drugi pa lene in kloneče pred sovražnikom. To je bila zares ostra bitka, mogoče najostrejša, kar jih je imel Mussolini, najbolj nejasna glede končnih izidov, kakor je menda celó sam izjavil, toda ne obupana, če smemo soditi že danes po prenekih tolažilnih znamenjih.

Razumljivo je, da so za to, to se pravi, za pretežno politično vsebino »narodnostnega boja«, uporabili še večjo vnemo pri telesni vzgoji mladine, ki naj bi pomenila, in je dejansko tudi res pomenila, nravno vzgojo, kajti v fašističnem modroslovju ni bilo prostora za ločitev telesa in duše, telesa in duha, »knjige in puške«. In v tem je silen razvoj, ki so ga dosegli številni zavodi, ki so skrbeli ne samo za varovanje zdravja dece in otrok in mladine obeh spolov, ampak tudi za razvoj pobudnega duha, za vzgojo privajenosti na red, za sposobnost uboganja in poveljevanja, za smisel za družabno vzajemnost, za ljubezen do domovine, do fašistične domovine. Svoj čas smo že omenili Narodno otroško zvezo, ki je po svojem nastanku zavzela pomemben obseg in ponesla fašistično ter italijansko ime v vsako najbolj zakotno zaselje, ko podpira šolo in ji daje večjo učinkovitost; omenili smo že Mlade Italijanke in Prednjo stražo. Tem se je pridružila Ustanova liktorskih sinov za otroke in mladino Italijanov, prebivajočih v tujini, dalje mladinski bojevniški fašiji, ki naj bi bili nekakšno uvajanje v strankarsko življenje, še preden bi z obredom fašističnega nabora novi

fašisti dobili hkrati izkaznico in puško. S tem delom sta si pridobila lepo zasluženo Renato Ricci, ki je osnoval Otroško zvezo, in Pietro Parini, nadzornik fašijev in italijanskih šol v tujini. Po njunem prizadevanju so dobila pomorska in gorska letovališča silno močno pobudo, skoraj zmerom so bila v novih in lepih poslopijih, dalje poletna taborjenja, križarjenje po morju, ki naj bi dalo mladini tudi bolj sproščeno pojmovanje sveta, posebno sredozemskega, ki je tako poln in živ rimljan-skih in italijanskih spominov in izročil. Potem pa *šport*, vsakovrsten *šport*, za posameznika in za skupine, ki so ga širili z vsemi sredstvi in ga precèj raznesli vsepovsod, saj je zajel celó take pokrajine in družabne sloje, ki ga do tedaj niso poznali in se je bilo skoraj bati, da ga bodo zavrgli (južna Italija, podeželje, delavski sloj). Zato so bila vsepovsod velikanska tekmovališča in preprosta igrišča; dejansko smo se udeleževali mednarodnih tekem ter ogrožali in dosegali prvenstva; podeljevali so odlikovanja in nagrade »za telesno moč« itd., vse pod visokim nadzorstvom stranke, pogosto spodbujeni tudi z Mussolinijevim »priznanjem«, ki je bilo športnikom priznanje zmage in »zmerom večje moči za domovino« (Govor rokoborcem dne 28. oktobra 1934). Sicer pa je Mussolini sam dajal zgled: bil je letalec, jezdec, plavač, pešec; kot ves fašizem je tudi on zaničeval brezdolje, udobje in »prijetno življenje«. Tako je bil *šport* zmerom manj igra in poklic, zmerom bolj pa izraz duhovnega življenja in vzgoja duha; ne le majhnih manjšin, ampak celih množic. Športne navade so poživile tudi življenje po vojašnicah in na nov način preusmerile vojaški pouk, ki je poskušal napraviti iz vsakega vojaka »junaka« in vzgojiti v vseh odsekih in v vseh enotah tiste darove, ki so bili med vojsko pridržani posebnim naskakovalnim oddelkom. Nič čudnega, če je bila fašistična vlada spričo takega duhovnega nagnjenja posebno dobrohotno skrbna za letalstvo, ki je nekako značilno utelešalo tisti siloviti duh, ki je bil duh fašizma.

To je bil v Italiji trenutek mladine. Mladina je tekmovala in mladina se je trudila ali se varala, da bi bila tudi starešina. Vera v mladino in njeno čudežno moč je zmagovala. »Umaknite se mladini,« je bilo dnevno povelje. Od tod neka samozavest v njej in nestrpnost, da bi brž zasedla življenjska mesta,

in nekaj nevolje na petdesetletnike in štiridesetletnike, to se pravi, tudi na rod, ki se je vojskoval, tudi na tiste, ki so v novembru in decembru leta 1917, takrat še mladi, zmago-slavno nastavili pregrado svojih prsi nasproti prodirajočemu sovražniku. (Čudno, kako je bila vojska 1915—18 kljub vsem živim znamenjem, ki jih je zapustila, silno odmaknjen dogodek v italijanskem spominu in kako je v mladinski zavesti sploh ni bilo, ker se je nekako potopila pod gosto plastjo novih spominov, pod skladom dogodkov, ki so spremljali rojstvo, rast, zmagoslavje in razmah fašizma!) Ker pa ni nihče živel v preteklosti, niti ne v sedanjosti, ampak v bodočnosti, zato so s posebnim zanimanjem gledali na mladino, kakor da bi ta in samo ta utelešala to bodočnost in mogla odkriti skrivnost. Zadaljali so vprašanja: Kaj dela mladina? Kaj misli mladina? Kaj hoče mladina? Tako je napravil okrog leta 1930 majhen rimski časopis *Il Saggiatore* (Preiskovalec). Iz odgovorov mladine res ni bilo vidno, da je imela razen splošnega navdušenja in odmišljenega prepričanja, ki spreminja svet, tudi zavest novega nasproti staremu. Črnogledi pa so našli v tem potrdilo za svojo črnogledost: Ta mladina, so razlagali, se ne zna zbrati, preveč je usmerjena izven sebe itd. Stranka je zmerom bolj nadzorovala pouk in vzgojo mladine, posebno vseučiliške, ter tudi zavračala in odklanjala državne zavode, v katerih so bili kljub obnovi še preveč vidni stara znanost, stari učni načrti in stari vseučiliški duh. Vsako leto so ob narodnih tekmah ali liktorstvih *športa* slavili tudi liktorstva omike; to se pravi, omogočali so dijakom ustne in pismene obravnave o političnih, umetniških, strokovnih in drugih vprašanjih. Te obravnave pa so veljale za urjenje duhov, kot sredstvo za ustvaritev in razbistritev lastnih misli, kot pobuda za novo fašistično omiko. Ob tekmovanju dijakov so bile tudi tekme mladih umetnikov in rokodelcev, delavcev in kmetov po trgovinah in delavnicah, podjetjih in na polju, da bi hkrati tudi zbližali ročno delo in omiko. Kot pogoj za pripustitev k takemu tekmovanju pa je bilo treba napraviti preskušnjo telesne moči, odpornosti in dobrega zdravja, to se pravi, da so zbližali tudi *šport* in omiko.

Vredno je omeniti in že tedaj so omenjali nekakšno ločitev mladine od družine, ko je bila tako pritegnjena in popolnoma zaposlena v fašističnih ustanovah. Nekatere je to

zaskrbelo. V bistvenih rečeh pa je bil vendar občutek družine pri nas zmerom živ in krepak. Samo če se ni tisto, kar je obstajalo od zamisli ali navade, da je življenje zasebna stvar, razvilo bolj kot kaj drugega v družinskem območju. V obrisih se je kazalo novo mišljenje in pojmovanje družine, treba je reči tudi družabnosti, kakor se sicer navadno zgodi in se je zgodilo ob vsakem razdobju korenitih sprememb in preosnov; na primer ob koncu srednjega veka, ko je novo tržanstvo, pripravljeno na zmagoslavje, razbilo družinsko življenje in ga spremenilo v občino in stanove; zato pa so plemiški sloji, pripravljani na poraz, bili in ostali trdno zaprti v svoje sorodstvo in gradove in dvorce. Ko so družino potisnili v stran, je življenje posameznika postalo v fašistični vladavini zmerom bolj pridržano državi; državi je bila torej pridržana tudi njegova vzgoja že čisto od mladih nog in spričo vsakogar. Vemo, da so bila leta 1927 pogajanja s Sveto stolico prav zoper to ločitev; in toliko, da se tedaj niso razbile dobre namere miru in soglasja. Cerkev je imela svoje vzgojne ustanove in jih poskušala razširiti, da bi si zmerom bolj zagotovila vso mladino. Mussolini pa se je uprl. »Na tem področju se ne pogajamo,« je rekel potem, ko je govoril pred obema zbornicama o sklenjeni stvari. »V celotnostnem pomenu terjamo državljansko vzgojo.« Dà, tudi versko vzgojo; saj moramo to vzgojo poenotiti, »mladini moramo dati občutek močatosti, moči in osvojevanja; predvsem ji moramo vdihniti našo vero in ji prižgati naše upanje« (Govor v poslanski zbornici leta 1929 spričo sprave). Vzgoja, o kateri je sanjal in jo hotel, je imela eno sámo ime; ker pa je sovražil hinavščino, prav zato je čisto jasno razodel to ime, ki je »vojaška vzgoja«. A ta vzgoja ni bila usmerjena samo v to, da bi pripravljala vojsko. Vsakdo bi jo lahko sprejel, če bi si osvojil mišljenje, da je življenje vojaštvo in da je vojaštvo velika življenjska šola; in da je oblikovanje državljana in oblikovanje vojaka ena sáma in enakovredna stvar.

Fašizem in fašistična vladavina sta nameravala s tem vzgojnim delom, ki je hkrati razvijalo telo in duha, ustvariti nov vodilni sloj; vodilni sloj, ki bi bil rojen in zrasel s fašizmom in ne bi bil šele umetno prilepljen na že dovršeno tvorbo; ker pa bi ga torej fašizem hranil, bi ta zmožel zbrati

vso njegovo dediščino, jo razvijati in krepiti. Tedaj je bilo vprašanje novega vodilnega razreda osrednje vprašanje časopisnega in strankarskega obravnavanja. Nameravali so odpraviti tisto, kar je bila največja napaka Italije, ko je izšla iz Preporoda; namreč pomanjkanje vodilnega sloja. Zdaj pa je šlo za to, da bi ga povečali tako po številu kakor tudi po kakovosti, mu navdahnili novega in bolj močatega poguma, mu pokazali novih in večjih ciljev, mu uredili življenje in delo v popolnem soglasju z ljudstvom in ljudstva z njim, ga pripravili za neprestano bogatitev z novimi prvinami in za neprestano obnavljanje. Vzgojiti tak vodilni sloj je pomenilo vzgojiti ves narod, ga dvigniti in ga okrepiti. In res je s fašizmom nastopila tako močnejša okrepitev zemlje in vsakega naravnega dviga dežele, kakor tudi globlja potrditev človeka. Tudi v nravnem in družabnem redu so nekako globlje orali, odkrivali nove plasti in sejali v brazde več semena. Samo pomislimo, koliko otrok, dečkov in mladeničev so potegnili iz zaprte družine in vasi, jih priklenili na oddelke, jim dali puško, da so se udeleževali tekem in poučnih potovanj, se utrjevali v posameznih in skupinskih preskušnjah, se vadili v poveljevanju, bili in se čutili vsak za nekaj, se družabno dvigali ali imeli vsaj zbegano željo, da bi se dvignili ali vsaj spremenili položaj in drugače zaživel. To je bil lep in tolažilni uspeh naroda, kateremu je do pred nekaj desetletji živi in zavestni del sestavljala le predrobena manjšina in v katerem se je želja po prenavljanju in dviganju samega sebe izražala najbolj v podobi prevratnosti pod zastavo razrednega boja. Toda medtem ko se je zdelo, da je to rešitev enega vprašanja, namreč ustvaritve naroda, je to vprašanje postavilo drugo ali druga: Kako napraviti prostora toliko ljudem, ki so prihajali, ki so se malo ali veliko ločili od malega sveta, v katerem so do zdaj živeli, in so videli, kako se jim pred očmi razširja obnebjje in v zavesti območje pravic? Kako zadostiti vnetemu narodnjaštvu, ki je imelo za svojo vero ali za svoj vzor Rim, njegovo veličino in njegovo cesarstvo? Treba je bilo pač taki mladini in narodu, ki je bil tako silno že razvnet, pri-skrbeti novih odtokov, novih delovnih področij, da se taka moč ne bi použila sama v sebi ali da se ne bi razletela na znotraj...

STANOVSKA DRŽAVA IN PONOVNNA OSVOJITEV
CESARSTVA

Stanovska zgradba

1. — Počasi pa se je začelo dovrševati drugo in bolj izvirno delo strokovnega in stanovskega združevanja; delo, ki se je začelo pred pohodom na Rim in takoj za njim, ki ga je potem krepko pospešil zakon z dne 3. aprila 1926, ki je urejal življenje strokovnih zvez, to se pravi, združenj, osnovanih na načelu ločitve med delodajalci in delavci, urejal delovne odnose s skupinsko pogodbo, da bi preprečil razredne spore ter posredno vplival tudi na potek razdelitve bogastva. Toda naloga, ki je bila dana združenjem, se je izčrpavala na strokovnem področju: skoraj nedotaknjeno pa je bilo še področje proizvodnje bogastva, proti kateremu se je fašizem zmerom bolj obračal. V ta namen pa je bilo treba določneje primerjati razne činitelje proizvodnje, ustvariti posebna orodja za zvezo itd. Že Delavska listina iz aprila leta 1927 je določala stanovstvo, ki naj bi zmoglo zediniti in predstavljati vse moči in koristi narodne proizvodnje v vsakteri njeni panogi; torej nekakšno državno orodje, ki bi imelo oblast določati obvezna pravila. Toda pretekla so leta, preden je bila ta stanovska združitev dovršena in smo tako res prešli v stanovsko razdobje. Dejansko je manjkalo še preveč pogojev, nasprotno pa je bilo treba preveč preživelosti še obrusiti ali jih prirediti, da bi se umaknile novemu, preveč dvomov in pomislekov je bilo treba premagati, da bi se ustni sporazumi spremenili v prepričanje. Ker so bile razmere take, bi mogel že slabo posrečen poskus vsaj nekoliko napovedovati uspeh.

Vendar v teh letih ni bil »nulla dies sine linea« (noben dan brez načrta). Napredovali smo počasi, a napredovali smo. Dobili smo že posebno orodje za delo, sredstvo, s katerim smo na državnem področju poskušali uravnovesiti koristi in sile gospodarskega sveta in nekako prehitevali nalogo stanovstva; ministrstvo stanovstva namreč, ki je nastalo v juliju leta 1926 in mu je pomagal Narodni stanovski svet, nekakšen posvetovalni odbor. Stanovsko ministrstvo pa si je učinkovito prizadevalo, da bi izboljšalo ureditev strokovništva, ki je bila še

pomanjkljiva in polna vrzeli, da bi med množicami razširilo načelo fašizma in strokovništva ter pospešilo različne sile družabne pomoči. Ko so potem strokovne zveze priznali za osebe javnega prava in jim prepustili celotno zastopstvo koristi ustreznega razreda, so lahko poskusili stopnjema uresničiti stanovsko načelo, da bi namreč v ustavnem življenju države zastopale enote združenih koristi, to se pravi, da bi bile te zveze v marsikakem odboru neposredne in posredne državne uprave in v poslanski zbornici. O tem predlogu so se dolgo prerekli. Kakor za zbornico, tako je bilo tudi za prenovlo državnega zbora dosti predlogov. Toda tu so težave še narasle in sile, ki so se upirale temu, kar bi lahko prevrnilo ustavo, so se poživile. Tako se je septembrski zakon iz leta 1928 omejeval samo na obnovo zbornice ter napravil iz nje tvorbo državljanov, ki so bili združeni kot proizvajalci, ter ji dal močan delež pri sestavljanju seznamov poslancev za Veliki svet, ki je dobil decembra istega leta in potem naslednje leto tudi sam svoj osnovni zakon, ki ga je opredeljeval po njegovem bistvu, njegovem položaju in njegovem delovanju. V stanovskem smislu so prenovili tudi Narodni stanovski svet, sestavili so ga namreč iz zastopnikov strokovnih ustanov in drugih združenj in združb višje stopnje, kakor tudi iz pravnih članov, ki jih je določal zakon. Stanovski svet pa so razdelili v odseke in pododseke, ki so ustrezali velikim panogam gospodarske dejavnosti, imel je zveze odsekov, zveze več odsekov in celotne zveze; pomnožila so se mu svojstva in leta 1930 je dobil svoje stalno vodstveno sredstvo, to se pravi, Osrednji stanovski odbor. Ker se je Narodni stanovski svet rodil ob osrednji upravi s čisto posvetovalno nalogo, je tako privzel ustavno nalogo in že nekoliko pokazal podobo tistega, kar naj bi postala bodoča zakonodajna zbornica, medtem ko je stara zbornica kljub volivni preosnovi v letu 1928 in volitvam z ljudskim glasovanjem v letu 1929 zmerom bolj zgubljala ugled, se praznila in se odtujevala stvarnemu italijanskemu političnemu svetu, svetu, ki ni imel več strank in strankarskih bojev za naskakovanje oblasti, ne več vlad, ki bi jih prevračali ali obnavljali po glasovanju in odločitvah poslanske zbornice.

Čas je priganjal. Mednarodno nasprotovanje zoper fašizem in fašistično Italijo, ki je medtem rasla v moči, neodvisnosti

in sposobnosti za pobudo na področju zunanje politike, ni mirovalo, ampak se je po mogočnosti še ostrilo; zato je bilo zmerom bolj potrebno na znotraj skleniti vrste, uresničiti popolno narodno vzajemnost in se v celoti postaviti v eno samo bojno vrsto nasproti inozemstvu. Svetovna gospodarska stiska je okrog leta 1930 dosegla tudi Italijo. Tu pa je povzročila silno omahovanje in tudi podiranje veleobrtnih in denarstvenih ali izboljševalnih podjetij, obupno klicanje po državnem posredovanju, blazno tekanje države na pomoč temu in onemu, popolno pomanjkanje tistega, kar naj bi še ostalo zaupanja v samoozdravitveno silo liberalnega gospodarstva. Mussolini se je spraševal, ali je napaka v *sestavu*, ki bi bila torej premagljiva z navadnimi zdravilnimi sredstvi, ali je napaka *sestava*, ki bi pa potrebovala silno korenitega zdravljenja; toda že se je nagibal k mnenju, da je napaka *sestava*. Zato je bilo treba pospešiti ustvaritev nadzorstvenih odborov in vodstvo gospodarskega življenja, kar so bili stanovi. Potem ko je okrepil življenje strokovništva, pa je tudi rekel: *aut aut*: ali bomo imeli razredni boj in načrtni zator vsake zasebne dejavnosti in lastnine in vsake posameznikove pobude, kakor hoče socialistično strokovništvo; ali pa bomo imeli popolno sodelovanje, s tem pa stanovstvo, ki ureja znanstveno skladno, ubrano in ustavno sodelovanje, ker varuje zasebno dejavnost in lastnino, a jo dviga do družabne pomembnosti, in spoštuje posameznikovo pobudo, toda v okviru narodnega življenja, kakor hoče fašistično strokovništvo. Ustaviti se ni mogoče, ne da bi se strokovništvo použilo v podrobnem delovanju, ki je tuje proizvodnemu redu, ko bolj gleda kot dela, je bolj v mirnem ravnovesju kot v nasilni napetosti (Mussolinijev govor Narodnemu stanovskemu svetu dne 22. aprila 1930).

Na drugi strani je že bilo nekaj osnovnih pogojev za stanovsko življenje. Močna je bila država in je postajala zmerom bolj, »celotnostna« država, ki je lahko zviška gospodovala vsem gospodarskim združenjem ter onemogočala samoljubnost in pristranskost skupin in razredov. Premagane so bile stranke, ostala je ena sama stranka, ki je družila vse državljane proizvodjalce. To edino stranko pa so dvignili skoraj v ustanovo javnega prava, da je tvorila nekakšno enoto z državo, kateri je sporočala vse svoje vzore in ji nudila v službo vse svoje ustanove (vojsko, otroško društvo, ženske fašije, zvezo mater

in otrok, Dopolavoro itd.). Kakor so leta 1929 pokazale volitve z ljudskim glasovanjem, sta bili država in stranka tako ena sama enota, da so potem mnogo govorili o tem, če ne bi kazalo zdaj stranke razveljaviti kot združenje, ali kar je bilo skoraj isto, jo razširiti, da bi zajela vse Italijane, kakor jih je zajemala država, ne da bi še kaj izbirala. Toda predsednik je vsako misel te vrste zavrnil. Stranka, je rekel, je kakor trdno ogrodje ali tudi kot kvas vladavine: predstavlja prostovoljstvo in zaupanje. Kakor se zmerom obnavlja z večnim dotokom novih rodov po mladinskih fašijih in fašističnem naboru, tako deluje kot trajna obnovitvena sila vladavine.

Dodati pa je treba, da so se zadnji čas pri nas misli o stanovstvu precëj izbistrile in poglobile zaradi skušenj, pisanja, zborovanj in razgovorov v območju odsekov in pododsekov Narodnega stanovskega sveta in drugih njegovih odborov. Po pravnem ogledu stanovstva so začeli preučevati tudi gospodarski videz. Književnost o stanovstvu iz teh let pozna dosti imen in precëj izvirnih del; bili so Ugo Spirito, Celestino Arena, Carlo Costamagna, Giuseppe Bottai, Massimo Fovel, Arrigo Serpieri, Sergio Panunzio in drugi. Niso bili posebno složni. Nekateri so namreč v stanovstvu poudarjali gospodarsko vsebino in namene, ko so se nekako vračali k izvoru, drugi pa bolj politično vsebino in namene; nekateri so bili pri stanovstvu na osnovi strokovništva, drugi pa na upravni osnovi, nekateri so podpirali razredno stanovstvo, to se pravi, stanovstvo po posameznih poklicnih zvrsteh (pridelovalci žita naj bi bili na primer ločeni od trgovcev z žitom in z njegovimi izdelki), drugi pa stanovstvo po celih proizvodjalnih sklopih (pridelovalci žita in trgovci z žitom in žitnimi izdelki skupaj), tretji prvo in drugo po različnih zvrsteh, nekateri so ravnali previdno in nekoliko nezaupno spričo stanovstva, ker so se bali, da bi lahko pomenilo konec strokovništva, drugi pa so ga obratno nujno zahtevali, posebno še, ker ne bi radi videli, da bi strokovne zveze, ki so bile skrčene na nepopolno delo, postale neplodne in razpadle; nekateri so govorili o »lastniškem stanovstvu«, drugi pa so to misel odločno odklanjali, češ da je preveč korenita. Skratka, bile so desničarske postojanke nekakšnih starokopitnežev in levičarske postojanke, celó na skrajni levi, ki so se nasprotnikom zdele nekakšen boljševisem; vse to je bilo videti in slišati na viharnem stanovskem

zborovanju v Ferrari leta 1932. Toda spričo tega nekoliko razbitega in razdejanega področja so si vsi želeli, da bi se rešili negotovosti, da bi dali vklado tej zgradbi, ki je že imela nekaj opornih zidov, da bi torej zares poskusili s stanovstvom. Tu pa sta se že tedaj pokazali Mussolinijeva pobuda ter njegova živa in poživljajoča moč. Mussolini poslej ni več dvomil, kakor ni takrat, ko se je vojskoval v socializmu: napačen je bil *sestav, sestav*. Naprej, torej! Tudi Nemčija je leta 1933 korakala s svojim zmagovitim narodnim socializmom in s svojim Hitlerjem, ki je prevzel oblast. Ko je država ustvarila politično in gospodarsko pokorščino, je prišel trenutek, da bi si podredila zmedeni gospodarski svet, ga zaupala stanovstvu in to napravila za predstavnika in orodje novega gospodarstva; trenutek tudi, ko so množice začutile, da so blizu njih ustanove, ki jih je ustvaril fašizem, ko so jih dejansko in otipljivo občutili kot sredstvo za dvig svoje življenjske vsebine in ne samo kot uresničitev naučnih vzorcev.

Tako je mogel Mussolini z zakonom z dne 5. februarja 1934, osnovanim na Delavski listini, ustanoviti stanovstvo, ga v maju in v juniju z vrsto odlokov ustvariti in 10. novembra prvikrat zbrati okrog sebe na Campidogliu splošen shod vsega stanovstva. Bilo je 22 stanov, za vsak velik sklop proizvodnje po eden, kolikor so mislili, da jih je nujnih in zadostnih za stvarne potrebe narodnega gospodarstva; nekateri po poljedelsko-veleobratno-trgovskih proizvodnih sklopih (žitarice, zelenjava, cvetlice, sadje, les, tkanine itd.), drugi po veleobratnih in trgovskih proizvodnih sklopih (kovinarstvo in strojništvo, kemija, papirnice in tiskarstvo, zgradbe itd.), tretji pa po proizvodni dejavnosti naprav (preskrba in denarstvo, obrt in rokodelstvo, promet, gostinski obrati itd.), vse pa je enako upravljal svet, ki so ga narodnostno zgrajena strokovna združenja sestavila iz zastopnikov, ki so jih odbrala med delodajalci, delavci in strokovnjaki, kakor tudi med predstavniki stranke in nekimi ministrstvi; vsi so bili razdeljeni v odseke in usposobljeni za delo ali kot splošno stanovstvo, to se pravi vsak v svoji celotnosti, ali kot poseben razredni odsek (v kovinarskem in strojniškem stanu na primer odsek dodeljencev pri posebni kovinarski ali strojniški veleobrti), ali tudi kot skupina dveh ali več stanov, ki so jih sklicala vprašanja, ki so se tikala več gospodarskih področij; vsi pa oskrbljeni z

družabnimi, pomirjajočimi, posvetovalnimi, odločujočimi in urejajočimi nalogami narodne gospodarske dejavnosti, s pravico, omejeno na lastno gospodarsko območje, sestavljanja obveznih pravil za osebe ali ustanove, katerim so nadrejeni, brez odobritve Splošnega zbora narodnega stanovskega sveta. Za zdaj so si stanovi zakonodajno moč delili z vlado kakor tudi s poslansko zbornico, toda že je bilo vidno, da bo kmalu po razdobju strokovništva in stanovstva in ko bodo stanovi prebili svojo preskušnjo, nastopilo tretje ustavno razdobje, to se pravi razdobje preobrazbe javnih ustanov. Takrat pa bi Zbor narodnega stanovskega sveta lahko prevzel vso zakonodajno oblast, ki jo je zdaj delil s poslansko zbornico, ter postal edini politični predstavni zbor vladavine, kakor je napovedal Mussolini v nekem svojem govoru konec leta 1934.

To je bila osnovna preosnova, po kateri so dobili stanovi izvajalno gospodarske naloge, to se pravi sposobnost pospeševati, pomagati in denarno omogočati vsako pobudo, ki bi poskušala izboljšati ureditev proizvodnje, ter so bili privzeti za orodje enotnostnega reda proizvodnje. Ta red ni bil ukazan zviška ali po tuji ustanovi, ampak so ga ustvarile proizvodne sile same, zbrane v živih enotah, ki jih je nadzorovala država. Da so gospodarstvo podredili državi, ne da bi država upravljala narodno gospodarsko življenje, to je bilo resnično novo, to je bila značilna razlika med fašističnim stanovstvom in Marxovim socializmom ali boljševizmom. S takega zrelišča so imeli fašistično stanovstvo za zadnje zmagovito razdobje bitke za ponoven pregled marksizma in marksističnega socializma, ki so jo bojevali že dobrih štirideset let v Franciji, Nemčiji in Italiji. Spričo fašizma v tem socializmu ni bilo več liberalnega gospodarstva, pa tudi ne socialističnega gospodarstva; ni bilo več videti dveh ločenih in nasprotnih gospodarstev in gospodarskih pojmovanj, ampak vstajanje enega samega, novega in zmagovitega gospodarstva. Tista leta smo veliko obravnavali fašizem in boljševizem in njune medsebojne odnose. Bile so pomembne sorodnosti, še večje pa seveda razlike in celó nasprotja med obema prevratoma, obema naukoma, obema diktaturama, obema vladavinama; nasprotja, ki so se kazala tudi v odnosih med obema vladama in obema javnima mnenjima, ki sta postali precèj sovražni kljub naklonjenosti italijanske vlade do pojvne Rusije. Boljševizem je deloval z diktaturo sloja, fašizem

z diktaturo države nad vsemi sloji, óni je podiral vse druge sloje, ta pa jih je družil v živo sodelovanje; óni je gradil na osnovi stare zgodovinske snovnosti, ta pa je zavračal snovnost in zelo poudarjal vzvišene življenjske sile; óni je zametoval zgodovino in živel v odmišljeni zgradbi, ki jo je zaukazala majhna oligarhija, ki je bila po večini tuja deželi in svojemu ljudstvu, ta pa je navezal močne stike z italijanskim narodom, uporabil vse žive prvine in sicer res vihtel bič nad navadami, koristmi in duhovnimi nagnjenji Italijanov, ker jim je hotel dati nov življenjski slog, a se vendar vključeval v zgodovinski tvorni razvoj naroda in države. Pomembne sorodnosti pa so bile vidne med italijanskim fašizmom in nemškim narodnim socializmom, čeprav sta obadva kazala značilna in ločilna znamenja dveh narodov in dveh zgodovin. Tudi z Nemčijo je italijanska vlada, posebno fašistična, navezala prijateljske odnose, ko jo je podpirala pri politiki za ponoven pregled pogodb in ji pomagala pri njenem prizadevanju, da bi se po hudih udarcih vojske dvignila; ravno to je bil pogoj večjega ravnovesja v Evropi in večje svobode nasproti nadvladama obeh zahodnih velesil. Ni manjkalo prikritih ali očitnih razlogov za nasprotja; še celó leta 1934, v letu Dolfussovega umora v Avstriji, so bili viharne trenutke v odnosih med obema vladama in obema diktatorjema. Vendarle pa si je utrlo pot s te in z one strani Alp prepričanje, da imata Nemčija in Italija mnogo razlogov za skupen boj. Načelni in politični razlogi so se sklenili; prav isti politični razlogi, ki so tudi vdahnili ne čisto izumetničeno življenje tridesetletni trojni zvezi.

»Notranji« gospodarsko družabni cilji, »zunanji« cilji moči

2. — Takó je fašistično delo glede na notranjo ureditev vsaj precèj napredovalo, če še ni bilo dovršeno. Potrebovali bi časa, da bi se vsa italijanska stvarnost, družabna in gospodarska, vokvirila v pravno ogrodje, ki je bilo precèj zamotano, in bi se znašla v svojem svetu ter bi mogla delovati in se razširjati brez izgubljanja sil. Toda ogrodje je bilo pripravljeno in volja, da bi ga izpopolnili, mu vdihnili življenja in razgibanosti, spravili v notranji in mednarodni red vse sadove, ki bi jih lahko rodilo, je bila močnejša kot kdaj koli. Silno jasne so bile tiste mesece Mussolinijeve besede, ko je pokazal

visoke cilje, tudi zares cilje, ki jih bodo poslej z rastočo odločnostjo in odločilnostjo pripravljali narodu. Notranji cilji so: povečati bogastvo, odpraviti iz življenja nesrečo zdravih in močnih ljudi, ki tesnobno in brezuspešno iščejo dela, pridobiti delavcem in kmetom globljo vsebino duhovnega in gmotnega življenja. Videti je bilo, da se bliža »razdobje človečanstva, ki je izenačeno na nižji ravni«; nižji namreč od tiste, katero so dosegli v liberalnih in kapitalističnih vladavinah zgornji sloji, toda na veliko višji, kot so jo dosegle proletarske množice. To je pomenilo, da bi se zmanjšala razdalja med temi in onimi. V devetnajstem stoletju je imel moč denár; dvajseto stoletje pa »je stoletje moči in slave dela«, ki je pravi predmet gospodarstva, prvoborilec proizvodne dejavnosti in stvaritelj denarja. V prejšnjem stoletju je znanost lahko pomnožila bogastvo ali vsaj mogočnost za njegovo pridobitev, v tem naj bi pod državnim nadzorstvom in spodbudo rešila drugo vprašanje glede razdelitve bogastva, ki ga je pridobilo vzajemno delo vseh, in priskrbela večjo »družabno pravičnost«. S tem ni bilo razumeti samo zajamčenega dela, pravičnega zaslužka, spodobne hiše, mogočnosti za razvoj in neprestano izboljševanje, kar bi lahko napravila ali dala vsaka vladavina za časa blaginje in velikih plač; ampak tudi zmerom zaupnejšo vključitev delavcev v razvoj proizvodnje in dvig delavcev v prave sodelavce podjetja z enakimi pravicami in dolžnostmi, kot jih imajo posestniki in strokovnjaki. Skratka, enakost ljudi pred delom, ki je tako dolžnost kakor tudi pravica, pred delom, ki je postalo edino merilo za merjenje družabne in narodne koristnosti posameznikov in skupin. Tako je govoril Mussolini 13. novembra 1933 pred Narodnim stanovskim svetom, dne 26. maja 1934 v zbornici, dne 6. oktobra v Milanu, dne 10. novembra, nekaj mesecev potem, ko so stanovi že delovali, pa na splošnem zboru Narodnega stanovskega sveta. V Mussoliniju se je bolj kot kdaj koli spet pokazala skrb za delavca in za povišanje ročnega in umskega dela (onega pa mogoče bolj kot tega), ker je prvi tvorec bogastva in največje dostojanstvo človeka; v polni luči se je zablestelo pod splošnim vprašanjem »narodne proizvodnje«, ki so ga najbolj premlevali in obravnavali liberalci in tudi narodnjaki, drugo vprašanje, že čisto in skoraj izključno socialistično, o razdelitvi delovnega pridelka, to se pravi bogastva. Se je mar Mussolini vrnil k socializmu,

seveda pregledanemu in sodobno prilagojenemu? Ali bolje, je to mar uresničenje socializma, ki ga še nikoli ni zatajil, razen v načinih njegovega uveljavljanja?

Za te »notranje« cilje, je rekel Mussolini v že omenjenem govoru z dne 10. novembra 1934, ki je bil resnično znamenit govor, poln zanosa graditelja, ki se za trenutek ustavi, da bi pregledal dovršeno delo, a mu pogled že uhaja na drugo, seveda še večje, ki ga mora dovršiti; za te notranje cilje smo ustvarili stanovstvo. Toda dodal je: Pa tudi za »zunanje« cilje, to se pravi, za povečanje celotne narodne moči in njene zmogljivosti za razmah v svetu. Dvoje ciljev je bilo, vsak s svojim posebnim življenjskim smislom, a vendar sta bila drug od drugega odvisna; to se pravi, notranje blagostanje, družabna pravičnost, mir in sodelovanje med sloji je bilo potrebno, da bi narod bolje mednarodno utrdili, ga bolj pripravili na neizogibne boje, na katere bi ga lahko izzvali. Med svetovno vojsko, smo rekli, si je Mussolini zelo prizadeval, da bi dal vojski »družabno vsebino«, da bi tako bolj pridobil zanjo veliko množico italijanskega naroda. Vojska prav za prav še zdaj ni bila končana. Cilji, ki so v letih 1915—18 bolj ali manj jasno in določno lebdeli narodu pred očmi, še zmerom niso bili doseženi; zato je bila Mussolinijeva skrb iz vojnih let še zmerom sodobna.

Ko smo na vsak korak zasledovali oblikovanje takega italijanskega narodnega socializma, socializma namreč, ki ima svojo posebno veljavo kot socializem, ima pa tudi posredno veljavo za bolj izključno politične in narodne namene, se nam je misel vrnila k Prerodu in k nekakšnemu toku socializma, ki se je tudi pretakal v njem, preden se je razlil v marksizem. Mislim na socializem Carla Pisacaneja, ki je dozorel med letoma 1850 in 1857, ko se je v Italiji vendar lahko zazdelo koristno dati »družabno vsebino« boju za neodvisnost in edinstvo, v zaupanju, da bi se množice, ki so brezbrizne za popolnoma politične načrte, mogoče le znašle, se zblížale in se ga oprijele. Pisacanejeva misel je bila sanjarska. Neuresničljiv je namreč sleherni družabni načrt, če ni prej ustvaril narodne države. To se pravi, da mora imeti politični načrt popolno premoč, da ustvari osnovne pogoje za udejstvitev drugega. Zdaj pa smo imeli državo, ki bi torej lahko reševala družabne naloge z zreljšča politično narodnih vprašanj, ki so bila, dasi

na veliko višji ravni, ista kot pri Prerodu. Tudi v tem je fašizem v svojem prizadevanju po obnovitvi narodnega življenja razodel nagnjenje, da bi se vrnil k izvirom, da bi dal veljavo in moč tistemu, kar je bilo lastno in primerno narodu. Po razdobju, ki je bilo v nekih ozirih seveda koristno in vsekakor neizogibno, posnemanja, gradnje po francoskem ali angleškem ali nemškem vzorcu na področju ustavnega življenja in družabnih načel je prišlo razdobje veliko pristnejše in izvirnejše tvornosti.

Tedaj pa je med letoma 1935 in 1936 izbruhnila vojska v vzhodni Afriki in smo ustanovili cesarstvo; oboje je fašizem zelo zaznamoval in je zato na oboje treba pri zgodovini fašizma misliti. Etiopsko vprašanje je bilo resnično naše staro vprašanje. Že odkar se je okrog leta 1880 Italija pokazala na Rdečem morju in začela s prvimi plahimi osvajanji, so bolj izvedeni in skrbni govorili, da bosta Assab in Massaua ali služila za napredovanje proti velikemu notranjemu višavju po stezah, ki so jih utrli naši raziskovalci in misijonarji v zadnjih desetih ali dvajsetih letih, ali pa ne bosta za nič in se Italija lahko vrne domov. Najprej smo res nekaj let napredovali, malo s pustolovstvi in malo po sreči, posebno za časa Crispija okrog leta 1890, tako da se je sicilskega državnika polastila želja po afriškem cesarstvu in vladarski kroni, ki bi jo posadil kralju Umbertu na glavo; ko nas je potem prizadela Adua in smo vrgli in zavrgli Crispija, je prišlo nezanimanje in smo skoraj opustili ne samo tiste veličastne načrte, ampak celó samo Eritrejo, ko smo malo ali nič žrtvovali za gospodarske potrebe in za italijansko naseljevanje silno vročih, suhih in peščenih dežel ob Rdečem morju. Naselbinska obnova 15 let pozneje se je spet posvetila Libiji, posebno zaradi sredozemskega ravnovesja in varnosti, toda niti Libija ni dala Italiji tistega, kar je Italija pričakovala od svojih naselbin, ko je pokazala pičlo poljedelsko vrednost, pomanjkanje surovin ter rastoče obubožanje teh dežel in teh trgov. Svetovna vojska je imela tudi za Italijo nekakšno naselbinsko vsebino, posebno potem, ko smo zahtevali zase svoj delež turške dediščine, ki so si jo Angleži, Francozi in Rusi prav lepo na skrivaj razdelili za hrbtom že zavezniške Italije; to pot pa smo se bolj zavzeli za Azijo, za sredozemsko Azijo, bolj kot za Afriko. Toda nekoliko zaradi slabe volje zaveznikov, ko nas niso več

potrebovali, pa tudi zaradi njihove dobre volje, da bi Italijo tiščali ob tla, smo dobili zadnjo; nekoliko zaradi zaostritve jadranskega vprašanja, za katerega niso bili brezbrizni niti sami zavezniki, ki so se hoteli zavrtati v to malo morje, nekoliko zaradi notranjega nereda in zanikajočega duha italijanske povojne politike, nekoliko pa tudi zaradi turške vstaje Italija niti v Aziji ni nič ostvarila glede na naselbinska posestva. Še več, v svoji želji, da bi utrdila mirovne odnose in sodelovanje s Turčijo, se je Italija zakonito odpovedala vsakemu svojemu prizadevanju ali pravici do tistega deleža, čeprav so ji ga vojne pogodbe priznavale.

To je pomenilo, da smo se morali hočeš nočeš vrniti v Afriko. Povedali pa smo, kaj vse je Mussolinijeva vlada napravila, da bi uveljavila stare afriške naselbine, da bi usmerila misli in delo Italijanov v Afriko, a ne da bi se pri tem oddaljila od Azije, torišča miroljubnega trgoveškega in duhovnega delovanja, ampak celó razširila to delo z bližnjega vzhoda na srednji in skrajni vzhod (ustanova v posebnem zavodu v Rimu za shajanje azijskih dijakov, ki jo je s pomembnim govorom odprl Mussolini na Campidogliu leta 1933). Iz tega razloga je na zborovanju po drugi petletki vladavine dne 18. marca 1934 Mussolini lahko pred vsemi političnimi in gospodarskimi starešinstvi pokazal zgodovinska cilja, za katera bo spodbujal sedanji in bodoči rod z načrtom, ki je segal prav do leta dva tisoč. Ta dva cilja sta se imenovala Azija in Afrika. Italija naj bi storila svoj del za okrepitev obeh celin, posebno Afrike, ter ju vključila v tok omike; tako bi obnovila svoje poslanstvo zveze med vzhodom in zahodom. Prav take besede je izrekel okrog leta 1870 Giuseppe Mazzini.

So bili mar v Mussoliniju še drugi in bolj določni sklepi, ko je italijanski mladini pokazal »poslanstvo moči«, za katero so »usmerjeni vsi moji napor, ves moj trud, vsa moja skrb in vsa moja bolečina« (Govor v Milanu dne 28. oktobra 1925)? Se je mar skliceval že na neko veliko italijansko pobudo v Afriki, to se pravi na tisto, ki je potem postala abesinsko podjetje in osvojitev cesarstva s predvidenimi, a mogoče nezogibnimi mednarodnimi pretresi in zapletljaji, ko je leta 1927 za leto 1935 in naslednja leta prerokoval »razpotje« evropske zgodovine, ga konec leta 1934 grozeče napovedal in mu v začetku januarja leta 1935, ko je v Beneškem dvorcu sprejel po

sporazumu z Lavalom francoske časnikarje, že določil začetek? Gotovo je afriško podjetje, vnaprej določeno ali ne, tista leta naravno zorelo, kakor sad na svojem drevesu v njemu pravšnem podnebnju, ki je bilo podnebje mussolinijevske Italije, ki je niso podžigali na dosledni poti samo v naši naselbinski politiki, ampak tudi na dosledni poti v naši notranji politiki tisti vzori, ki jih poznamo, in jo usmerjali v tisti red, ki ga poznamo. Leta 1934 je bila »fašistična« država, ki so jo imeli za enoto s »stanovsko« državo, že sredi silnega dela, množica ljudstva, kateremu je vladavina posvečala veliko svojih skrbi, je zdaj začela nekako spoznavati in priznavati narodne vrednote; stranka in vojska, osnova vladavine, sta se lepo udeleževali in razpredali mrežo ustanov, ki je prepletla vse ljudstvo; strokovna veleobratna izobrazba in vojaška zmogljivost sta se precèj izpopolnili kljub pomanjkanju domačih surovin, kljub naraščajoči težavi, da bi si jih zunaj priskrbeli, kljub utesnjenosti računskih sklepov, kar je bilo vse treba premagati; mladina in narod sta živela čisto v bodočnosti, ko sta verovala v Mussolinija, mislila in čakala na nove in velike stvari, ki naj bi jih novo stoletje naklonilo Italiji, ko ji je prejšnje stoletje Prerod dal svobodo in neodvisnost.

K temu je treba dodati še razna druga dejstva: že dolgo je bil očiten polom Ženeve, to se pravi, dokazano je bilo, da je nemogoče od Zveze narodov pričakovati kaj drugega kot preračunano zakonitost in oboževanje ravnovesja, ki ga je vzdrževala z razpostavljanjem držav, da pa je zato izumetničena in nestanovitna, gotovo nasprotna marsikaki misli, ki jo je pobudila; nič manj očiten ni bil polom pogodbe štirih zaradi odkritega in skrivnega nasprotovanja velikih narodov, ki so bili v skrbeh za svoje nadvladje, in majhnih sil, ki so videle svojo korist v tem, če slede velikim, in so se bale, da bodo tudi same imele zgubo od morebitnega ponovnega pregleda pogodb; polom tudi vseh naših poskusov, da bi mirno preniknili v etiopsko cesarstvo, da bi olajšali razvoj obalnih dežel našega gospostva, kakor so čisto očitno dokazovali mnogi dogodki prav zadnjih let do krvavega obmejnega spopada v novembru leta 1934 na Ual-Ualu... Vse to je moralo duhove Italijanov zmerom bolj pripravljati na to, naj delajo zase izven okvira nemogočega in neplodnega mednarodnega sodelovanja; tudi da se bodo izognili nevarnosti, ki je bila vse več kot dozdevna,

da bodo v Etiopiji na škodo Italije zagospodarili drugi. Častihlepje, da bi Italijane spet pognali v morje, je bilo staro častihlepje kralja kraljev in mnogih njegovih otročje nečimrnih rasov, ki so jih pogosto in radi priganjali Evropei. Kajti okrog Etiopije so se že dolgo vrteli v zmerom bolj sklenjenih krogih različni imperializmi in kapitalizmi, nanjo so se evropske velesile že dolgo in tudi še zdaj ne malo zanašale, da bo ovirala Italijo in ji po potrebi zvezala roke. Zato je bilo treba pohiteti, ne oziraje se na načrte in sklepe, ki jih je že lahko imel Mussolini; pohiteti že samo zato, da bi ubranili in si zagotovili tisto, kar je Italija že imela ob Rdečem morju in v Indijskem oceanu. Kako bi mogli usmerjati glavnico in ljudi v tiste dežele, če bi jih ne mogli zavarovati pred morebitnimi naskoki častihlepnih glavarjev in bojevitih notranjih prebivalcev? Tako je tudi italijanska vlada sklenila in pripravila vojsko z isto trdnostjo in naglico, ki je že petnajst let označevala vsako fašistično pobudo in podvzetje.

Kakor hitro pa je bila vojska sklenjena, so zažareli in nas mogočno prevzeli čustveni in nravni nagibi, ki so mogli to vojsko nasvetovati in jo celó ukazati, ne oziraje se na gospodarske račune: to je bil spomin na Aduo, na tisto starodavno rano, in prepričanje, da je treba oprati to sramoto, naj velja, kar hoče, pa naj je Afrika tudi le peščena puščava ali grmada skal. Približno táko je bilo duševno razpoloženje Mussolinijevo in táko tudi duševno razpoloženje bojevnikov, ko so v začetku oktobra prve prednje straže pod De Bonovim poveljstvom na dano znamenje prekoračile Mareb.

Dvojna vojska in dvojna zmaga

3. — Proti koncu XIX. stoletja so naselbinsko politiko Italije v njenem prvem razdobju označevala znamenja tedanje naše dobe, ko smo bili malo ali nič skušeni v afriških zadevah, nepripravljeni in trmasti za podjetja z dolgoročnim povračilom, v zadregi zaradi svojih prerodnih nauk, ki smo jih na nepravem kraju uresničevali, v strankarskih bojih in spopadih med nasprotniki in vlado, z večnimi izgredi v poslanski zbornici; bila je torej slabotna in spremenljiva politika, bolj muhava kakor odločna, malo skladna v ciljih in sredstvih, nejasna celó v vzvišenih načelih, ki so jo narekovala. Naselbinska po-

litika zadnjega razdobja, ki je doživela svojo silno tvegano preskušnjo v letih 1935—36, pa je kazala znamenja nove Italije, ki je bila bolj zrela v vsem, bolj enotna, bolj pripravljena gledati svoja notranja dogajanja v okviru svetovnih vprašanj in prevzemati mednarodno pobudo, bolj sposobna za velik in vzajemen napor, ki bi ne bil samo *pro aris et focis* (za dom in ognjišče), kakršna je bila ustvarjalna in ustvarjena fašistična Italija. Tedaj smo namreč doživeli čudovit spoj duhov in nezrušljivo odločnost, da bomo kljubovali vsaki oviri in nevarnosti, posebno potem, ko sta Evropa in ves svet, ki jima je prednjačila in ju vodila Anglija, ustvarila skupno bojišče, ko sta sklicala brodovja, sklepala pogodbe vzajemne pomorske in zračne pomoči na Sredozemlju, nalágala sankcije in prožila plazove krivic na Italijo v imenu mednarodnih pogodb in pravnih zakonov, ki so slabo prikrivali račune najbolj sebičnih koristi. Naše navdušeno prostovoljstvo pa je zbrisalo vsako razliko med naborniki in bojavniki, ki so samohotno pritekli od vseh strani, med redno vojsko in črnimi srajcami, med prevratniki in knezi savojske hiše, kar bi se v drugih časih zgodilo komaj za obrambo mejá. Celó najpreprostejši so čustveno spremljali, žene ne manj ko možje, politične in vojaške spremembe tistih mesecev; kar se ni zgodilo v svetovni vojski niti takrat, ko je sovražnik razbijal po vratih, smo doživeli na znameniti »dan poročnih prstanov«. Novi stanovski odbori so bili pripravljeno soglasni glede nujnosti, ki so jih ustvarile sankcije na primer v ureditvi proizvodnje, cen in porabe, in notranje življenje je silno mirno potekalo. Vse smo storili, kar je bilo določeno, in vse pravočasno, kot je bilo potrebno in koristno storiti; tako smo na primer 2. novembra, to je na trideseti dan sankcij, silno slovesno odprli novo in veličastno Naučno mesto v Rimu ter podelili *ad honorem* (častni) doktorski naslov Njegovemu Veličanstvu kralju in doživeli njegov plemeniti govor, ki je bil namenjen predstavnikom vsega sveta (»Italija zahteva samo to, da bi mogla živeti v polnosti svojega življenja, da bi delala in posvečala svojo silo za skupne vzore, ki tvorijo sveto dediščino omikanega človečanstva«); kakor smo tudi odkrili drugi dve novi mesti, Pontinio in Aprilio, v območju starodavnih močvirij južno od Rima.

Gotovo narodna sposobnost, da bi se upiral gospodarskemu obleganju, ni bila časovno neomejena. Treba je bilo čimprej

streti številne in dobro oborožene neguševe sile, postaviti svet sankcij pred dovršeno dejstvo in pred nekoristnost sankcij; treba je bilo, skratka, naglo premagati Zvezo, kakor je zapisal Mussolini. Za to so poskrbeli Mussolini in fašistična vlada iz Rima, Badoglio in Graziani pa iz Eritreje in Somalije; poskrbeli so vojaki bojevniki in vojaki delavci z bratstvom namenov in naporov; z zaletom in odpornostjo, ki bo neizbrisno ostala v zgodovini italijanskega naroda in afriških podjetij. Po njihovem zasluženju je Italija pred Zvezo narodov dosegla svoj namen. Po šestih mesecih smo premagali strahujočo afriško kugo, premagali neugodno podnebje, premagali nepredirno goščavje, premagali pomanjkanje vode in hkrati ravniško deževje, premagali nepreohodno ozemlje, premagali neguševe vojske drugo za drugo, premagali sankcije, premagali, skratka, vse ovire, na katere se je zanašalo preprosto in nekoliko strahopetno ženevsko dušeslovje, da bodo ustavile Italijo; slovesno smo postavili na laž vse domneve, ki so jih denarniki in vojskovodje, ki so postali preroki slabih napovedi, z mirno gotovostjo razširjali na vse štiri vetrove z vrhov največjih svetovnih časopisnih glasil; naši so 5. maja stopili v Addis Abebo, ravno še pravočasno, da so rešili mesto izropanja in tamošnje evropske prebivalce pokolja. Dne 9. maja pa je Mussolini z istega balkona Beneškega dvorca, s katerega je 2. oktobra prejšnjega leta poklical Italijo k orožju, »Italijo Vittoria Veneta« in »delavsko in fašistično« Italijo ter posvaril Evropo, naj si ne utvarja, da bo lahko uklonila italijanski narod, ne da bi se prej trdo bojeval; dne 9. maja zvečer je Mussolini razglasil, da je poslej usoda Etiopije odločena in da je Italija končno dobila svoje cesarstvo; cesarstvo miru, kajti ne vojskuje se, če ni neubranljivo življenjsko prisiljena; cesarstvo omike in človečanstva za vse etiopsko prebivalstvo, ker je rimljansko izročilo, da priklene ljudstva po zmagi na svojo usodo; »fašistično cesarstvo, ker prinaša neporušljiva znamenja volje in moči rimljanskega liktorstva, kajti to je cilj, za katerega so se štirinajst let naprezale napadalne in poslušne sile mladih, močnih italijanskih rodov«. Eno razdobje naše Italije je končano, je dodal Mussolini, in začena se drugo »kakor neizmerna vrata, odprta vsem mogočostim prihodnosti«. »Italijansko ljudstvo, ki je s svojo krvjo ustvarilo cesarstvo, ga bo oplodilo s svojim delom in ga ubranilo pred vsakomer s svojim orožjem.«

Ni preteklo veliko dni, ko je Zveza narodov že sklenila končati sankcije, veliko angleško brodovje je ponižano spet odplulo skozi gibraltarsko ožino, skozi katero je silno domišljavo priplulo v septembru prejšnjega leta, to se pravi, po svoji pobudi in samovoljnosti, še preden se je premaknil ženevski sklop; Francija, Grčija, Turčija in Jugoslavija so druga za drugo odpovedovale pogodbe vzajemne pomoči zoper Italijo, v katere jih je potegnila Anglija. Medtem pa so italijanski oddelki dovršili zasedbo etiopskega ozemlja in ga očistili obo-roženih tolpa, v katere so se po porazu zatekli zadnji neguševi vojaki. Na deset tisoče delavcev se je lotilo grajenja velike cestne mreže po cesarstvu, ki je bilo sklenjeno že na dan po zmagi. Italijanska vlada je napovedala konec suženjstva v zasedenih ozemljih; isto pa je bil eden izmed prvih ciljev, sicer bolj razglašan kot dejansko ostvarjan, Evrope, ki je prav zaradi tega proti koncu XIX. stoletja osvajala Afriko. Odgovorni odbori in izvedenci za naselbinska vprašanja so izdelali novo ureditev cesarstva, razbistrili zrelišča, ki naj bi vodila odnose sožitja in sodelovanja med Italijani in domačini v cesarstvu. Ves narod je začel čutiti, misliti in živeti »z načrtom cesarstva«, kakor je nakazal predsednik, to se pravi, bolj sproščeno, bolj soglasno z življenjem afriških naselbin ali na kratko »italijanske Afrike«, kakor so se zdaj imenovalе vse naše čezmorske dežele in ministrstvo, ki jih je upravljalo. Potem pa so govorili in pisali o »fašističnem imperializmu«, to se pravi, da ni bil kapitalističen ne veleposestniški ne izkoriščevalec domačinov itd., kakor so bili imperializmi prejšnjega časa, ampak sta tako domačin kot narodnjak služila delu; o »stanovskem imperializmu«, to se pravi takem, ki je zmozel spraviti v sklad nastajajoče koristi naselbinske družbe z že ustaljenimi družbami v očetnjavi.

Evropa, ki je planila v to zmedo zelo lahkomišelnost in po večini nerada, z veliko preproščino, pomešano s hinavščino in zlonamernostjo, s hudim nepoznanjem predvsem italijanskih potreb, pa tudi mogočnih duhovnih sredstev, ki jih je premogla, je imela od tega malo časti in malo dobička. Zveza narodov je bila ponižana in zrahljana najbolj po krivdi tistega, ki jo je najel bolj za lastne koristi kot za koristi vseh; z njo vred pa je bilo zrahljano še bolj ogrodje naukov, ki so jo držali pokonci. Anglija in Francija, dve prvoborilki žalostnega posla,

sta se zgubili v zapletu toliko vprašanj njunega domačega življenja (v Angliji pa se je splošni stiski pridružila še zveza med politiko Antonia Edena, nesramno in nezmogljivo obenem, in odpovedjo Edvarda VIII.). Italija je začutila, da se je otrsela vsega, kar je še ostalo vojne vzajemnosti in »starega prijateljstva« z dvema zahodnima narodoma. Nemčija je obnovila svoj svobodni razmah spričo pogodb iz leta 1919, da so se je spet začeli bati, ko je pripravljala »Anschluss« (priključitev). V muslimanskem svetu so bolj kot kdaj koli vrela sovražna čustva zoper evropske imperializme (in tudi zoper tiste, ki so postali njihovo orodje, kakor na primer Judje v Palestini), Japonska pa se je lotila osvojevanja azijske celine. Rusija, ki se je po teh spremembah spet zmerom bolj krepila, se je kmalu pokazala nad ožinami, zahtevala in dobila svoboden prehod iz Črnega morja v Sredozemlje brez izmenjavnega prehoda iz Sredozemlja v Črno morje ter obnovila z novo močjo svojo boljševiško propagando po vseh celinah. Pa še druge »samolastne« vlade in drugi »diktatorji« so prihajali od vseh strani. Naučna nasprotja, ki so bila cepljena na mednarodna nasprotja, so se zmerom bolj ostrila in ostrila tudi ta. Evropa in ves svet sta spet zdrknila v novo napetost duhov, v nov strah pred vojsko in v novo mrzlico oboroževanja.

Italija pa se je srečno rešila iz stiske, to se pravi, okrepila si je samozavest in upoštevanje, če že ne priljubljenost pri ljudstvih in vladah. Fašizem je lahko odkrito razglasil svoje popolno zmagoslavje, ko je potrdil zmagovito »fašistično vojsko«, ki se je bojevala na dvojnem bojišču, etiopskem in svetovnem. Mussoliniju je bolj kot kdaj koli zrasel ugled v Italijanih in v vsem svetu. Petnajst let se je na razne načine, toda zmerom bolj zavestno pripravljaj na to »bitko za cesarstvo«, ko je dajal italijanskemu ljudstvu kljub sijaju svojih besed samo nedoločne in bežne privide, kar pa je zadoščalo, da ga je pridržal v napetosti in ga duhovno okrepil; zmagal pa je v nekaj mesecih po garibaldijevsko ali bolje, po fašistično, kar je resda pomenilo s silovitostjo, toda tudi pripravljeno in načrtno. Nikoli ni tako kakor v tistih mesecih blestel njegov neustrašeni pogum, izredno nalezljiva moč njegove volje in njegove vere, njegova drznost vodnika in »prisebneža«. Kajti nobena stvar ne vlije toliko zaupanja narodom, vladavinam in vladalcem kakor taka nevarna preskušnja.

FAŠIZEM, FAŠISTIČNA ITALIJA IN DRUGI

Razgled po petnajstih letih

1. — Če bi hoteli zdaj v silno bežnem posnetku očrtati to poldrugo desetletje italijanskega dogajanja, bi ugotovili, da je bilo po letu 1919 v Italiji včasih istočasno, včasih zapovrstjo dvoje prevratnih sil, ki sta se gotovo pripravljali že pred vojsko, ki pa sta dobili svojo najvišjo moč in življenjski smisel v vojski, ki je bila velika in nova preskušnja italijanskega naroda, in v razmerah, ki jih je ustvarila vojska ali jih pokazala v polni jasnini: prva je bila prevratna sila starega socializma, druga pa tistega gibanja, ki se je imenoval fašizem. Med socializmom in fašizmom so bile sorodnosti in nasprotja. Mogoče pa bi ju bili lahko včasih prisilili tudi k sodelovanju in spoju. Obadva sta hotela pobrati dediščino prejšnje vladavine in prejšnjih vodilnih slojev. Obadva sta bila množični gibanji ali sta vsaj viharila množice. Obadva sta dobivala pogonsko silo posebno iz novih slojev ali v tvorbi, ki bi jo radi dosegli. Obadva sta bila zoper ljudovlado, zoper liberalizem itd. Toda bila so tudi globoka nasprotja. Enega je gibal popolno in neodnehljivo nasprotovanje tistemu sklopu dejstev, misli in čustev, ki se imenuje »vojska«, italijanska vojska 1915-18, posebno kolikor je bila radovoljna in bojevana s prostovoljskim duhom; dobival pa je moč — enodnevno moč — iz kalnega valovanja nejevolje in mržnje in nizkih strasti maščevanja, ki jih je zapustila vojska. Izločal je tiste domoljubne in npravne vrednote, tista izročila, ki so v XIX. stoletju načelovala oblikovanju italijanske politike in ki so zdaj bolj kot kdaj koli tvorila italijanskemu življenju pravo osnovo, čeprav malo vidno v tem času slepih uporov. Napredoval je z majhno ali nikakršno skladnostjo med svojim socialističnim ali komunističnim naukom in družabno italijansko stvarnostjo, ki je bila manj kot katera koli druga pripravljena ali razpoložena za socializacijo; z majhno ali nikakršno skladnostjo med svojo mednarodnostjo in duhom, ki je tedaj načeloval mednarodnim odnosom, duhom nasilstev, ki je podžigal vlade zavezniških dežel ob srečanjih z Italijo, vedenje tujih delavskih slojev, ki so bili čisto gluhi za vsako čustvo vzajemnosti. Imel je prevratni načrt, pa mu je

manjkalo ljudi s pravo prevratno naravo in prevratno predrznostjo; v istih množicah, ki jih je socializem vzgojil in jih zdaj vodil, je manjkalo tiste požrtvovalnosti, ki se izoblikuje samo z načelno vzgojo in s cilji, ki presegajo neposredne koristi. Drugi pa je živel od sprejetja vojske, celó od poviševanja vojske in se hranil s tistimi nraavnimi silami, s tistim smislom za pokorščino, s tisto sposobnostjo za pobudo, s tistim pogumom in bojevitim duhom, ki ga je v italijanski mladini in v italijanskem meščanstvu vzgojila vojska. Sprejemal je in kaj hitro sprejel izročene vrednote italijanskega naroda, to se pravi, da se je hranil z italijanskim bistvom; to je bil potreben pogoj, da je lahko zavladal, da je pridobil za sodelovanje ali tudi samo za dobrohotno nepristranost najboljše deželne sile. Stvarneje se je temeljito posamično pridružil italijanski družbi, ki je bila do treh četrtin poljedelska in kmečka družba. Imel je pravega prevratnega duha in voditelje in pripadnike, pripravljene na vse, ki jih je podžigala globoka ljubezen, vzvišeno upanje in očarljiva vera.

Tako je padel socializem in je njegov poskušani prevrat spodletel, ker so ga pokopale ravno njegove nraavne napake, ker so ga sestavljali raznorodni členi in nedoločljivi nameni ter nepokorni privrženci, ker ni mogel izpolniti danih obljub in dati več, kot je dal, ker je izpuhtela prevara in zagledanost, ker so se bojevniki proletarci spet spravili s svojo vojaško preteklostjo in se celó ponašali z njo; ranili pa so ga tudi udarci fašizma, ki je bil izraz višjih, bolj narodnih in bolj zgodovinskih duhovnih sil. In fašizem je rasel v številu in močeh, postal je skoraj gibanje italijanske mladine in z vsem žarom mladine; spremenil se je v poslušno in oboroženo vojsko ter pritegnil k sebi veliko srednjega in malega meščanstva in veliko predvsem poljedelskih delavcev, ki so že hodili za socializmom; pridobil si je zaupanje vzgojitelja in pobudnika množic za narodno življenje in za državni smisel; zgledno se je približal izročilu Rima, katolištva, papeštva in cesarstva; stare zgledne narodne dediščine ni nič zavrgel, toda tudi ničesar sprejel, ne da bi pregledal in poživil in si zares prilastil (in ali ni prevrat pogosto ravno ta napor novih slojev, da bi znova zaživel ravno v tej zgledni dediščini?); zmagal je vse druge politične stranke tudi zaradi pripravljenosti, ki ga je krasila; da je delal na vseh področjih in z vsakim orožjem: s poslansko

zbornico in s trgom, z dnevnikom in z oddelki; zbral je okrog sebe veliko večino italijanske družbe in ji pomagal, da je dobila tisto življenjsko moč, ki je ni mogla dobiti ob državi, ki je skoraj ni bilo in sta jo stiska splošnega nezaupanja in moč strank podrli; pomagal je vladi v preneki bistveni nalogi; nazadnje pa ji bil slovesno umeščen za zakonito vlado. Tedaj pa je uvedel diktaturo, ki je bila nekoliko državna, nekoliko strankarska, nekoliko človeška, in najprej poskrbel za ustalitev italijanskega življenja — v javnem redu, državnih službah, denarstvu itd. — ter zahteval ali sprejel sodelovanje tudi drugobarvnih ljudi; bil je kmalu edini gospodar področja in je nekako postal Italija, obnovil je osnovne ustanove in zakone, da bi napravil državo za središče in osišče vsake narodne dejavnosti (»vse v državi, nič izven države ali zoper državo«); uvrstil je državljane proizvajalce v strokovna združenja in na tej osnovi zgradil stanovsko in ustavno stavbo ter tako spojil narod in državo, gospodarsko, družabno in politično združenje.

Vse to je Mussolini, kadar je govoril v zbornici, od marca leta 1927 imenoval »ustvaritev enotne italijanske države«. Gotovo pa se je hotel sklicevati na to, kako je fašizem odločilno prispeval, da je vzgojil v veliki množici Italijanov smisel za narod in narodno državo, poklical ljudstvo, naj se udeležuje državne dejavnosti in zaposlil v javnih službah vse deželne združene sile. Nazadnje je vojaško in veleobrtno pripravil deželo in ji omogočil, da s svojimi lastnimi pomočki lahko oskrbi veliko svojih bistvenih potreb; dosegel je v narodu enotnost čustev in misli, spoj ljudstva z vlado, kakršen se v Italiji še nikoli ni uresničil; dozorel je rod, ki je rasel s fašizmom in se ob fašizmu razvnel; v očeh večine se je bolj utrdilo nejasno prizadevanje po narodni veličini, ki ga je izročilo Rima v Italiji zmerom hranilo, ki ga je Prerod oživil in ogrel, ki ga je začela svetovna vojska nekako uresničevati; fašistična Italija se je lahko v celoti lotila naselbinskega vprašanja, ki je bilo vprašanje življenja, dela in rasti brez prevelike razkropitve in poniževanja ljudstva pet in štiridesetih milijonov, ki je imelo malo bogastva, a obilo bistrine, delovne sile, nadarjenosti, prilagodljivosti za vsako podnebje, ker je bilo postavljeno na prag velikih celin, v katerih se je kazala in se bo v XX. stoletju še bolj kazala raztezna moč naše evropske omike in evropske značilnosti. Vprašanje pa je

bilo rešeno ali se je začelo reševati z osvojitvijo edinega afriškega okrajca, v katerem ni bilo pravic ali zemljiških posesti velesil, pač pa je bilo veliko italijanskih pravic, ki sta jih ustvarila delo in kri raziskovalcev in vojakov. Zato je Mussolini 9. maja 1935 zvečer, ko je govoril rimskemu in italijanskemu ljudstvu in vsemu svetu, lahko pozval prostovoljce, ki jih je bilo na deset tisoče zbranih v orožju po vseh trgih Italije, »naj dvignejo zastave, orožje in srce ter pozdravijo cesarstvo, ki se je po petnajstih stoletjih spet prikazalo nad usodnimi griči Rima«.

Delavska množica, ki je zbujala spoštovanje zaradi gmote in urejenosti, kakor tudi drugi, ki so imeli drugačne in svoje lastne nazore, vsi skupaj bi lahko sodili o načelih, ki so ga podžigala in vodila, ter o njegovi zaupni notranjosti. Iz gibanja, ki je bilo spočetka skoraj brez načrtov, ki je celó zametavalo načrte, češ da ovirajo ustvarjalno silo, ki je v delu, in o katerem se je zdelo, da napreduje po vsakoletnih skušnjah, je zrasla skladna, ubrana, dosledna in skoraj razumska stavba, vendar pa utrjena z ljubeznijo, navdušenjem in z italijansko vero, skratka, z netvarnimi življenjskimi prvinami. Ta stavba je imela mogočna in dobro vidna znamenja enega samega tvornega razuma in ene same volje, tiste volje, ki ne priznava pravic ali dosti pravic naključju ali nepredvidenosti, niti ne usodi niti času. Graditelj je šel naprej, gledal daleč prédse, napovedoval dela in dogodke, pripravljaj óna ali se spričo teh oskrboval z redom in načrtom, delal na široko in obenem v globino ter uresničeval napovedane ali obljubljene stvari s časomersko natančnostjo. Zato si je mussolinijevska zgovornost pridobila izredno moč, ker je zmerom obravnavala dovršena dejanja in stvari, ki bodo gotovo opravljene. Zato se je Mussoliniju posrečilo vlití občutek gotovosti in varnosti vsemu tistemu, kar je izhajalo neposredno od njega (»Mussolini ima zmerom prav,« učijo otroke in po dvajsetletni skušnji bi že lahko to sprejeli tudi odrasli). Zato je nazadnje italijansko ljudstvo zmerom bolj sprejemalo čudno »diktaturo«, ki je bila bolj osebna kot ustavna. Taka diktatura je bila zunaj Italije razlog za silno spotikanje. Resnično pa ni prevratnega gibanja, ni odločilnega trenutka, ni resničnega ali izvirnega ustvarjalnega razdobja v življenju ljudstev, kjer bi ne bilo v tej ali oni obliki nekakšne diktature in nekakšnega diktatorja, kajti

samo posamezniki in ne občestva morejo dovršiti, izbistriti in spojiti misli in načela, spodbujati, voditi, vzdrževati sile v vrenju, preiti od premišljevanja ali predlogov k delu. Tudi stari Machiavelli je rekel, da ljudstva pač lahko ohranijo ljudovlade in države, ustanoviti pa jih more samo knez.

Iz katerega vira je predsednik zajemal, ne mislim reči svoje ustvarjalne ali navduševalne sposobnosti, pač pa povsod pričujočo moč, kajti ta menda ne prihaja naravnost od Boga; mogoče je to bolj vprašanje »človeka Mussolinija« kakor fašizma; vendar bi bil odgovor lahko koristen za boljše razumevanje notranje narave ustvarjenega dela. Misliti smemo na neizčrpno potrebo po delovanju, ki je delovanje gotovo ne uteši, ampak bolj gotovo ohrani; na mogočno privlačno silo, ki jo imajo zanj ovira, bitka in tveganje; na prevladujočo politično strast, ki ne popušča nasprotniku, ampak ga hoče podreti na tla; na veliko samoljubnost in čut odgovornosti do tistih, ki so verovali vanj, mu sledili in dostikrat umirali zanj ali za tisti vzor, ki je bil videti v njem utelešen. Nič drugega? Še častihlepnost in ponos rušilca in obnovitelja in osvojevalca in kazalca novih poti, skratka, predsednika in voditelja prevrata, svojstvenega njegovega prevrata, ki je nad vsako drugo vrednoto. Nič drugega, bolj notranjega in globokega, bolj lastnega duši? Živo občutje naklonjenosti in bratstva z ljudstvom, z brezimenskim ljudstvom delavcev, s tistimi, ki poznajo najbolj prvinsko in bistveno dejavnost, ko spreminjajo neobdelano snov in so pač sami neobdelana snov, to se pravi, zlahka gnetljivi tistemu, ki jim zna vtisniti svojo podobo. Videli pa smo, da Mussolini ni nikoli opustil upanja in volje za »najvišjo družabno pravičnost«, za tisto pravičnost, ki se nikoli ne uresniči in se vendar v zgodovini zmerom uresničuje.

Čisto nemogoče je razumeti italijansko fašistično gibanje in fašistično Italijo brez Mussolinija; le to je, da danes še težko razločimo v fašistični stavbi tisto, kar je ustavno načelo in red, in tisto, kar je predsednikova osebnost; in ni še mogoče določiti tistega, kar ga bo preživelo, in tistega, kar bo šlo z njim, ker je neločljivo od njega, čeprav je imelo enodnevno smotrnost v pravnih obrazcih. Nasprotno pa ni nemogoče, ni si težko predstavljati Mussolinija v kakem drugem zgodovinskem trenutku ali v drugem okolju, ko bi vodil drug in drugačen prevrat. Hočem reči, da je Mussolini, kakršnega

smo videli po letu 1914 in še bolj po letu 1919, že sam zgodovinska tvorba vojne in povojne Italije, da predpostavlja Italijo, da se je hranil ob italijanskem bistvu, da je šel naproti globokim nekdanjim in novim zahtevam italijanskega življenja, da je dal enotnost in vodstvo in silo še posamični in slabotni in neučinkoviti volji, ki pa se je vendar že razodevala in uresničevala. Takó hitra rast in potrditev fašizma in njegovo istovetenje z narodom; taka obilnost in različnost del na vsem neizmernem področju narodnega življenja; tako skrbna rešitev prastarih vprašanj; vse to bi bilo nerazložljivo, če bi pojmovali fašizem kot moč, ki so jo nasilno od zunaj naložili italijanskemu ljudstvu. Pač pa je treba predpostavljati globoko skladnost, vsaj v bistvenih zadevah, med mussolinijevskim ali fašističnim gibanjem in narodom; pojmovati fašizem celó kot obnovitveni način italijanskega naroda, ki so ga pospešile odločne manjšine, ki so izšle iz njegovega naročja s precèj večjo neposrednostjo odnosov, kakor so mogli biti med manjšino, ki je ustvarila Prerod, in veliko množico italijanskega naroda, ki je tedaj, bolj ali manj nezavedno, sledil ali, bolje, se prilagodil političnemu redu, ki so ga drugi ustvarili.

Ne da bi izdali Prerod ali fašizem, si lahko predstavljamo fašizem kot nov Prerod ali razjasnjeno in zavestno obnovo Preroda, ko so se pol stoletja pripravljale nove sile, ki so bile v prvem Prerodu slabotne in jih ni bilo. Resnično, nasproti Prerodu, kakor tudi na splošno nasproti XIX. stoletju se je fašizem posebno prva leta postavil v položaj nekoliko trpkega ocenjevalca. Zaradi tega so v prerekanjih okrog let 1924—5 svobodomisleci in demokrati mislili, da fašizem lahko pogubé, fašisti pa, da ga povzdignejo, če ga imenujejo »nasprotje Preroda«. Toda pomislimo, kako in v kakšni meri sta se fašizem in fašistična Italija znašla v prenekih ljudeh, ki so predstavljali Prerod, v kakem Giobertiju in Mazziniju in Garibaldiju in Mameliju, v samem Cavourju in v možeh zgodovinske desnice. Pomislimo na istovetnost nekaterih prizadevanj in ravnanj. Tudi Prerod je čutil potrebo, da bi ustvaril tisto zvezo med zasebnimi in javnimi koristmi, med posameznikom in državo, skratka, tisto življenjsko enotnost, ki so jo zgubili. Tudi Prerod, ki je imel svoj izvor v svobodomiselnih in neodvisnostnih prizadevanjih, je čutil potem kot osnovno, čeprav ne izključno vrednoto enotnost, moč in veličino. Tudi Prerod

je poživiljala misel ali vera, da bi izpolnil poslanstvo, častihlepje, da bi ustvaril lastno modroslovje, umetnost in omiko, da bi, skratka, oživil pravo in pristno Italijo, ko je bila tako dolgo odvisna od tujih vplivov. Toda prerodna Italija je bila Italija brez ljudstva. Razdobje, ki je trajalo od nastanka kraljestva do danes, označuje ravno izoblikovanje ljudstva, žive politično npravne sile, naroda s splošnim skupkom gospodarsko družabnih vprašanj; izoblikovanje, ki se je dovršilo najprej na robovih države in naroda, celó zoper državo in narod in vrednote tako imenovanega meščanskega sloja; potem tudi v državi in narodu. Zadnje razdobje, razdobje najbolj delavnega in zavestnega udeleževanja ljudstva v narodnem in državnem življenju, pa je fašistično razdobje, v katerem živimo.

Nasprotja, soglasja, vzajemnost izven Italije

2. — Kakor se je dogajalo že svobodomiselstvu in socializmu, tako tudi fašistična zgodovina ni izčrpana z notranjim razvojem in omejena na deželo, ki je doživela njegov nastanek. Manjkajo še njegovi odnosi z zunanjim svetom, njegov odskok in napor ali odpor izven mejá, njegov življenjski in delovni način v drugih političnih podnebjih in med samimi sovražniki. Kajti stranke in politične skupine izven Italije so, začeniši v sosednih deželah, hitro opazile to italijansko gibanje, ga najprej radovedno ogledovale kot nenavaden in slikovit izraz polotoškega življenja, potem pa s pravim in resničnim zanimanjem, ker so neposredno spoznavale, da bo pomenljivo vplival na italijansko notranjo in zunanjo politiko. Niti razvoja italijanskega fašizma ne bi v celoti razložili, če bi pozabili na razvneto prerekanje, na celo mednarodno bitko, zaradi katere sta z Italijo vred tista leta rasla. Kakor je fašizem nekoliko dolgoval svoj nastanek v razbeljenem italijanskem ozračju leta 1919 odporu duhov zoper tisto, kar je pomenjalo polom zunanje politike in državniški poraz, ko so nas zavezniki ogoľjufali tako na področju narodnih kakor tudi naselbinskih prizadevanj; tako je silno rasel in se razvijal pod pritiskom nasprotnih sil, ki jih je s svojo rastjo in razvojem dražil in jim buril kri.

Kajti ni dvoma, da so se takoj lotili nasprotovanja fašizmu boljševiki, socialisti, demokrati, svobodomisleci, sku-

pine v poslanski zbornici, pogosto tudi katoliška združenja, dalje še cerkve in skupine miroljubov, protestantov, Judov in prostozidarjev, ki so jih gibali nekatere ti, druge drugi, čeprav ravno nasprotni razlogi; nekatere prevratni, druge pa starokopitni predsodki. Celo mednarodno prostozidarstvo, v katerem se je združevalo veliko »ljudovlad«, mnogo judovstva, mnogo bogatinskih koristi, je razvnelo divje tiskovne vojske, podžigalo notranje nasprotnike, pomagalo izgnancem in jih celo neposredno ali posredno podpihovalo k izselitvi. Ženevska družina in vse dejanske koristi, ki so predsedovale Ženevi, so videle v fašizmu preveč mlačnega prijatelja in kaj kmalu sovražnika; temu primerno pa so se tudi ravnale. Ni se manjkalo niti takih, ki so bili spočetka kaj naklonjeni, ko so mogli komaj domnevati, da je fašizem gibanje za navadno obnovo in ustaljenost, a so se mu potem odtujili, ko so zagledali v njem tvorna in nova in po njihovo prevratna znamenja; tako se je na primer zgodilo s francosko desnico. Za nasprotovanjem fašizmu se je pogosto skrivalo tudi staro nasprotovanje Italiji, ki je s fašizmom kazala bolj zahtevno zunanjo politiko in odločno ponovno osvojitvev Sredozemlja. Vsak je zaničeval ali sumničil Italijo že samo zato, ker si je dovoljevala živeti, in je našel v fašizmu razlog za poudarjanje tega zaničevanja ali sumničenja.

Toda v vseh teh nasprotnikih ni bil samo platonski odpor. Nekaj denarstvenih naskokov na Italijo je navdahnilo sovraštvo do fašizma. Dejanskih napadov na Mussolinija ni mogoče pripisovati samo prenapetosti osamljenih posameznikov. V prenekih trenutkih ni bil samo privid strah, da bi moglo biti nasprotje do fašizma nagib ali pretveza za vojsko z Italijo ali povzročiti napetost duhov, iz kakršne se rode vojske. Skratka, uradna Evropa, Evropa vlad in vodilnih slojev v politiki in v gospodarstvu se je oboroževala zoper fašizem kakor že pred stoletjem zoper prerodno Italijo. Samo da je imela zdaj drugačen, celó nasproten razlog — včasih tudi pretvezo — ki je vodil ali najbolj jasno izražal to sovražnost; fašizem tem ni bil samo nasprotje svobodomiselstva, ampak kar nazadnjaštvo, delavsko suženjstvo in strahovlada. Popolnoma so bili slepi za tisto, kar bi bilo lahko nravni ali prosvetni vzor fašizma: za družabno vsebino njegovega nauka in delovanja; za odlično in odločilno mesto, ki ga je dajal delu, in za tisto, kar je

ostvaril iz ljudovlade, namreč »osredeno, združeno in samostalno ljudovlado«, kakor jo je v zbornici v maju leta 1927 opredelil Mussolini; za čisto posebno vrsto strahovlade. Tako so se znašli v nekakšni enojni bojni vrsti, ki je povzročila celo medsebojno prepletanje različnih političnih nauk, celo v bistvu nasprotnih. In nenadno so se začeli svobodomisleci ogrevati za ljudovlado in se delati prizanesljive in dobrohotne boljševizmu, priznavati vse tisto, čemur so včasih nasprotovali in pobijali, češ da je prostozidarsko. Seveda je dejstvo, da je Evropa na vse načine nasprotovala fašistični Italiji, razdražilo tudi fašizem in Italijo, da sta nasprotovala Evropi, namreč taki Evropi, ter se nagibala k »Antievropi«, ko sta si zamišljala novo Evropo, ne starokopitno pod svobodomiselno demokratsko vlado in ne boljševisko. Nasilno nasprotovanje fašistični Italiji seveda ni lajšalo življenja, toda jo je pomagalo tudi utrjevati, variti notranjo vzajemnost, hraniti budne samonadzorstvene sile, skratka, jo pospeševati.

In vendar smo slišali tudi prijateljske glasove in tudi priznanja celo z visokih časopisnih predalov, in sicer ne samo o vsem očitni ter vsem bolj ali manj dobrodošli koristi, ki so jo lahko ugotovili v Italiji, to se pravi o pravilnosti javnih služb, denarstvenem ozdravljenju države, obnovitvi proizvodne dejavnosti itd. Nasproti nekakšnemu strahu ali upanju ali naglemu prerokovanju, da bi se fašizem lahko podrl ali da se najbrž bo podrl kakor papirnata stavba, so pogosto tudi ugotavljali, da nikakor ni prehoden pojav, niti ne rastlina brez korenin, to se pravi, brez zgodovinskih oporišč, brez zvez s predfašistično Italijo, skratka, ne brez trdne osnove. Še več: tu in tam se je začelo med ljudmi, ki so bili nasprotni krajevnim vladam in vladavinam, počasi kazati oblikovanje fašistom naklonjenih smeri, načrtov, ki so spominjali na fašizem, političnih ali politično vojaških tvorb v črnih ali sivih ali temnomodrih ali zelenih srajcah, rimskega pozdrava, pokorščine in obredov v fašističnem slogu; skratka, pravih in resničnih fašističnih skupin. Tako v majhnih ali nevelikih deželah, kot so Romunija, Bolgarija, Ogrska, Litva in Letonska in Estonska, Finska, Belgija, Irska, Švica in Portugalska. Zadnja je tudi imela in ima že deset let svojega »diktatorja«, ki je po naravi in mogoče tudi po politični zamisli različen od italijanskega, ki pa se mu je vendar prav tako posrečilo zbrati okoli sebe

ves narod v plodovitem delu npravne in ustavne obnove. Toda niti večje dežele niso ostale brez kakega izraza, ki mu pravimo fašističen. Tako je imela Španija od leta 1930 »Legionarios« (Prostovoljce), ki jih je vodil Albiñana y Sanz, kakor tudi gibanje Prima de Rivera; v Franciji je bila skupina Geoga Valoisa in novejše gibanje Strassburga, ki je fašizmu zelo blizu; celo Anglija ima svojo »Imperial Fascist League« (Cesarsko fašistično zvezo) in pa »British Union of Fascists« (Angleško fašistično zvezo), ki ji predseduje Oswald Mosley. To pomeni, da je fašizem, ali kako drugače imenovan v različnih deželah, odprl nekaj predorov v same nasprotniške trdnjave, v domovine svobodomiselnstva, poslanskih zbornic, »ljudovlade«, ko se staplja tudi z gibanji ali tokovi, ki so že prej bili, toda drugačnega izvora in narave, pa so vendar sorodni, ter jih poživlja in prenavlja. V vseh teh deželah pa niso samo poudarjali silno nezadovoljstvo zoper trenutni politično družabni red, iz katerega se je v Italiji rodil fašizem ter se povsod in vselej porajajo prevrati; niso se samo množili glasovi zoper poslanske zbornice, zoper do kraja neplodne razredne boje, zoper samoljubnost in sebičnost meščanstva in delavskih slojev, zoper svetovljanstvo in bogatinstvo, ampak so govorili tudi in govore o močni državi in bolj resnično narodni, o delavskih listinah in o stanovstvu. Stanovsko ureditev pa so poskušali in še poskušajo z večjim ali manjšim uspehom ali morebitnostjo uspeha; kajti stanovstvo ni preprosta politična in gospodarsko politična zamisel, ampak predpostavlja nek gospodarsko družabni razvoj ter novo in enotno pojmovanje narodnega življenja in življenja na splošno. Ni pa treba praviti, kaj se je po letu 1933 dogodilo v Nemčiji z njenim narodnim socializmom, ki je v nekih ozirih še onkraj fašizma kot dosleden duh, kot sklenjena enotna družba, kot plemenska usmeritev in zato predvsem antisemitska. Takšna usmerjenost je bila v Nemčiji že pred narodnjaštvom in se je obračala ne samo zoper Jude, ampak tudi zoper južna in sredozemska ljudstva na splošno; narodnjaštvo pa si je predvsem s pogoršanjem protijudovstva ustvarilo nekako svoje središče ali osnovo. Niti ni treba omenjati, kaj se je po prvih poskusih okrog leta 1930 zgodilo z generalom Francom od leta 1936 dalje; med drugim je namreč nova njegova »Delavska ustava«, ki se precèj sklicuje na našo Delavsko listino. Izrazi fašistične

narave so se pokazali tudi izven Evrope, tako v državah latinske Amerike, kakor tudi med Kanadci in Avstralci, v Južnoafriški zvezi in na Novi Zelandiji. Celo Roosevelt, največji sovražnik fašizma, je začutil fašizem.

Težko je reči, koliko in kaj je v vsem tem evropskem in izvenevropskem fašizmu izvirnega in naravnega, da bodisi označuje skupna ali italijanskim sorodna vprašanja in skupno ali sorodno usmerja duhove za enake rešitve, koliko tega pa izvira iz italijanskega fašizma, ki so ga drugi bolj ali manj sprejeli, da je dal podobnim gibanjem narodnjaški značaj in nagnjenje tistih, ki jih pospešujejo ali predstavljajo, da imajo za lastno vsako misel in vsak nauk te vrste ter poudarjajo značilna in ločilna znamenja. Zdaj se namreč ponavlja fašizmu in njegovim ustanovam tisto, kar se je stoletje prej svobodomiseltvu in ustanovam poslanske zbornice, ki so zrasle z naravno kalilno močjo po raznih krajih, kjer so morale ravno tako ustvarjati ali po najnovejši šegi prikrojevati predstavniki sestav, pa tudi s podobnim angleškim in potem francoskim in belgijskim zgledom; te tri dežele so v XIX. stoletju najbolj skrbele za misli in zglede na področju svobodomiseltva. Isto se je zdaj dogajalo fašizmu. Jasno je pač dejstvo, da ima italijanski fašizem časovno prednost pred vsakim drugim; da se je italijanska književnost o fašizmu zelo in splošno razširila in da je nastala tuja književnost o italijanskem fašizmu ne samo zato, da bi se prerekala z njim, ampak tudi zato, da bi ga poglobila in prilagodila (spomnimo se, da je bil pred nekaj leti v Ženevi »Centre International d'Etudes sur le Fascisme« [Mednarodni sedež za preučevanje fašizma], ki je izdajal zelo popoln seznam vseh knjižnih del in časopis); da so mnoga gibanja te vrste prevzela besedo fašizem, tu in tam pa priznala, da fašizmov ni več in da jih ne more biti razen enega, ki je Mussolinijev. In ali ni pomembno tudi dejstvo, da imajo celo razni tuji fašizmi rimljanstvo za navdihovalca in učitelja? In dejstvo, da se množijo in marsikateri razvijajo čisto vštric z rastjo italijanskega fašizma in mednarodnim priznanjem fašistične Italije? In ali ni v zmerom bolj strupenem nasprotovanju fašističnih sovražnikov tako raznim krajevnim fašizmom, kakor tudi in še prav posebej italijanskemu fašizmu že samo ob sebi razumljivo priznanje, da je bil ta prvi navdihovalec? Vseh teh dejstev ni mogoče zanikati, če-

prav ravno tako ni mogoče zanikati, da je imel nekaj časa tudi nemški narodni socializem nekakšno razširjevalno moč, a vendarle manjšo od italijanskega fašizma ravno zaradi prenapetosti narodnjaškega in plemenskega nemškega gibanja, kar mu je otežkočalo pot izven lastnega kroga (naj tu opomnim na razvoj luteranstva v XVI. stoletju v primeri s kalvinizmom, ki je bil toliko bolj posplošen).

Izven Italije seveda ni bilo *pathosa* (zanosa), ki daje fašizmu pravo in resnično in značilno živo barvitost ter ga je težko ločiti od vsebine; to se pravi, da ni bilo tistega, kar je odsev prečudovite Mussolinijeve osebnosti ali vsega ljudstva, istega ljudstva, ki je v XIX. stoletju dalo garibaldijevstvo. Če to pomislimo, fašizem resnično ni po reklu, ki ga večkrat ponavljajo, »izvozno blago«, kar pa priznavajo tudi vsi Italijani ali tujci, ki vidijo v njem ta notranja znamenja Italije. S temi omejitvami in utesnitvami pa je vendarle nazadnje treba poudariti, kako na široko so posamezniki sprejeli njegove nauke in odgovore, ki jih je dal in jih daje na državna in množična vprašanja; kako pogosto se sklicujejo nanj in ga kažejo za zgled in mu prerokujejo evropsko in vesoljno bodočnost. To pa še posebno v deželah, ki so v vojski največ trpele in so najdlje občutile žalostne posledice v nravnem in družabnem in političnem redu; te so v fašizmu videle moč za vzpostavitev razdejjane notranje stavbe; videle so dalje v njem nasilno prvino, ki je sposobna sodobno Evropo iztrgati iz njene trenutne odrevenelosti in tako poklicati k sebi vsa ljudstva, ki so v enakih razmerah kot Italija, ljudstva »brez prostora«, in ustvariti nekakšno fašistično mednarodnost. Tako je bilo v Nemčiji, ko se še ni rešila iz povojne stiske. Precèj manj seveda v deželah, kot sta Francija in Anglija, ki stojita trdneje na svoji osnovi, bolj ponosni na svoje ustaljene nauke in ustaljene zavode, ki so bili eno ali več stoletij izraz in hkrati vir njune veličine in njenega mednarodnega ugleda. Toda vendar so bile v Franciji poleg že omenjenega naklonjenega gibanja tudi takele sodbe: Če naj je bila v XIX. stoletju naša dežela evropska politična delavnica, je zdaj ta delavnica prav gotovo v Italiji. Zadnji čas so bili prevrati res povsod; ostvarjati pa so se prav za prav začeli na Tiberi in od tam delovati po svetu.

S tem je Italija spet postala v evropskem življenju dejavna sila kot takrat, ko je korakala na čelu ljudi, ki so hrepeneli po vstajenju v imenu narodnostnega načela, in so bili možje kot Mazzini, Garibaldi in Cavour nekakšni navdihovalci mnogih ljudstev, ki so vstajala; in tudi kot takrat, ko je Italija, čeprav še ni bila narodna država in ne še narod z občutkom skupnega duha in volje, vendar kazala svojo izvirno izobrazbo in svojo omiko. Seveda je v fašizmu dosti poželenja tako po »fašistični izobrazbi«, ki ne more biti drugega kot »italijanska izobrazba«, notranje italijanska z jasno vtisnjenimi znamenji, kakor tudi po »fašistični omiki«, novi omiki, čeprav na prastarih osnovah katolištva in rimljanstva. Čezmerno častihlepje? Mladostna domišljavost? Doslej povedano nas pooblašča, da sprejmemo misel, da je v novem pojmovanju Italijana, ki je lastno fašizmu, načrtano tudi novo pojmovanje človeka, kakršno navadno spremlja vsako obnavljanje omike; dalje z deli zvezana in v njih skoraj čisto stopljena izobrazba; pouku enaka vzgoja; veda, ki naj ne bo razbito in odmišljeno znanje, ampak zavesten napor, da bi si razjasnila vse v življenju in za življenje; nasilen in ostvarjalni duh; *mens sana in corpore sano* (zdrav duh v zdravem telesu); misel in delo, ki ju ne pojmuje kot tvar, ampak kot izdelek skupnih нравnih in razumskih sil; nasproti samotnemu modroslovcu, ki je zaprt v smisel življenja, stoji zmagovalec velemorij ali mlad rokoborec, ki si vsak dan prizadeva, da bi prekosil skušnjo prejšnjega dne; versko čustvo, ki živi kot duh darovanja, kot poslušnost, kot sprejetje zakonov in nujnosti in dolžnosti, ki jih presegajo; ne svobodomiselstvo in posebljenost ali svetovljanstvo XIX. stoletja, ampak narodna družba, trdno občutena in potrjena domovina, ki ne živi samo v svetih spominih; vse misli, dejavnosti in koristi so vzporejene in podrejene blaginji višjih bitnosti. Ali bo Italija s tem svojim novim pojmovanjem, ki ni odmišljena zamisel, ampak precèj današnja stvarnost; ali bo Italija mogla povedati res nekaj novega svetu, pokazati pot za rešitev toliko vprašanj, bolj kot sta jo pokazala zahod (amerikanizem) ali vzhod (boljševizem); bolj kot Francija Massisa ali Kadmi-Cohena; bolj kot nemštvo kakega Spenglerja ali Korherra?

3. — Vojska v Etiopiji je z novo silovitostjo postavila fašizem, ki je dal tej vojski ime in duha, nasproti njegovim sovražnikom; pognala je med trpke ocenjevalce Italije tudi take, ki so bili Italiji, neke vrste Italiji, navadno naklonjeni, in celo nekaj takih, ki jih je vezal na Italijo spomin na dolgo in ljubeznivo preučevanje njene zgodovine. Nasprotno pa so se tudi zdaj mnogi tujci, posamezniki ali skupine, iz istih dežel, ki so povzročile sankcije, odkrito uvrstili med prijatelje Italije ter priznali, da je zakonito tudi zanjo tisto, kar je bilo zakonito za druge in s čimer se je ponašalo toliko drugih. Iz same Švice in celo iz Ženeve je predsednik »Union Nationale« (Narodne zveze), Giorgio Oltramare, obsodil »zaroto trgovskih narodov zoper vojaške in pesniške narode« ter čez Alpe pozdravil italijanski narod, »ki si z orožjem osvaja svojo pravico do življenja«. Na drugi strani pa silen plaz krivic iz dnevnikov, z govorniških odrov poslanskih zbornic, z zborovanj, s puritanskih in anglikanskih prižnic! Še huje: silna dvoličnost in obrekovanje, ki so ju trosili z obema rokama pogosto zavestno, da bi skalili vodo, da bi izzvali v maščevanje za domnevno onečaščeni mir vojsko, veliko večjo vojsko! Kakšna uživajoča naslada v trdnem pričakovanju, da se bo Italija vdala, ko se bo bojevala v Afriki in bo v Evropi stradala! Italija se ni bojevala zoper nobeno evropsko državo in nobenemu naselbinskemu cesarstvu ni grozila. Toda kljub temu so uporabili zoper njo načelno in stvarno orožje, kakršnega uporabljamo samo zoper očitnega sovražnika; v vse to pa so se zapletli fašistični nasprotniki. Opazili smo, kako so tiste mesece tuji obrekovalci zapovrstjo jemali na muho italijansko stanovsko ureditev, razglašali njen polom, razlagali etiopsko vojsko kot slepilo, ki naj bi prikrilo za pričakovano vojaško zmago take in drugačne napake vladavine. Resnica, kakor smo videli, je bila nekoliko drugačna; enotna ureditev proizvodnje in uporabe ter duhovna enotnost, ki jo je fašizem ustvaril ali izrazil, pa nista bili najmanjšega pomena za zmago kakor tudi za odpor zoper sankcije.

Konec vojske in evropskega obleganja bi lahko pomenil novo olajšanje tega boja, kateremu je bila domnevna italijanska kršitev ženevske pogodbe deloma pobuda, deloma pretveza. In

res je bilo olajšanje za kak trenutek mogoče. Mussolini je seveda vsem ponudil oljčno vejico, predvsem pa Angliji. Anglija je ni zavrгла; toda besedam »gentleman's agreement« (pošteni pogodbi) niso sledila dejanja, vsaj tista ne, ki bi edina lahko zagotovila mir. Niso nam priznali cesarstva, kar so odlagali zmerom... na jutri. Vendar pa je treba dodati, da so medtem nastopili drugi zapletljaji, se pokazali drugi razlogi za mednarodno nasprotje, se razgorelo drugo ognjišče vojske, namreč špansko, s slabo prikritim vmeševanjem številnih velesil, ki so bile na vse načine prizadete, tako zaradi gospodovalne politike, iz varnostnih razlogov, iz načelnih razlogov, tako za vojsko kakor tudi za usodo Španije. Drug, bolj določen italijansko-angleški sporazum iz začetka leta 1938 naj bi zadobil veljavo, ko bi bili izpolnjeni nekateri pogoji. Ti pogoji po angleški sodbi do jeseni leta 1938 niso bili izpolnjeni kljub dobri volji, ki jo je pokazala Italija. Tako je kazalo, da je tudi drugemu sporazumu usojeno, da bo ostal samo na papirju...

Tedaj pa se je Italijanom zazdelo, da se drugi nalašč poslužujejo zavlačevalne politike, da bi pridobili časa; v pričakovanju, da se bodo italijanska sredstva zmerom bolj krčila, da bodo stara in nova sredozemska oporišča zmerom bolj pripravljena, da bo velikansko pomorsko oboroževanje zmerom bolj izpopolnjeno... Je bila sodba napačna? Priznamo, da Italijani nekako radi sumničimo druge, kar je razumljivo v deželi, ki je bila stoletja lovišče vsakogar. Toda mnogo dokazov je res podpiralo to sodbo. Naj že bo kakor koli, Mussolini je čutil, da se mora zavarovati. Tedaj smo dobili silno tesno politično, gospodarsko in načelno zvezo z narodnjaško Nemčijo (povečanje prometa, stalno urejeno izseljevanje italijanskih delavcev v Nemčijo, ustanovitev odbora za pravne italijansko-nemške odnose, ki je imel v juniju leta 1938 svojo prvo skupno sejo itd.): to je »os Rim-Berlin«. Proti koncu leta 1937 smo se sporazumeli z Japonsko, kjer smo prav tako poskušali vstaviti nekaj načelnih prvin: to je »trikot Rim-Berlin-Tokio«. Kakor Nemčija in Japonska, tako je tudi Italija izstopila iz Zveze narodov in se na ta način pridružila naravni manjšinski skupini velesil, ki so gospodovale drugim. Posledica tega je bila, da so izstopili še drugi, tako nekatere države latinske Amerike, ali nazovi izstopile, kakor na primer

sedem držav iz skupine Osla in Švice, ki so izjavile, da ne priznavajo prenekih najbolj bistvenih in značilnih obveznosti pogodbe, kakor so bile na primer sankcije (člen 16); tako se je zlomila politika sankcij, ki je zadela v črno tistega, ki jo je z vsemi sredstvi povzročil. Novi prostovoljci črnih srajc so prihiteli v Francove oddelke na pomoč Španiji, ki ni marala biti prikolica nobene velesile in se je svobodno odločala, Španiji, ki je bila po svoje fašistična; fašistično čustvo pa je podžigalo tisto prostovoljsko italijansko mladino, ki se je deloma vračala z druge, toda tudi »fašistične« ali fašistično občutene afriške vojske. Nazadnje smo dobili »bitko za gospodarsko neodvisnost«, to se pravi politiko gospodarske neodvisnosti, ki je dosegla najvišji napon, ko je dobila celotnostni načrt skoraj zaprtega gospodarstva. »18. november bo poslej dan, ki pomenja začetek novega razdobja v italijanski zgodovini«, je rekel Mussolini na drugem stanovskem zborovanju spomladi leta 1936, ko so sankcije še veljale. »18. november vsebuje nekaj dokončnega, hočem reči, nepopravljivega. Novemu razdobju italijanske zgodovine bo načelovala tale zahteva: uresničiti čimprej čim večjo samoupravo v gospodarskem življenju.« Zato je bil nujen »urejevalni načrt« italijanskega gospodarstva za morebitno vojsko. »V sedanjem zgodovinskem razdobju je *vojska* hkrati s fašističnim naukom odločilna prvina položaja države spričo narodnega gospodarstva.«

Poslej je nastala iz gospodarske neodvisnosti soznačnica za domoljubje, нравno načelo in popolnost. Ob »skrivnostni veri v fašizem« in ob »skrivnostni veri v cesarstvo« smo dobili »skrivnostno vero v gospodarsko neodvisnost«; to se pravi, novo vero in zvestobo v pomoč stvarnim zahtevam. Pomnožili smo dela, nova dela, kakor tudi taka, ki jih je z navadnim tokom zahteval čas. Posebno smo se potrudili, da bi povečali proizvodnjo rudninskih kovin, goriva in vodnoelektrične sile, tkalskih vlaken in staničnine. Tedaj sta vstali Raša in Carbonia, dve rudniški naselbini, ena v zdaj pretežno izboljššanem predelu Istre, druga na Sardiniji. Tedaj smo začeli z deli v območju srednje Soče, ki je bilo že napojeno s toliko krvjo, za ustvaritev enega izmed najmogočnejših evropskih vodnoelektričnih središč, ki zmore spričo svoje popolnosti oskrbovati pol milijarde kwh, in za ustvaritev nekega drugega središča v predgorju Gran Sassa v srcu Apeninov. Tedaj so ob spodnji

Soči v neizmerni ravnini, ki smo jo rešili močvirja, in v bližini visokega, tisočletnega oglejskega zvonika zrasle veličastne naprave pri Torre di Zuinu za staničnino s poljedelskim predelom, ki je zasajen s trstjem (6000 hektarov) in veleobrnim predelom za predelovanje trstike; medtem ko so posebno na pobudo državnega mnogopisnega zavoda postavili druge tovarne za pridelavo staničnine iz slame v Apuliji, ki zmorejo glede papirja zadostiti potrebam državne uprave in še več. Ker smo imeli tedaj težave s preskrbovanjem železa za gradbeno stavbarstvo, smo brž vse preusmerili v vezan cement, se vrnili h kamnu in marmoru, znova oživelili kamnolome, razmišljali o »osamosvojitvi stavbarstva«, da bi si lahko pomagali predvsem z domačim stavbnim gradivom, in tesno povezali stavbno gradivo s slogom, da bi ostvarili res italijansko stavbarstvo, celó fašistično stavbarstvo, ki bi ga družno sestavljala spoštovanje izročila in ustvarjalna domišljija. Tedaj smo dobili nove naprave za proizvodnjo glinice in aluminijskega baker, in za predelovanje aluminijske lahke zlitine; za predelovanje železovega kršca; za izdelke iz svineca in cinka, ki ju kopljejo v sardinijskih rudnikih; za izdelovanje žveplene kisline, barvilnih snovi, kalcijevega karbida, etilnega alkohola; za porabo novih tkalnih vlaken in umetnih vlaken, ki jim bomo surovine, namreč staničnine, zmerom več pridelovali v Italiji iz drevesastih rastlin, slame, trstike, konopljenih stebel itd. Da bi razkazali izdelke tkalske veleobrti, jim pridobili ceno in razširili uporabo, smo dobili tedaj zelo uspelo Tkalsko razstavo v Rimu leta 1938, ki jo je priredila fašistična stranka. Ne štejemo pa sem tistega dela, ki smo ga nadaljevali na področju prehrane: vlada je poskrbela, da je uveljavila deset milijonov divjih oljk, ki rasto predvsem v nizki sredozemski goščavi v južnih pokrajinah in na otokih, da je zasadila nove oljne gaje, da je razširila mešane nasade oljk; zgradili smo manjših ribiških ladij za odprto morje, da bi zmanjšali uvoz rib na debelo, nenasoljenih, nasoljenih in v škatlah; napravili smo natančne načrte za ureditev velikih lombardijskih jezer, da bi povečali namakalno področje, s tem pa seveda travnike, krmo, živino itd.; odločili smo se, da bomo povečali svet za posevek, dokler ne bomo dosegli 90 milijonov stotov pridelka.

Vse pa v znamenju gospodarske neodvisnosti glede na prebivalstvo, ki bi moglo v nekaj letih narasti na 50 milijonov.

Kaj ni bila narava v Italiji preskopa s toliko surovinami? Toda ne toliko, da bi za veleobrtjo ne mogli premagati narave. Odvisno je od volje. Volja je moč. Ne vdati se v usodo, to je življenje, je rekel nekoč Mussolini; in to vodilo je postalo skoraj dnevno povelje gospodarske neodvisnosti. Veda pomaga. Pomagala je v žitni bitki, ko je posredovala nove razno-terosti ali zvrsti, ki so jih ustvarili italijanski gojitelji plemenitih rastlin. Pomagala naj bi še za druge najdbe. Ko je fašistična vlada prevzela oblast, je ustanovila Narodni svet za raziskave s poglobitno nalogo, »naj bi pregledal, če more Italija uresničiti svojo gospodarsko samoupravo na področju narodne obrambe in v kakšnih mejah... naj bi nadaljeval s spiski naših pomočkov in določil povrh tudi tisto, kar premoreta še stroka in veda.« Tako je rekel Mussolini na Campidogliu. Postal naj bi »najrahljše strokovno posvetovalno orodje narodne vlade.« In res so po končani afriški vojski ta svet, ki je nekoliko dremal, prebudili in spodbudili, ko je dobil za predsednika samega zmagovalca v tej vojski, maršala Badoglija. Posebno so se oprli na kemijo, ki se je v tej vojski takoj znašla v prvih vrstah; vpoklicali pa so učenjake in strokovnjake, povečali in izpopolnili preskuševalne zavode pri veleobrtnih podjetjih; veda in stroka sta pomnožili svoje plodovite stike. Italija, ki je bila še po vojski precej zaostala na tem področju v primeri z drugimi deželami, jih je hitro dohitela. Gospodarska neodvisnost je bila videti uresničljiva čez mejo, ki je bila prej videti mogoča. Ne samo to: kajti zoper strah, da bi mogla pomeniti zastoj v strokovnem napredku in se torej spremeniti v škodo za narod kakor nekatere stare zaščitne carine, ker je odpravila tekmovalno spodbudo; zoper ta strah so začeli soditi, da prav nasprotno gospodarska neodvisnost, to se pravi, potreba in volja po lastni preskrbi, lahko deluje kot spodbuda, učinkovito kakor tekmovanje in bolj kot to, ter postane vir napredka. Zato ni bila gospodarska žrtev, kar je naložil in naprtil »suprema lex« (najvišji zakon) politike in narodne obrambe; ampak dobiček na gospodarskem, strokovnem, znanstvenem, kakor tudi obrambnem področju; zato ni bila samo začasno vojno sredstvo, ampak navaden red ali verjetnost, da bo to postal...

Seveda je politika gospodarske neodvisnosti napregla tudi naselbinsko področje. Naselbine so bile gospodarski neod-

visnosti potrebne; iz te nujnosti pa se je zadnji čas rodila mogočna spodbuda naše naselbinske politike. Naselbine pa so morale vsekakor imeti neko najnižjo količino za kritje svojih potreb, da bi se mogle vzdržati, čeprav bi bile zveze z očetnjavo pretrgane. Spomin na sankcije, na pomorsko in zračno pogodbo sredoziemskih držav zoper Italijo, na nujnost, v kateri se je Italija tedaj znašla glede ureditve brambe italijanske Afrike, ta spomin je svaril. Zato je bila v okviru tesne zveze in dopolnjevanja med naselbinami in očetnjavo nekakšna gospodarska neodvisnost onih tudi spričo te. Takšna dvojna zahteva je vodila italijansko gospodarsko politiko v Afriki; zato smo ustanovili marsikako veleobrt in hitreje dovrševali začetni načrt, da bi povrednotili libijsko zemljo in jo obljudili z naseljenci, ki bi bili tudi vojaki. Z lopato v eni roki, s puško v drugi. Dne 28. oktobra 1938 pa je med slóvesnimi in ginjenimi izrazi narodnega bratstva odplulo iz italijanskih pristanišč in se izkrcalo v Libiji nad dva tisoč naseljenjskih družin, to se pravi malo manj kot 20.000 Italijanov, ki so jih povedli v nove vasi in v nove kmečke hiše, ki so bile pripravljene za njihov sprejem; bila je majhna ljudska selitev kakor v času množičnih preseljevanj. Toda koliko se je spremenilo od takrat, ko so se še prerivali s svojimi capami po pristaniških nasipih in na obmejnih postajah ter potovali natlačeni na umazanih parnikih in bili prepuščeni brez obrambe ljudskim izkoriščevalcem, parniškimi družbam, lakomnim veleobrtnikom in »fazenderos« (upravnikom), ko jih je domovna vlada komaj imela za vredne pogleda za koristi, ki so jih izseljenske »pošiljke« prispevale za trgovski računski sklep Italije!

X.

ZADNJI NOTRANJI IN ZUNANJI RAZVOJ — IZMIRJENI EVROPI NAPROTI?

Zmerom bolj fašističen fašizem. Plemenska politika

1. — Ureditev gospodarskega življenja in proizvodne dejavnosti za bistveno politične naloge, čeprav deloma po nepredvidenih zahtevah; okrepitev veleobrti, ki so mogle imeti enega samega odjemalca, namreč državo in njene oborožene sile; združevanje mnogih proizvodnih zvrsti v velika podjetja (v

naselbinah »družbe«), ki so si sebi v breme nalágala naloge ne samo gospodarskega, ampak tudi družabnega in v nekem smislu političnega reda; vse to in še drugo naj bi dalo zmerom bolj javen značaj tolikemu delu narodnega gospodarskega življenja, tudi kjer država ni vodila dela. Dodajmo, da je bila gospodarska neodvisnost, ki naj bi bila ostvarjena, ne da bi se spremenila v vladavino, ki daje nekaterim prednosti, druge pa izkorišča, podrejena nekaterim predpostavkam; potrebno je bilo popolno sodelovanje in urejenost proizvodnih sil; trdno nadzorstvo narodnega gospodarstva; in če niso hoteli, kakor fašizem ni hotel, podržaviti gospodarstva, zmerom bolj učinkovita stanovska ureditev. Zato se je za namene gospodarske neodvisnosti nadalje ostvarjal fašistični načrt v svojih bistvenih prvinah, to se pravi, da se je ustvarjal fašizem. Naj tu omenimo, da je doživel leta 1925 mogočno pobudo, da je pospešil korak in določil, udeležil in prevedel v zakone in nove naredbe tisto, kar je v fašizmu vrelo ali se počasi oblikovalo, nekoliko zaradi notranjih težav, iz boja s protifašizmom, iz potrebe, da bi bil znova in popolnoma navzoč v narodnem življenju. Po letu 1935 pa je spet dobil drugo pobudo iz mednarodnega položaja, iz zunanjih groženj, ki so jih podpihovale nasprotno narodne in gospodovalne koristi, da je še bolj sklenil vrste in poudaril notranjo vzajemnost, da se je še bolj načelno osamosvojil. V ta leta spada priprava predloga za novo zakonodajno zbornico, ki je dobil veljavo spomladi leta 1939; za Fašistično in stanovsko zbornico, ki jo sestavljajo predstavniki Narodnega sveta stranke (tajnik, vodstvo, nadzorniki in zvezni tajniki) in Narodnega stanovskega sveta (pravi stanovski člani), po katerem naj bi bili udje te zbornice tisti, ki bi in kolikor bi in dokler bi opravljali posebne vodilne službe v stranki in posebne stanovske naloge. V ta leta spada pomembna vrsta ukrepov, ki naj bi izpopolnili, razširili in zakonodajno izpopolnili snov družabne preskrbe, posebno na kmečkem področju. Tako so nekaj obveznih družabnih zavarovanj raztegnili na sloj dninarjev in najemnikov, ki imajo med delavci svojstveno stališče, ko njihov delovni dobiček ni osnovan na zaslužku, ampak so neposredno deležni proizvodnje in svojih pridelkov; razširili so obvezno zavarovanje za materinstvo in otroštvo na žene, ki so zaposlene v poljedelstvu in so odvisne od drugih ali pa pripadajo jedru dninarske družine;

postala je obvezna skladnost družinskih prejemkov, sorazmerno po številu otrok, za delavce in delavke družinske poglavarje, ki so zaposleni v veleobrnih podjetjih, kako dolg naj je tedenski delovni urnik itd. Dobro je vidno v vsem tem prizadevanje, da bi napredovali tako rekoč kolikostno in kakovostno; da bi raztegnili preskrbo tudi na manj nujne potrebe v korist narodnostni politiki vladavine; da bi bilo deležno koristi zavarovanja čim večje število delavcev in oseb (delavci sorodniki delodajalcev, združni udje, osebe, ki bivajo v prostorih, kjer je delo, ki bi moglo biti vzrok nezgodam itd.); da bi odvzeli zavarovanju pomen navadne odškodnine, ki ji je vzrok krivda ali odgovornost, in imeli poškodovanca za člana družine in državljana proizvajalca. Čisto vrhovni položaj za izvajanje obveznih družabnih zavarovanj so podelili Narodnemu fašističnemu zavodu za družabno pomoč, javnopravni ustanovi, ki je zadnja leta, ko jo vodi zaslužni Biagi, silno vsestransko in učinkovito delovala (zdravilišča, ljudski domovi, naseljevanje Libije itd.).

Tudi stanovsko zgradbo smo izpopolnili in okrepili, dali smo večjo učinkovitost sestavu gospodarskega nadzorstva in vodstva, zraslo je število mirno rešenih spornih vprašanj. Vprašanje je še, do kakšne meje se bo stanovstvu zares posrečilo ustvariti vzajemnost med sloji, sodelovanje med glavnico in delom, skladnost med različnimi činitelji proizvodnje; do kakšne meje se bo velikanskemu stroju posrečilo, da se ne bo izrodil v novo in okorno pretenkovestno uradništvo, da bo v pravem razmerju družil potrebno varstvo zviška s potrebno svobodo v osnovi, da se ne bo izčrpal v naporu za uradovanje in v ohranitvi svoje ureditve; do kakšne meje bodo delavske množice čutile, da so zares živ del narodnega gospodarskega podjetja in da ima vsak proizvajalec javno nalogo, ki jo mora rešiti. Na tem področju še ni vse trdno. Da smo dobili izjave o pravicah, kakor je Delavska listina, in celoto zakonov in odredb, ki urejajo snov, samo zase še ni zadosti trdno. Bolj pa je trdna učinkovitost teh izjav in zakonov spričo tega, da smo v zadnjih dvajsetih letih zelo zrasli v oblikovanju enotnega narodnega občutja in občutja družabne vzajemnosti. Zunanje dogajanje in temno mednarodno ozračje pa sta zelo pospešila to in ono.

V čisto zadnja leta spadajo tudi drugi dogodki, majhni in veliki, toda vsi bolj ali manj pomembni. Italijanska liktorska mladina (G. I. L.) je postala edina matica vseh mladinskih združenj, mladinski vzgoji pa smo dali še bolj odkrit vojaški značaj. Zahtevali smo obvezen kroj za vse državne uslužbence. Poostrili smo nekaj splošnih predpisov o vedenju fašista (»rimski« pozdrav, »vikanje« namesto »onikanja«, ki je »suženjsko in tuje« itd.). Za vojsko in za vse vojaške edinice smo uvedli »rimski« slovesni korak, ki je bil precèj nov v deželi, ki je bila vajena v gibčnem in okretnem in hitrem ostrostrelcu videti in slišati svojega značilnega vojaka. Ni manjkalo posmeha in zbadljivk izven Italije za nekatere izmed teh novosti, pa tudi v notranjosti je bilo nekaj nestrpnosti in nekaj objokovanja, češ da se zgublja veliko prave podobe Italije. Toda Mussolini je pozval na dvoboj zoper »te ostanke dvomljivcev slabotnih domačinov in tužcev, ki bi imeli Italijo radi lahkoverno, neurejeno, zabavno in brenkljajočo, kakor je bila v starih časih, ne pa vokvirjeno, trdno, molčečo in mogočno, kakor je v fašističnem razdobju«. Zmerom bolj je »ozračje, v katerem se je razvijalo življenje italijanskega ljudstva, imelo vojaški značaj, ga mora imeti in ga bo še zmerom bolj imelo,« kakor se spodobi »ljudstvu, ki je od nekdanj pripravljeno na mirovna in vojaška dela«. Tako je zapisal v uvodu za zadnji zvezek *Del Velikega sveta* v juliju leta 1938, prav tiste dni, ko se je razvnela nova bitka za »pleme«.

Ta beseda se je že nekaj časa ponavljala pod peresom in v ustih mnogih fašistov, prežet pa je bil z njo Mussolini, iz katerega zdaj odkrivajo besede in rekla, da bi pokazali popolno skladnost med njim in fašizmom. Res smo o plemenu govorili predvsem v smislu »ljudstva«, »naroda« in »rodu« z bistveno duhovnimi značilnostmi. Zdaj pa je skupina učenjakov, po večini poznavalcev rasti, živalstva in življenja, natančno določila stvarno vsebino tega pojmovanja in izoblikovala italijanski nauk o plemenu, ki ima vsa znamenja uradnega nauka in ga je tisk soglasno objavil. V razliko od nemškega narodnjaštva in tudi od Anglosaksoncev, dasi ti prav za prav sploh niso preveč razglabljali o tem, italijansko plemenstvo vsaj v tej svoji prvi sestavi ni govorilo o višjih in nižjih plemenih, ni določalo odnosov med življenjeslovnimi in duhovnimi vrednotami. Toda kakor nemško narodnjaštvo je tudi italijansko ta-

koj namerilo vse svoje cevi na judovsko muho, vendar pa ni pozabilo pridružiti svojega pojava novemu dejstvu cesarstva in novim zahtevam italijanskega naroda, ki je postal naselbinska velesila ter dosegel tesne stike z barvnimi plemeni, zato pa je treba v državljanih ustvariti živo zavest njihove osebnosti tudi zato, da bi se izognili nevarnosti mešanstva z vsemi njenimi političnimi in nravnimi nesrečami.

Tudi protijudovski glas v Italiji ni bil čisto nov. Že dolgo je na primer odmeval v časopisu *Vita Italiana* (Italijansko življenje), ki ga je urejal dr. Preziosi. Toda ni mogoče reči, da je bilo v naši deželi razširjeno poznanje semitskega ali judovskega vprašanja. Neznanska množica ljudstva, meščani in še bolj deželani, ni poznala Juda, v razliko od drugih dežel osrednje in vzhodne Evrope. Celo srednji in izobraženi sloji so premgli kvečjemu hitro ugotovitev, da imajo v Italiji Judje nekatere gospodarske panoge skoraj v zakupu (zavarovanje, borza, trgovina s tkaninami itd.); da imajo sorazmerno svojemu številu, ki je neznatno, pomembno mesto na vseučiliščih, posebno v nekaterih učnih področjih; da so se sicer pomešali v narodno življenje in se prav za prav ne upirajo mešanim zakonom, a so medsebojno zelo vzajemni, se podpirajo pri prizadevanju za rast in sestavljajo majhen, toda dobro urejen narod v narodu. Vse to je do pred nekaj leti iz zapletenih in nerazrešljivih verskih in plemenskih razlogov res ustvarjalo občutek razločka med Judi in Nejudi, ne pa pravega in odkritega nasprotja. Pa tudi po prihodu fašizma, kljub temu, da je bil precèj nezaupljiv do Judov, kljub temu, da je bil silno željan razbiti na drobno kak mogočen in seveda politično zloglasen denarni zavod, v katerem so gospodarili Judje in povrh še tujci; kljub vsemu temu se dotok Judov na vodilna gospodarska mesta, v javno upravo in na vseučilišča prav za prav ni zmanjšal, ampak se je sorazmerno rajši celo povečal. Toda fašizem je, medtem ko se je počasi razvijal in se v samem sebi jasn timer, krepko poudarjal narodnostne razloge zoper svetovljanstvo, zoper človečanstvo, zoper miroljubje, zoper mastno bogatinstvo, zoper ljudovlado, zoper svobodomiselstvo, zoper prostožidarstvo in zoper boljše vizem; kar je bil vse skupaj bolj ali manj, vključno ali izključno, razlog zoper judovstvo ali kar bi se lahko razvilo v protijudovsko gibanje. Potem se je zmerom bolj kazalo, da so italijanski Izraeliti, čeprav jih je

bilo veliko fašistov ali mnogo vpisanih v stranko, čeprav so bili tu že od prvega trenutka in silno zaslužni za vladavino, vendar veliko prispevali tudi protifašizmu in bojevitemu begunstvu; in da so se v boju zoper fašizem in zoper fašistično Italijo inozemski Judje skoraj v celoti znašli med sovražniki. Niti ni manjkalo spričo tako bruhajočih narodnjaštev vsepovsod tudi v Italiji nekakšnega vzcvetenja judovskega narodnjaštva ali sionizma; to se pravi, da so tudi italijanski Judje sklenili vrste, se v mislih oklenili svoje umišljene domovine, ki so si jo nekateri predstavljali v novi palestinski državi. Med vojsko v Etiopiji in po njej se je vsemu temu na eni strani pridružila zaostritev evropskega in svetovnega boja zoper fašizem; tesna vzajemnost med Anglijo in Judi, ki se je pokazala seveda tudi med sankcijami; po drugi strani pa izhod Judov iz Nemčije in potem iz Avstrije ter njihov dotok v tisočih in deset tisočih v Italijo, kjer je bilo že prej v izobilju nemških Judov in kjer so zdaj begunci, naslanjajoč se na svoje sovornike, takoj pokazali, da bi radi pognali korenine, dasi jih ni podžigala posebno goreča ljubezen do fašizma, Nemčije in politike osi. Zdelo se je torej — mogla so seveda sodelovati še druga dejstva in okoliščine, ki jih ni treba objavljati — da se je judovsko vprašanje pokazalo tudi v Italiji (Nesmiselno je menda misliti, da smo hoteli s tem celo zopraviti nemškemu plemenstvu, ki je imelo na piki vse sredozemske rodove, vštrevši Italijane, in Rim, naj bo že starodavni ali krščanski; da smo se mu hoteli upreti z naukom, ki naj bi med sredozemskimi rodovi osamosvojil Italijane in jim vrnil mesto v plemeniti »arijski« družini?)

Tako se je rodilo fašistično plemenstvo, ki je resda navajalo v razlagi, ki je bila objavljena, tudi politične razloge, vendar pa predvsem poudarjalo narodnostno fiziološke in pa razumske in nravne namene. Spričo tega je bilo italijansko javno mnenje v precejšni zadregi in ni manjkalo nekaj odpora, čeprav so vsi poznali zakonitost nekaterih plemenskih zahtev. Ker je prišla plemenska politika skoraj nepričakovano, še ni našla dosti pripravljenih tal. Velike vzajemnosti med Judi in kristjani, to se pravi med »semiti« in »arijci«, ki jo je ustvarilo skupno učenje in vseučiliško tovarištvo, dve vojski, ki so ju skupno bojevali, skupna pripadnost stranki in tudi posli, ni bilo lahko z enim udarcem razbiti. Mnogi so se spra-

ševali, če je bilo za samo zaviranje judovske prvine, ki je resda osvojevalna in vpojna, potrebno pognati v tek ves velikanski naučni ustroj nejasne znanstvene veljave in slabo ustrezen ustaljenemu italijanskemu pojmovanju zgodovine. Spominjali so se, da je imelo staro tržaško gibanje za odrešitev mnogo zagovornikov med Judi, ki so prelivali celo kri. Bali so se, da bi moglo biti protijudovstvo v škodo politiki in italijanskim sredozemskim koristim. Pokazal se je dvom, če v trenutku hude mednarodne napetosti, kakor je ta, kaže množiti in še bolj kačiti sovražnike Italije. Nek drug skriven strah je bil tale: Da bi šel fašizem glede plemenskega nauka lahko po stopinjah nemškega narodnjaštva in tako zgubil nekaj potez svojega izvirnega in pristnega italijanstva. Taki in podobni dvomi, strahovi in ugovori so se tiste dni širili po italijanskem podzemlju, medtem ko so odkrito napadali in načelno nasprotovali dnevnik Vatikanske države *Osservatore Romano* (Rimski obzornik) in sam papež, kakor tudi visoki cerkveni dostojanstveniki, ki so bili dotlej zelo naklonjeni fašizmu. Na to je tisk odgovoril s še hujšim bojem zoper Jude in fašizmu tudi v tem gibanju osvajal prvenstvo. Mussolini je zavrnil predvsem inozemske presojevalce in ponovil reklo iz časov sankcij, ki je postalo znamenito in slavno: »Ukrojili si bomo pravico.«

In res so kmalu sledila dejstva: vlada je prepovedala otrokom in mladini, potomcem z obema judovskima roditeljema, obiskovati javne šole, čeprav so krščeni, in ustanovila zanje posebne osnovne in srednje šole; onemogočila je judovskim profesorjem in učiteljem poučevanje, jih izključila iz akademij, prepovedala šolske knjige, ki so jih ti napisali, in omejila njihovo pisateljsko udejstvovanje; odstranila je Jude z vodilnih mest v velikih gospodarskih podjetjih in iz javnih služb; ni dovolila mešanih zakonov; tuje Jude, ki so se po vojski priselili v Italijo, je izgnala. Izjavila je, da prav za prav ne misli začeti s politiko preganjanja Judov, vendar pa so ukrepe, ki jih je sprejela glede njih, razlagali kot del najsilovitejše bitke, kar jih je začela cesarska Italija za svojimi polotoškimi in afriškimi mejami za neoporečnost plemena zoper nevarnost mešanja ali »skrunitve« z drugorodnimi primesmi; kot napoved narodnostne bitke, ki ji ne bo šlo samo za povečanje kolikosti, ampak tudi za izboljšanje kakovosti

italijanskega naroda; kot nadaljnji napor za ponaroditev italijanske omike, da bi jo odtegnili vplivom prizadevanj in tokov, ki so kazali slabe novosti v književnosti ali umetnosti, ki so ju v pomembnem številu predstavljali Judje, to se pravi tujci, ki so bili tudi drugačnega plemena, uporni za vsako priličitev, ponosni na svojo vzvišenost nad vsakim drugim plemenom...

2. — Vse to seveda ni služilo za razorožitev fašističnih sovražnikov in za preskrbo novih prijateljev fašistični Italiji: niti gospodarska neodvisnost, niti plemenska vojska, niti podkrepljeno vzgajanje vojaškega duha v mladini, čeprav je bila usmerjenost za gospodarsko neodvisnost vidna tudi v deželah, ki so se najbolj nad njo spotikale; čeprav so vladne ukrepe in časopisne napade zoper tujce, zoper čisto določene tujce, vštevši Italijane, pogosto iz čisto plemenskih razlogov začeli in uporabljali v »svobodomiselnih« in »ljudovladnih« deželah še pred »celotnostnimi« državami; čeprav so sklepi in pripravljenost za vojsko zadnja leta vreli posebno po »velikih ljudovladah« in med strankami, ki so vsak dan izpovedovale miroljubnost. To so ugotovili tudi Francozi in Angleži. Sam Chamberlain je poleti leta 1938 obžaloval, da so mogočne »skrivne sile«, ki v Franciji delujejo zoper italijansko-angleško zблиžanje, to se pravi, zoper mir. Med češkoslovaško stisko v septembru celo toliko da te sile niso zmagale in je rešilo mir samo odločno Chamberlainovo in še bolj Mussolinijevo posredovanje. Pa ga je tudi res za zmerom rešilo? To bomo videli prihodnje mesece. Gotovo pa je, da je zmerom nevaren povzročitelj vojske tako tisti, ki si je preveč in resnično želi, kakor tudi tisti, ki jo preveč sovraži ali se je boji. Italijani nismo ne med prvimi ne med drugimi. Med nami ni niti »skrivnih sil«, ki neposredno ščuvajo na vojsko, niti silnega strahu pred vojsko, ki pogosto nasvetuje »zaščitno« vojsko ali ustvari duhovne pogoje, iz katerih se vojska rodi, ne da bi jo kdo hotel. Ker smo tako silno zaposleni z velikim notranjim delom, ker bi radi iz Afrike napravili veliko delovno torišče za današnjo in bodočo Italijo, ne bomo hodili z ognjem okrog smodnika. Čeprav smo skrbeli, da bi dali domovini čim večjo politično neodvisnost, kajti spričo nobene nasprotne koristi ne sme kloniti; čeprav smo vsak dan z mislijo in z delom pripravljali tisto, kar je potem postalo cesarstvo; čeprav smo

sovražili miroljubnost kot življenjski nazor, je fašistična oblast, to se pravi, prav za prav Mussolini, ki je v fašistični Italiji postal jasna in budna vest, v Evropi zmerom delala za mir. Seveda ne za nepremičen ali ravnovesen mir, ne za mir, ki bi bil prikovan na neke postojanke kot popolna blaginja, ne za mir, ki bi bil za večno zaupan »svetosti pogodb«, ampak za mir, ki se živo in dejavno zaveda svoje naravne zveze s spremenljivim in napredujočim evropskim in svetovnim življenjem ter se vsak dan obnavlja ali ustvarja v sebi pogoje za svoje življenje ali trajnost. Zato je bil Mussolini, naj še enkrat ponovimo, od prvega dne, hočem reči, od tistega dne, ko so nastale mirovne pogodbe, za politiko ponovnega pregleda pogodb; za isto politiko, ki jo je imela Italija stoletje prej po dunajskem shodu in Francija za Napoleona III. in vsa mlada Evropa XIX. stoletja. Nepozabljive besede je napisal že maja leta 1919, ko so bili mirovni pogoji že določeni, a jih Nemci še niso sprejeli: »Ali naj versajsko pogodbo spremené isti ljudje, ki so jo pripravili, ali pa bo ponoven pregled kdaj pozneje in ga bodo opravili drugi. Tedaj — kajti nič ni večnega in popolnega na tem svetu — bomo imeli ne samo mirovno pogodbo, ampak mednarodno mirovno zvezo in evropsko življenje se bo spet lahko razcvetelo... Vse, kar je krivično, slabotno in nadležno, bo prešlo. Ponoven pregled versajske pogodbe bo dogodek najbližje prihodnosti in ga bo lahko opravil Rim. Versailles je dal ime za mir med državniki; Rim je vreden časti, da dá svoje ime miru med ljudstvi.« Za to svoje prizadevanje in upanje, ko je že od začetka dvomil, od svojih prvih srečanj ali spopadov z drugimi predsedniki vlad (londonski razgovori z Bonarom Lawom v decembru leta 1922) v sposobnost polnokrvnih posvetovalnih in odločujočih teles, naj se že imenujejo poslanske zbornice v starem slogu ali skupščine ženevske Zveze narodov; za to je Mussolini sprožil leta 1933 svojo pogodbo štirih. In tudi potem, ko je pogodba štirih razpadla, nikoli ni krenil z njene smeri; dobro je čutil in gotovo ne po naključju in ne brez zadovoljstva, da je dala jasna znamenja življenja še konec septembra v angleško-francosko-italijansko-nemškem sporazumu, ki je bil sprejet v Monakovem, ki pa mu je bil Rim mogoče največja pogonska sila in ki je pomenjal samomor tistih pogodb, ki so bile najbolj potrebne ponovnega pregleda.

Če bi hoteli bolje spoznati Mussolinijevo notranjost, bi morali opaziti v njem še kaj več: na primer véliki sen o resnično zedinjeni in vzajemni Evropi in o resnični »Zvezi narodov«. V človeku, kakor je ta, pa ni *sanj*, ki se ne bi zares uresničile ali ki jih ne bi na kak način poskušal ostvariti. Mogoče je tudi zelo samoljuben, ko bi rad vtisnil svojo podobo tej novi stvarnosti. Kakor je deloval za ureditev narodne družbe, ko jo je odtegnil precëj neurejenemu torišču njenih sil, tako naj bi uredil Evropo, raznovrstno in eno družino njenih rodov; jo podredil skrbi njene lastne tvorne volje, ne da bi posilil narodne moči, ampak jih napeljal in usmeril in privedel, da bi se zavedele svoje vzajemnosti. Skratka, da bi obnovil »narodno načelo« in ga mogoče podkrepil, kajti bilo je živo in dobrotljivo delavno v preteklem stoletju in med svetovno vojsko, zdaj pa se je osušilo; da bi narodno korist in narodno svobodo spojil v višjo korist ter ju spravil z višjo oblastjo. Vse to v lepo začrtanem okviru Evrope, Evrope, ki je deloma zemljepisna celota, veliko bolj pa duhovna enota, ki se ne ujema v vsem z ono. Tu naj omenimo, kako je leta 1932 Italijanska kraljevska akademija na enem izmed svojih letnih shodov »Volta«, celo na svojem prvem shodu, izbrala in pred državniki in učenjaki iz vseh dežel obravnavala naslov »Evropa« ter je bila pobuda v popolnem soglasju s predsednikovo mislijo in njegovim pojmovanjem. Seveda tu ni šlo niti za to, da bi do kraja dognali pravo; niti ne zato, da bi našli nek sestav ali ustvarili stroj. Potrebna je poživljajoča zamisel, kakor je bila zamisel potrebna takrat, ko ni bilo več mogoče nadaljevati samih osvojevanj in so v preteklem stoletju hoteli ustvariti enotnostne in narodne države; kakor je bila zamisel potrebna, da je usmerila povojno Italijo na nove poti; kakor je zamisel potrebna za vsak prevrat, naj bo že v notranjem razvoju ali v mednarodnem. Potrebna je zamisel, »evropska« zamisel. Boj zoper boljševizem, ki ga je fašistična Italija odločno bojevala, ni bil samo boj zoper drugačno in nasprotno načelo, ampak tudi boj zoper Evropi tuje načelo, ki ne sme zmagati, če nočemo Evrope, prave Evrope, posiliti. Vmeševalni odpor fašistične Italije zoper razlitje boljševizma po Španiji je bil in je skrb za obrambo in zagotovitev Evrope. Skratka, Evropa, bodoča Evropa, nova Evropa in vendar zakoreninjena v starodavnosti, bo morala utelesiti neko

zamisel; in sicer zamisel, ki niti ne more biti boljševiska, kakor najbrž ne bo tista, ki že zahaja in jo danes predstavljajo »velike ljudovlade«, ki so vse v bolj ali manj očitni in zavestni stiski. Katera zamisel pa bo torej? To je vprašanje prihodnjega desetletja ali petdesetletja. Tu naj povemo samo tisto, kar se tiče fašizma: da njegovemu dviganju rimljanskih vrednot, njegovemu oboževanju Rima, njegovemu prizadevanju, da bi vse to oživil v domišljiji in v zavesti ne samo Italijanov, ampak vsega omikanega sveta, ni bila tuja misel in skrb za novo Evropo, da je hotel celo prispevati pri gradnji nove Evrope, ker je v Rimu še čudovita živa sila.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000504401

LIBRARY

